

Solange Ploeg

Begeleider: Prof.dr. Henk te Velde
Tweede lezer: Prof.dr. Jaap de Jong

Scriptie, Research Master Geschiedenis
'Politics, Culture and National Identities 1789-present'
7 augustus 2020 - 30 ECTS - Aantal woorden: 29683

Kennis is macht

De rol van wetenschappelijk gezag
in het milieudebat (1982-1989)

Universiteit
Leiden

“To know that we know what we know, and to know that we do not know what we do not know,
that is true knowledge.”¹

- Nicolaas Copernicus (1473-1543)

“The history of life on earth has been a history of interaction between living things and their surroundings. [...] Only within the moment of time represented by the present century has one species - man - acquired significant power to alter the nature of his world.”²

- Rachel Carson (1962)

¹ Via: Robert N. Proctor en Londa Schiebinger (red.), *Agnology. The making & unmaking of ignorance* (Stanford, 2008), 28.

² Rachel Carson, *Silent spring* (Boston, 1962), 5.

Dankwoord

Deze scriptie is tot stand gekomen onder de begeleiding van Prof.dr. Henk te Velde, wie ik op deze plek hartelijk wil bedanken voor de inspirerende gedachtewisselingen en uitdagende feedback. Onze twee-wekelijkse telefoongesprekken waren een belangrijke baken van steun tijdens het schrijven van deze scriptie, een tijd waarin we beiden thuis zaten door de coronacrisis.

De beginperiode van dit scriptieproces heb ik door mogen brengen als onderzoeksstagiair bij de Dienst Analyse en Onderzoek van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Graag wil ik de gehele DAO bedanken voor de inspirerende koffie-afspraken en kritische vragen. In het bijzonder wil ik mijn begeleider, Jeroen Kerseboom, bedanken voor zijn enthousiasme voor mijn onderzoek en voor alle goede gesprekken, die mij uitdaagden dit onderwerp in hedendaags perspectief te plaatsen.

Tot slot wil ik Mitch Angenent en Evi Dalmaijer bedanken voor alle brainstormsessies, feedback en steun de afgelopen maanden. Ook bedank ik mijn ouders voor hun onvoorwaardelijke support.

Voorzijde: bewindslieden (linkerrij) en Kamerleden (rechterrij) in debat in de jaren tachtig.

Verantwoording beeld:

- Linkerrij (van boven naar beneden): Ruud Lubbers (HTK 14/02/1984, p. 1985), Gijs van Aardenne (HTK 19/10/1983, p. 576), Ed Nijpels (HTK 15/03/1989, p. 61-559), Pieter Winsemius (HTK 30/10/1984, p. 944)
- Rechterrij (van boven naar beneden): Fred van der Spek (HTK 11/10/1983, p. 329), Leni van Rijn-Vellekoop (HTK 02/11/1988, p. 18-893), Doeke Eisma (HTK 02/12/1987, p. 29-1461), Ria Beckers-de Bruijn (HTK 11/10/1983, p. 340)

Inhoudsopgave

Inleiding	5
Hoofdstuk 1: Wetenschappelijk gezag in de politiek: van Verlicht ideaal tot retorische strategie	13
Hoofdstuk 2: Het milieudebat in de jaren tachtig (1982-1989)	28
Hoofdstuk 3: Het kernenergie debat in de jaren tachtig (1982-1989)	47
Conclusie	68
Bijlagen	74
Bibliografie	86

Inleiding

“Tja, ik vind het ... Weet je? Laat maar. Het houdt een keer op. Het is gewoon knap dat als er heel erg veel mensen met heel erg veel kennis een rapport schrijven en dingen uitrekenen, de heer Baudet dan zegt: "Je kunt dat in twijfel trekken. Dat mag ik toch betwisten?" Maar elk cijfer dat hijzelf gefabriceerd heeft, is wel degelijk keihard. Dat is toch een ingewikkelde werkelijkheid. Daar zit een waardeoordeel in, waardoor je niet met elkaar kunt discussiëren.”³

Als het hedendaagse politieke debat een theatervoorstelling zou zijn, dan speelt de voorstelling zich af op de bühne van de (sociale) media en zijn de hoofdrolspelers meestal de politici die het hardste roepen en de meest gevatte *oneliners* hebben. Voor nuance is vaak geen plaats meer in het script. Polariserende teksten als “it’s freezing in New York - where the hell is global warming?” en de “1.000 miljard” van Baudet trekken nu eenmaal de aandacht.⁴ De sinds de eeuwwisseling gestaag opgekomen populistische politici lijken hiermee vaak de zendtijd van het politieke midden af te pakken. Daarnaast is er een tendens ontstaan waarin het gezag van de ‘gevestigde orde’ van politieke partijen, media en wetenschap, failliet wordt verklaard: de klacht luidt dat deze elite niet langer aan de belangen van de ‘gewone man’ denkt en niet te vertrouwen is. Deze klacht gedijt goed in een tijdperk waarin postmodernistische en relativistische denkbeelden hoogtij vieren: dé waarheid bestaat immers niet meer - het is een kwestie van perspectief.⁵ En dat is, in de woorden van Dijkhoff, zeker een “ingewikkelde werkelijkheid”. De luide populisten bedrijven politiek in een cultuur van *post-truth politics*, waarbij een beroep wordt gedaan op de emoties van het publiek en *alternative facts*, in plaats van op objectieve informatie vastgesteld door deskundigen.⁶ De afgelopen jaren wordt hierin de toon gezet door de Amerikaanse president:

“[Trump] kneedt de waarheid tot iets wat hem op dat moment uitkomt. En als hij zijn eigen waarheid vaak genoeg herhaalt, gaat hij er nog in geloven ook. De president-elect werpt al babbelend, niet gehinderd door enige kennis van zaken, beschuldigingen en complottheorieën op waarvan hij denkt dat zijn publiek ze wil horen.”⁷

Het wantrouwen tegenover autoriteiten en experts lijkt te zijn gegroeid. Dit is niet geheel onterecht, zoals incidenten met fraude en ‘*data dredging*’ aantonen: kritische controle is een belangrijke pijler van de wetenschap.⁸ Daarnaast stelt Hertzberger:

³ Debatbijdrage van Klaas Dijkhoff (VVD) in: Handelingen Tweede Kamer (14/03/2019, pp. 63101-631046), 10

⁴ Twitterbericht van Donald Trump (23/04/2013); Debatbijdrage van Thierry Baudet (FvD) in: HTK (14/03/2019, pp. 63101-631046), 6.

⁵ Haro Kraak, ‘Dit was het jaar van post-truth: hoe heeft het zo ver kunnen komen?’, *De Volkskrant* (27/12/2016). Vrij naar: Harry G. Frankfurt, *On bullshit* (Princeton, 2005).

⁶ De term *alternative facts* verwijst naar een uitspraak van Kellyanne Conway (Counselor to the President in de VS) (22/01/2017). Zie: Aaron Blake, ‘Kellyanne Conway says Donald Trump’s team has ‘alternative facts’. Which pretty much says it all’, *The Washington Post* (22/01/2017).

⁷ Kraak, ‘Dit was het jaar van post-truth’.

⁸ Willem Schoonen, ‘Fraude en wetenschappelijk wangedrag: de wetenschap worstelt ermee’, *Trouw* (15/02/2020). ‘*Data dredging*’ (of ‘*p-hacking*’) is het misbruiken van data om zo statistisch significante gegevens te kunnen presenteren.

“De wetenschappelijke methode is het krachtigste gereedschap dat we hebben om tot kennis te komen, maar tegelijkertijd wordt het gebruikt door een wezen, *Homo sapiens*, dat nog steeds buitengewoon irrationeel is.”⁹

Het gezag van de gevestigde wetenschap wordt momenteel in de politiek geregeld aangevallen met betrekking tot controversiële onderwerpen zoals het klimaatvraagstuk.¹⁰ Dit roept benauwende vragen op: welke kennis is waar en wie moeten wij, als burger, geloven?

Het gezag van de wetenschap in de Nederlandse politiek staat centraal in dit onderzoek. Hoe dit wordt aangetast, is te zien aan de manier waarop politici erover praten. Ik meen dat wetenschappelijke invloed in het politieke debat tot op zekere hoogte gewenst is, aangezien die het gebruik van redelijke argumentatie, van *logos*, vergroot.¹¹ Desondanks is het essentieel om deze wetenschap niet als absoluut te zien en haar kritisch te blijven bevragen. Zowel het wantrouwen van de wetenschap als het portretteren van de wetenschap als absolute waarheid, brengen de politieke discussie gebaseerd op een uitwisseling van redelijke argumenten in gevaar. Dit is onwenselijk, omdat een dergelijke politieke discussie essentieel is voor het democratische debat en effectieve volksvertegenwoordiging. Het is schadelijk voor het politieke debat als de wetenschap in haar *ethos* wordt aangetast door wantrouwen of juist door te hoge verwachtingen. Zowel de wetenschap zelf, als de politici die schermen met wetenschappelijk gezag, spelen met dit *ethos*. Het historisch onderzoeken van de relatie tussen politiek en wetenschap kan ons iets vertellen over hoe het *ethos* van de wetenschap zich door de jaren heen heeft ontwikkeld en daarmee hoe we de huidige tendens van *post-truth* en *fact-free politics* kunnen begrijpen. Hiertoe dienen we onszelf af te vragen hoe de relatie tussen de politiek en de wetenschap zich historisch gezien heeft ontwikkeld.

Politieke cultuur en de *linguistic turn*

Om de rol van wetenschap in de politiek beter te begrijpen, focust dit onderzoek zich op de geschiedenis van de politieke cultuur van Nederland en van de Tweede Kamer in het bijzonder. De historicus die zich richt op politieke cultuur, is geïnteresseerd in de rol van gevoelens, waarden en normen in de politiek. Hij of zij onderzoekt hoe mensen denken over politiek, waarbij ook aandacht wordt besteed aan “de rol van het irrationele in de politiek”: gewoontes, symbolen, rituelen, vijandbeelden, etcetera. Van onderzoek naar politieke cultuur wordt daarom ook wel gezegd dat het zich richt op de subjectieve dimensie van het politieke systeem. Righart noemt dit de ‘zachte’ kant van de politiek, waar de ‘harde’ kant (onderwerpen als de overheid, partijen, politici, verkiezingen) tegenover staat.¹² Volgens Hoetink heeft het bestuderen van de politieke cultuur van de Tweede Kamer waarde omdat het politieke relevantie heeft.¹³ Turpijn stelt daarnaast dat de parlementaire cultuur geen stabiel fenomeen is: het ontstaat door een wisselwerking tussen vastgestelde regels en de manier waarop die vervolgens door de jaren heen worden begrepen, geïmplementeerd en

⁹ Rosanne Hertzberger, ‘Waarom de wetenschap terug in haar hok moet’, *De Volkskrant* (10/05/2019). Vrij naar: Rosanne Hertzberger, *Het grote niets. Waarom we te veel vertrouwen hebben in de wetenschap* (Amsterdam, 2019).

¹⁰ Rathenau Instituut, Nelleke van den Broek-Honingh en Jos de Jonge, *Vertrouwen in de wetenschap - Monitor 2018* (Den Haag, 2018), 8.

¹¹ Onder ‘politiek debat’ versta ik in dit onderzoek het parlementaire debat, gevoerd door politici in de Nederlandse Tweede Kamer der Staten-Generaal.

¹² Hans Righart (red.), *De zachte kant van de politiek. Opstellen over politieke cultuur* (Den Haag, 1990), 7, 16. Vrij naar: Gabriel Almond, ‘Politische Kulturforschung - Rückblick und Ausblick’, *Politische Vierteljahresschrift* 28 (1987), 37.

¹³ Carla Hoetink, *Macht der gewoonte: regels en rituelen in de Tweede Kamer na 1945* (Nijmegen, 2018), 16.

toegepast.¹⁴ Door het politieke debat van een bepaalde periode te onderzoeken, kunnen vraagstukken over de hedendaagse politieke cultuur beter beantwoord worden.

Het kennen van de regels en rituelen van het parlement is een vorm van machtsuitoefening, gestoeld op kwaliteiten zoals ervaring, behendigheid en taalvaardigheid. Het belang van het onderzoeken van deze taalvaardigheid is volgens Hoetink gebaseerd op het idee dat “politiek een communicatieve praktijk is, opgebouwd uit discursieve en performatieve activiteiten die in een bepaalde context tot stand komen”.¹⁵ Communicatie is een essentieel element van politiek: de politiek is afhankelijk van taal in de continue dialoog tussen politici en hun volk.¹⁶ Het communicatief optreden van politici in daden, symbolische gebaren en woorden, heeft zijn uitwerking op de politieke cultuur. Righart zegt hierover het volgende:

“Hun succes [van de politieke elite] hangt af van de vraag in hoeverre zij erin slagen in hun themakeuze en taalgebruik aan te sluiten bij de bestaande politieke cultuur; in hoeverre zij in staat zijn zich verstaanbaar te maken met de in die politieke cultuur vervatte symbolen, rituelen, mythes, vijandbeelden en religieuze noties.”¹⁷

De inhoud en de vorm van politiek taalgebruik kunnen niet van elkaar worden gescheiden, want “beide hebben invloed op de onderlinge verhoudingen tussen de deelnemers aan het politieke proces, op de uitstraling van hun handelen naar buiten en op het resultaat”.¹⁸ Het bestuderen van de vorm waarin politiek wordt bedreven, in deze de taalhandelingen, is daarom een waardevolle bron voor een historische analyse. Zo zetten nieuwe vormen van politieke taal aan tot inhoudelijke verandering in de politiek: woorden zijn daarmee ook daden.¹⁹ Al in het jaar 400 voor Christus stelt Isocrates: “there is no institution devised by men which the power of speech has not helped us to establish”.²⁰ Ook Hannah Arendt schrijft dat retorica de wereld verbeeldt door taal en dat taal hiermee de werkelijkheid construeert.²¹ Hierin zijn stijl en inhoud niet van elkaar te scheiden en het analyseren van dergelijke stijlperiodes kan ons veel vertellen over de inhoud en idealen van de democratie.²² Het gebruiken van politieke taal als historische bron is relevant, omdat:

“Every reality is not only communicated through speech and discourse but in a very fundamental way is also constituted by them. [...] Linguistic analysis has proven to be an important supplementary tool

¹⁴ Jouke Turpijn, *Mannen van gezag. De uitvinding van de Tweede Kamer 1948-1988* (Amsterdam, 2008), 9-10.

¹⁵ Hoetink, *Macht der gewoonte*, 520.

¹⁶ Willibald Steinmetz en Heinz-Gerhard Haupt, ‘The political as communicative space in history: The Bielefeld approach’ in: Willibald Steinmetz, Ingrid Gilcher-Holthey en Heinz-Gerhard Haupt (red.), *Writing political history today* (Frankfurt en New York, 2013), 20, 28. Zie ook: Alan Finlayson, ‘From beliefs to arguments: Interpretative methodology and rhetorical political analysis’, *British Journal of Politics and International Relations* 9 (2007), 552; Charles Taylor, *The language animal: The full shape of the human linguistic capacity* (Cambridge, MA, 2016), 22.

¹⁷ Righart, *De zachte kant van de politiek*, 19.

¹⁸ Hoetink, *Macht der gewoonte*, 521.

¹⁹ John Pocock, ‘Verbalizing a political act: toward a politics of speech’, *Political Theory* 1.1 (02/1973), 27-45; Ludwig Wittgenstein, *Philosophical investigations*, G.E.M. Anscombe (trans. Oxford, 1958), 146e.

²⁰ Isocrates, ‘Antidosis’ in: Patricia P. Matsen, Philip Rollinson en Marion Sousa, *Reading from Classical Rhetoric* (Carbondale, 1990), 249.

²¹ Hannah Arendt, *Between Past and Future* (New York, 1961), 45.

²² Sjoerd Keulen, *Monumenten van beleid. De wisselwerking tussen Nederlands rijksoverheidsbeleid, sociale wetenschappen en politieke cultuur, 1945-2002* (Hilversum, 2014), 13; Hoetink, *Macht der gewoonte*, 521.

in recent studies of political, social, and cultural history.”²³

Zo is het overheidsbeleid altijd indirect gevormd door de taal waarin politici erover praten en ontkomt het niet aan de invloeden van tijdsgeest, de publieke opinie en de veranderende context.

Ik meen dat een dergelijk retorisch perspectief op politieke geschiedenis, waarbij politiek taalgebruik als historische bron wordt gebruikt, de potentie heeft om nieuwe kennis te genereren over het verleden: het stelt ons in staat om nieuwe vragen te stellen en verandert wat we als bewijsmateriaal zien.²⁴ We hebben taal nodig als een instrument voor het omschrijven, bekritisieren en beter begrijpen van de werkelijkheid, zowel heden als verleden. Door het retorisch perspectief in historisch onderzoek te schrijven, wordt het mogelijk om het ontstaan en de ontwikkeling van posities en argumenten te ontsluiten. Daarnaast helpt het ons de patronen van interactie tussen historische actoren te ontdekken. In dit onderzoek richt ik mij op de door politici gebezigde taal in het parlement: uit de manier waarop zij spreken, tracht ik af te leiden hoe politici omgingen met de wetenschap en welk gezag zij hieraan toekenden. Het nader onderzoeken van de door politici gebezigde stijl in de naoorlogse periode kan ons helpen de autoriteit van de wetenschap in de politieke sfeer, zowel toen als nu, beter te duiden. Onder politieke stijl versta ik de manier waarop politici politiek bedrijven en in het bijzonder hoe zij zichzelf en hun argumenten presenteren in het politieke debat. Ik richt mij dan ook niet op de inhoudelijke juistheid van de argumentatie, maar op de vorm van de gebezigde politieke taal en daarmee op de retorische presentatie.

Historiografische positiebepaling

De relatie tussen wetenschap en politiek in de naoorlogse periode is geen groot thema in de geschiedschrijving over de politieke cultuur van Nederland. In overzichtswerken, zoals *Land van kleine gebaren* (1999) en *Ons stipje op de wereldkaart* (2014), wordt slechts zijdelings aandacht besteed aan de rol van de wetenschap in de politieke sfeer.²⁵ Beide werken raken aan dit onderwerp wanneer ze de invloed van onafhankelijke overheidsinstanties, zoals het Centraal Planbureau (CPB), op de beleidsvorming behandelen. De Rooy signaleert de groei van deze technocratische benadering en de depolitisering van bepaalde onderwerpen in de naoorlogse periode.²⁶ Over de rol van de ‘zuivere’ wetenschap, de vormen van wetenschap die niet ontstaan vanwege hun mogelijke toepassing op een maatschappelijk of politiek probleem, wordt nauwelijks gesproken. Juist de invloed van zuivere wetenschap, naast toegepaste wetenschap, op de politiek is waar ik mij voor interesseer.

De planning van ontplooiing (1999) en *1950. Welvaart in zwart-wit* (2000) besteden meer aandacht aan de invloed van de wetenschap in de politiek: hierin wordt het fenomeen van sociaal-economische planning en het ontstaan van de welvaartsstaat in de naoorlogse periode besproken, waarbij een duidelijke rol is weggelegd voor zowel de opkomst van de sociale wetenschappen als de zogenaamde “mathematiserende” werkelijkheidsopvatting.²⁷ Duyvendak stelt

²³ George G. Iggers, *Historiography in the twentieth century. From scientific objectivity to the postmodern challenge* (Middletown, 1997), 132-133.

²⁴ Barnet Baskerville, ‘Must we all be rhetorical critics?’, *Quarterly Journal of Speech* 63:2 (1977), 115-116; Kathleen Turner, *Doing Rhetorical History* (Alabama, 1998), 4-5.

²⁵ Remieg Aerts, Herman de Liagre Böhl, Piet de Rooy en Henk te Velde, *Land van kleine gebaren: een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Nijmegen, 1999); Piet de Rooy, *Ons stipje op de wereldkaart. De politieke cultuur van modern Nederland* (Amsterdam, 2014).

²⁶ De Rooy, *Ons stipje op de wereldkaart*, 244.

²⁷ Jan Willem Duyvendak, *De planning van ontplooiing. Wetenschap, politiek en de maakbare samenleving* (Den Haag, 1999); Kees Schuyt en Ed Taverne, *1950. Welvaart in zwart-wit* (Den Haag, 2000).

dat uit de naoorlogse belangstelling voor “ordering, beheersing, geleide ontwikkeling van economische en sociale processen”, als reactie op de economische crisis van de jaren dertig en de chaos van de Tweede Wereldoorlog, de behoefte tot het plannen van de samenleving ontstond.²⁸ Hiermee groeide de invloed van de sociale wetenschappen op beleidsvorming: het vertrouwen in het ‘plan’ van de deskundige stond in de naoorlogse periode centraal.²⁹ In de periode 1970-1985 raakten politiek en wetenschap sterk verstrengeld, waardoor de grens tussen beide sferen vervaagde. Vanaf 1985 ontstond daartoe een meer “heldere taakverdeling” tussen wetenschap en politiek: “de politiek stelt de doelen vast op basis van het door de wetenschap aangeleverde ‘objectieve’ materiaal” en de wetenschap was ondergeschikt aan beleid.³⁰ Duyvendak laat zien dat er sprake is van spanning wanneer politiek en wetenschap met elkaar in aanraking komen: het is het woord van de expert tegenover het woord van de volksvertegenwoordiger. Deze spanning en wat die vertelt over de rol van wetenschappelijk gezag in een democratische samenleving is waar dit onderzoek zich in verdiept.

Vanaf de jaren zeventig was er sprake van een zogenaamde “strijd om de waarheid”: men begon te twifelen aan de waarheidsclaim van de wetenschap.³¹ De Amerikaanse historicus Rosenfeld traceert het ontstaan van dit fenomeen in *Democracy and truth* (2019) terug naar de Verlichting. Zij kijkt minder naar de rol van de wetenschap in beleidsvorming, waar zowel Duyvendak, als Schuyt en Taverne, als Keulen in zijn *Monumenten van beleid* (2014) zich op hebben gericht, en meer naar het gezag van wetenschap in het politieke debat.³² Dit is ook waar ik in geïnteresseerd ben. Ik volg haar analyse waarin ze het gezag van de wetenschap en de daarmee verbonden waardering voor redelijkheid in de Westerse samenleving terugvoert naar het Verlichtingsdenken. Ook *Jaren van berekening* (1998) en *The statistical mind in modern society* (2008) trachten deze drang naar rationalisering van de werkelijkheid te ontsluiten voor specifiek de rol van statistiek en wiskunde in het openbaar bestuur in Nederland.³³ Het idee is dat het wereldbeeld, dat stelt dat ‘ware’ kennis alleen verworven kan worden door de empirische, wetenschappelijke methode, sinds de Verlichting primaat heeft gekregen in de Westerse samenlevingen. Dit wereldbeeld gaat uit van redelijkheid als ideaal voor het menselijk handelen. Deze argumentatie sluit aan bij die van Rosenfeld en vormt daarmee ten dele de basis van mijn onderzoek.

Hoe dit ideaal van redelijkheid zijn weg heeft gevonden naar het politieke debat en de taal van politici in het parlement wordt niet als zodanig behandeld in de literatuur. Het gebruiken van de retorische taalhandelingen van politici als historische bron om de rol van de wetenschap in het politieke debat te onderzoeken, is zeker voor Nederland betrekkelijk nieuw. In *Mannen van gezag* (2008) en *Goede politiek* (2010) wordt het belang van normen en waarden van redelijkheid onderzocht voor de negentiende-eeuwse Tweede Kamer, maar net zoals in *Macht der gewoonte* (2018) wordt niet gekeken naar de rol van de wetenschap.³⁴ In *Hoe vertellen we het de Kamer?*

²⁸ Duyvendak, *De planning van ontplooiing*, xi.

²⁹ Schuyt en Taverne, 1950, 53-54; Duyvendak, *De planning van ontplooiing*, 102.

³⁰ Duyvendak, *De planning van ontplooiing*, 15-16, 91.

³¹ Idem, 103.

³² Sophia Rosenfeld, *Democracy and truth. A short history* (Philadelphia 2019); Keulen, *Monumenten van beleid* (Hilversum, 2014).

³³ Gerard Alberts, *Jaren van berekening. Toepassingsgerichte initiatieven in de Nederlandse wiskundebeoefening 1945-1960* (Amsterdam, 1998); Jacques van Maarseveen, Paul Klep en Ida Stamhuis (red.), *The statistical mind in modern society. The Netherlands 1850-1940. Volume I: Official statistics, social progress and modern enterprise* (Amsterdam, 2008).

³⁴ Turpijn, *Mannen van gezag*; Erie Tanja, *Goede politiek. De parlementaire cultuur van de Tweede Kamer, 1866-1940* (Amsterdam, 2010); Hoetink, *Macht der gewoonte*.

(2011) schrijft Enthoven wel over de gefragmenteerde relatie tussen Kamer en wetenschap, maar richt ook hij zich niet op de door politici gebezigde taal.³⁵ Juist een onderzoek naar de manier waarop politici zich retorisch positioneren in het debat heeft de mogelijkheid om Enthovens uitputtende onderzoek te contextualiseren en aan te vullen.

Casus

In dit onderzoek richt ik mij op de politieke cultuur van de Nederlandse Tweede Kamer en in het bijzonder op de debatten omtrent milieu en klimaat. In de Nederlandse politiek is de tendens van *fact-free* en *post-truth politics*, en de kritiek op wetenschappelijk gezag in het bijzonder, de afgelopen jaren vooral aan de oppervlakte gekomen tijdens het klimaatdebat. Momenteel lijkt er wat betreft dit onderwerp een hardnekkige spanning te bestaan tussen de 'waarheid' van de wetenschap en die van bepaalde politici. Oreskes en Conway schrijven over deze tendens:

“[...] some people have been attacking not just the message, but the messenger. Ever since scientists first began to explain the evidence that our climate was warming - and that human activities were probably to blame - people have been questioning the data, doubting the evidence, and attacking the scientists who collect and explain it.”³⁶

Het klimaatdebat in Nederland wordt in de media gekleurd door polariserende uitspraken zoals die van Baudet in het debat over de doorrekening van het Klimaatakkoord in 2019.³⁷ Hij stelt dat het gezag van de gevestigde deskundigen failliet is en dat op het gebied van het klimaatvraagstuk de wetenschap niet geloofd moet worden. Dit is een interessante stellingname, mede aangezien het vertrouwen van de Nederlandse burger in 'de wetenschap' in 2018 vrij hoog was en dat 70% van de ondervraagden wetenschappelijke onderzoekinstellingen vertrouwde als het ging over het onderwerp van klimaatverandering.³⁸ Desondanks krijgt de minderheid van 'klimaatontkenners' een podium in media en politiek, "as if they were a 'side' in a scientific debate".³⁹

Het begin van het klimaatdebat zoals dat nu wordt gevoerd in de politiek ligt in de jaren tachtig.⁴⁰ In deze periode verschoof het zwaartepunt in het politieke debat van 'milieu' naar 'klimaat' en van regionaal en nationaal naar internationaal. Na de Tweede Wereldoorlog nam de vervlechting van maatschappij en staat een grote vlucht: vanaf deze tijd leek alles politiek te zijn geworden.⁴¹ Het milieuvraagstuk raakte in de jaren zeventig in toenemende mate gepolitiseerd: de maatschappelijke spanning steeg, allerhande organisaties spraken zich uit voor milieubelangen en de 'linkse' politieke partijen gaven het onderwerp een plek in hun programma's. Een bijzondere rol was weggelegd voor de slepende discussie omtrent kernenergie, die in deze periode tot een kookpunt kwam. Daarnaast zijn de jaren tachtig een interessante periode wat betreft de relatie tussen politiek en wetenschap. De zakelijke politieke stijl van Ruud Lubbers (CDA) en de zijnen zorgde voor een nieuw ideaalbeeld: efficiëntie stond centraal en politiek bedrijven betekende compromissen bereiken door middel van een redelijke discussie, waarin een grote waardering was voor de mening van experts. Dit is de

³⁵ Guido Enthoven, *Hoe vertellen we het de Kamer? Een empirisch onderzoek tussen regering en parlement* (Delft, 2011).

³⁶ Naomi Oreskes en Erik M. Conway, *Merchants of doubt. How a handful of scientists obscured the truth on issues from tobacco smoke to global warming* (New York, 2010), 2.

³⁷ HTK (14/03/2019, pp. 63101-631046).

³⁸ Van den Broek-Honingh en De Jonge, *Vertrouwen in de wetenschap*, 12.

³⁹ Oreskes en Conway, *Merchants of doubt*, 7.

⁴⁰ Carla van Baalen, Jan Willem Brouwer, Tom-Jan Meeus, Johan van Merriënboer, Joris Oddens en Jan Ramakers (red.), *Natuur, milieu, klimaat. Jaarboek parlementaire geschiedenis 2019* (Nijmegen, 2019), 8.

⁴¹ Righart, *De zachte kant van de politiek*, 13-14.

achtergrond waartegen de casus van het milieudebat zich in de jaren tachtig afspeelde. De hoofdvraag in dit onderzoek is dan ook:

Welke rol speelde wetenschappelijk gezag in het milieudebat (1982-1989)?

Om deze vraag te beantwoorden, richt ik mij in het eerste hoofdstuk op de vraag hoe het gezag van de wetenschap in de Westerse wereld zich historisch gezien heeft gevormd sinds de Verlichting. In dit hoofdstuk probeer ik te ontsluiten waarom de wetenschap gezag geniet in Westerse samenlevingen en welke set aan gewoontes, normen en waarden dit wereldbeeld oplegt aan de politieke sfeer in het bijzonder. Ook bespreek ik hoe een dergelijk gezag door politici retorisch geïnstrumentaliseerd kan worden ter verdediging van een standpunt. In het tweede hoofdstuk richt ik mij op het milieuvraagstuk in Nederland in de naoorlogse periode en in het bijzonder op het milieudebat tijdens de kabinetten-Lubbers I en II. Door middel van een retorische analyse van de argumentatie van politici, tracht ik vervolgens de rol van de wetenschap in dit debat en de mate van gezag die de politiek hieraan toekende te duiden. Het derde hoofdstuk bespreekt een specifiek onderwerp van het bredere milieudebat in de jaren tachtig, namelijk het kernenergiedebat: een complexe kwestie, waarover in maatschappij, politiek én wetenschap onenigheid bestond. Door middel van een retorische analyse tracht ik ook in dit debat de rol van de wetenschap te duiden en vraag ik mij in het bijzonder af wat de consequenties zijn wanneer een wetenschappelijk debat in de politieke sfeer wordt uitgevochten. De primaire bronnen bestaan hoofdzakelijk uit Handelingen van de Tweede Kamer uit de jaren tachtig. Om de context van het politieke debat te kunnen vatten, maak ik gebruik van (opinie-) artikelen uit diverse kranten en de inhoud van enkele adviesrapporten.

Slot

De huidige crisis omtrent het coronavirus laat eens te meer zien hoe relevant het is om de relatie tussen politiek en wetenschap te onderzoeken. Zo zei minister-president Mark Rutte (VVD) in zijn televisietoespraak in maart:

“Maar het antwoord op alle vragen die leven, begint bij de kennis en ervaring van deskundigen. Laat ons daaraan vasthouden. Aan deskundigen als Jaap van Dissel en zijn collega’s binnen en buiten het RIVM. Virologen, intensive care artsen en andere specialisten. Hun advies is vanaf het begin leidend geweest voor alle maatregelen die tot nu toe in Nederland zijn getroffen. En het is belangrijk dat we op dat kompas van wetenschappelijke kennis en betrouwbare feiten blijven varen.”⁴²

We bevinden ons momenteel in een uitzonderlijke crisissituatie, waarbij wetenschappelijk advies het enige houvast lijkt te zijn. In de loop van de maanden is er echter een debat ontstaan over de wenselijkheid van deze situatie: uiteraard hebben deze deskundigen veel kennis van zaken, maar weten zij wel wat het beste is voor de maatschappij? Zijn de experts op wetenschappelijk gebied wel geschikt om zich bezig te houden met vraagstukken die overlappen met politieke en maatschappelijke problemen? En in hoeverre is Rutte, als historicus, ertoe in staat om adviezen van specialisten af te wegen op een terrein dat voor hemzelf “abracadabra” is? Daarnaast zijn de deskundigen zelf er nog niet eens over uit wat de juiste aanpak is en zou gezegd kunnen worden dat de regering daarmee “raad van eenogigen in het land der blinden” krijgt.⁴³ Velen vinden dat het in

⁴² Televisietoespraak van minister-president Mark Rutte (16/03/2020).

⁴³ Bert Wagendorp, ‘Iedereen adviseert en praat mee, maar er betaalt straks maar één man de prijs: Mark Rutte’, *De Volkskrant* (21/04/2020).

een volwassen democratie niet zo kan zijn dat niet-gekozen wetenschappers het laatste woord hebben:

“Would you rather our response to this pandemic was led by politicians or experts? I suspect most of you would plump for the latter. The terms have contrasting connotations. Politicians are self-seeking, deceitful and full of bluster. Experts are disinterested, honest and authoritative. It’s tempting to punt the big decisions to them. But experts cannot decide what to do in this crisis any more than politicians can author scientific studies on it.”⁴⁴

Precies deze spanning, die inherent is aan de relatie tussen politiek en wetenschap in een democratische samenleving, is waar ik mij in dit onderzoek op richt. Het historiseren van de rol van de wetenschap in de politieke sfeer aan de hand van de door politici gebezigde taal, is een nieuwe manier van kijken naar deze spanning. De uitdagingen waar we momenteel voor staan, hebben de kritische blik van de historicus nodig die het geheel van ontwikkelingen ontwart, rangschikt en op afstand bekijkt. Deze inzichten kunnen worden gebruikt om de huidige tendens van *post-truth* en *fact-free politics* beter te begrijpen en om zowel de mogelijkheden als de grenzen van wetenschappelijke invloed in de politiek te duiden.

⁴⁴ Ian Leslie, ‘Politicians must do more than simply listen to expert advice - they need to challenge it’, *The New Statesman* (29/04/2020).

Hoofdstuk 1: *Wetenschappelijk gezag in de politiek: van Verlicht ideaal tot retorische strategie*

“Wanneer tegenwoordig elke claim op kennis weerlegd kan worden, dan moet er meer angst en ook meer vrijheid zijn gekomen. Zinkt de grond van zekerheid immers niet steeds verder onder onze voeten weg, en komen niet steeds meer autoriteiten in de plaats van de ene die ons, omdat ze de enige was, kon onderdrukken? Geen wonder dat een drift is opgekomen die de ‘zekerheid’ van de onzekerheid heeft gebracht: de ‘wetenschappelijke’ berekening van risico’s in onze maatschappij.”⁴⁵

In 2018 onderzocht het Rathenau Instituut het vertrouwen van de Nederlandse burger in een aantal instituties. De wetenschap kwam met een 7,1 als score als hoogste uit de bus: de burger had meer vertrouwen in de wetenschap dan in de rechtspraak (6,5), kranten (5,8), televisie (5,7) en grote bedrijven (5,4). Ook met het vertrouwen in de politiek (5,5) was het niet best gesteld: het rapport stelt dat de samenleving geen hoge pet op heeft van “het vermogen van de overheid om goed met wetenschappelijke inzichten om te gaan in de besluitvorming”.⁴⁶ De meerderheid van de respondenten vond dat de wetenschap zich niet moet laten leiden door wat de overheid belangrijk vindt, maar wel dat er bij overheidsbeslissingen “vaker rekening gehouden moet worden met de uitkomsten van wetenschappelijk onderzoek”.⁴⁷ Waarom hecht onze samenleving zoveel waarde aan wetenschappelijke kennis en is dat altijd al zo geweest? En waarom daalt het vertrouwen als deze wetenschap in aanraking komt met bestuur en politiek?

Om deze hedendaagse uitdagingen beter te kunnen begrijpen, is het van belang te kijken naar hoe het gezag van de wetenschap zich historisch gezien heeft gevormd. Vanaf de achttiende eeuw breidde de invloed van de wetenschap in de Westerse samenlevingen zich uit van de wetenschappelijke sfeer naar bestuur en maatschappij. Daarmee heeft de wetenschap een grote impact gekregen op beleidsvorming en het politieke debat.⁴⁸ Dit hoofdstuk start met het bespreken van de ontwikkeling van de relatie tussen wetenschap, maatschappij en politiek vanaf de Verlichting. Daarna wordt gekeken hoe het gezag van de wetenschap zich heeft ontwikkeld in de politieke sfeer en hoe dit kan fungeren als een potentieel succesvolle retorische strategie. Vervolgens wordt aandacht besteed aan de spanning die inherent is aan de relatie tussen politiek en wetenschap. Door te bepalen hoe het gezag van de wetenschap zich heeft gevormd en wat voor invloed dit wereldbeeld heeft gehad op de Westerse normen en waarden, kan de rol van de wetenschap in het naoorlogse politieke debat beter geduid worden. Dit hoofdstuk schetst daarmee de context die van belang is voor de volgende twee hoofdstukken, waarin besproken zal worden hoe politici in de jaren tachtig gebruik maakten van wetenschappelijk gezag in het milieu- en kernenergiedebat.

§1 Wetenschap, maatschappij en politiek sinds de achttiende eeuw

Het gezag dat wordt toegekend aan de wetenschap in de hedendaagse Westerse samenlevingen kan worden teruggevoerd op ideeën die ontstonden en ontwikkelingen die plaatsvonden tijdens de Wetenschappelijke Revolutie en de Verlichting. Door in kaart te brengen hoe het wereldbeeld dat uitgaat van de menselijke rede zich door de tijd heen heeft gevormd, kan de waardering van de wetenschap en daarmee haar retorisch potentieel in de jaren tachtig beter verklaard worden. Deze paragraaf bespreekt de rol van wetenschappelijk gezag in maatschappij en politiek vanaf de

⁴⁵ Cornelis Andriessse, *De republiek der kerneleerden* (Bergen, 2000), 9.

⁴⁶ Van den Broek-Honingh en De Jonge, *Vertrouwen in de wetenschap*, 3, 11.

⁴⁷ Idem, 5, 26.

⁴⁸ ‘De wetenschap’ is hierin een paraplu-begrip voor wetenschappelijke kennis, de wetenschappelijke methode, wetenschappers en de wetenschap als instituut.

achttiende eeuw.

§1.1 De Verlichte 'truth culture'

De manier waarop de relatie tussen waarheid en politiek is gegroeid vanaf de Verlichting heeft de waardering van de wetenschap in de moderne tijd sterk bepaald. 'Waarheid' is altijd al een kwetsbaar fenomeen geweest, waar eenieder grip op probeert te krijgen: het is regelmatig blootgesteld aan "attempted hijackings - from above and from below, from the left and from the right - as different cohorts have worked hard to try to gain a monopoly on it".⁴⁹ De vraag hoe we de 'waarheid' het beste kunnen ontsluiten, wordt in de loop van de geschiedenis op verschillende manieren beantwoord. Onze hedendaagse democratie is gevormd door een dergelijke 'truth culture' uit de achttiende eeuw, gebaseerd op:

"[...] the eradication of error and falsehood in the pursuit of truth was the principal preoccupation around which the European and colonial Enlightenment that followed the Scientific Revolution revolved. At its core lay a deep antipathy to old habits and modes of thought [...] The goal became not just to cultivate new methods for bringing real, verifiable truth or knowledge into view. As a starting point, the Enlightenment entailed a closely related moral crusade against the deceptive institutions, social norms, and language games [...]"⁵⁰

Dit wereldbeeld werd geassocieerd met objectiviteit en zorgvuldigheid, idealen die tijdens de Verlichting werden voorgehouden aan de gehele maatschappij: ware kennis over de wereld kon alleen verkregen worden via de wetenschappelijke methode. De wetenschap werd in toenemende mate gezien als dé oplossing voor maatschappelijke problemen en men geloofde dat de menselijke rede kon zorgen voor vrede en goed bestuur.⁵¹

Deze toewijding aan wetenschappelijke kennis en methode in de publieke sfeer was ook gebaseerd op een vrees voor subjectiviteit en eigenbelang, karaktereigenschappen die kleefden aan macht en politiek. Waarheid werd gezien als een essentiële deugd van de democratie: maar waar moest deze waarheid vandaan komen, als macht gedoemd was te corrumperen? Vanuit het Verlichtingsdenken heeft de Westerse wereld het idee geïnternaliseerd dat hoogwaardige informatie van geleerde experts nodig is: deze klasse van de 'natuurlijke aristocratie' kreeg de taak ware kennis te ontsluiten en, in plaats van monarchen of andere niet-deskundige machthebbers, de samenleving te leiden.⁵² Dit heeft erin geresulteerd dat beleidsvorming steeds meer werd bepaald door deze elite van experts. Het doel van dit "rationality project" van technocratisch bestuur is volgens Fischer historisch gezien dan ook altijd geweest om beleidsvorming te redden van "the irrationalities and indignities of politics, hoping to conduct it instead with rational, analytical, and scientific methods".⁵³ Het in de Verlichting ontstane narratief dat de wetenschap de beste kandidaat was om de meest complexe maatschappelijke en politieke vraagstukken op te lossen, heerst nog steeds.

Al deze ontwikkelingen hebben de relatie tussen kennis, macht en gezond verstand zo beïnvloed, dat wetenschappelijke onderbouwing ook verbonden raakte met de

⁴⁹ Rosenfeld, *Democracy and truth*, 1-2.

⁵⁰ Idem, 20-22.

⁵¹ Frank Fischer, *Technocracy and the politics of expertise* (Newburg Park, Londen en New Delhi, 1990), 67-68; Theodore M. Porter, *Trust in numbers. The pursuit of objectivity in science and public life* (Princeton, 1995), 32; Arie Rip, *Wetenschap als mensenwerk. Over de rol van de natuurwetenschap in de samenleving* (Baarn, 1978), 20.

⁵² Rosenfeld, *Democracy and truth*, 49, 55.

⁵³ Fischer, *Technocracy*, 21, 60. Zie ook: Deborah A. Stone, *Policy paradox and political reason* (Glenview, 1988), 4.

liberaal-democratische manier van politieke vertegenwoordiging.⁵⁴ Bij het ontstaan van liberale theorieën van representatieve democratie in de achttiende eeuw speelden enkele oorspronkelijk wetenschappelijke concepten een belangrijke rol, zoals: beredeneerde beraadslaging, ontvankelijkheid voor kritiek, openbaarheid van discussie, gezond verstand, “instrumental power” en het universalisme van de wetenschap dat tot goede internationale verstandhoudingen leidt.⁵⁵ Rip stelt dat dit geheel van de gedragsregels van de wetenschap ook wel wordt gezien als “het ideale ethische systeem”.⁵⁶ Dit wereldbeeld gaat uit van redelijkheid: de menselijke rede staat centraal en de ‘waarheid’ kan alleen ontsloten worden door een discussie gebaseerd op redelijke argumentatie. De ambities van de wetenschap, het streven naar waarheid en redelijkheid, werden zo ook de ambities van de politiek. De erfenis van het Verlichtingsdenken in de moderne tijd is niet de drang naar waarheidsvinding *per se*, maar vooral het streven naar redelijke argumentatie: men verlangt van de politiek dat ieder standpunt getoetst moet kunnen worden. De normen en waarden van de moderne democratie kunnen daarmee worden herleid naar de wetenschappelijke idealen uit de Verlichting. De moderne democratie kan daarom niet begrepen worden zonder de invloed van de wetenschap hierop te erkennen.

§1.2 De “statistical mindset”

In de negentiende eeuw groeide in Nederland de invloed van de wetenschap op bestuur en maatschappij vooral door middel van de statistiek. Er ontstond een Nederlandse, pragmatische variant van de Europese “quantifying spirit”, welke bijdroeg aan een “growing spirit of measurement”. De wetenschappelijke methode werd steeds vaker toegepast op de samenleving: door de werkelijkheid in kaart te brengen aan de hand van getallen en statistieken, trachtte men het beleid op bijvoorbeeld het gebied van belasting te verbeteren. In de tweede helft van de negentiende eeuw werd de ontwikkeling van statistiek gestimuleerd door het proces van modernisering,⁵⁷ vooral omdat:

“...statistics had a knack of presenting problems in a handy, easily communicable form. [...] the rise of positivism in epistemology and the spread of an ideology of progress and improvement contributed greatly to the breakthrough of statistics and the development of a statistical mindset.”⁵⁸

Deze “statistical mindset” werd steeds belangrijker: die beïnvloedde niet alleen hoe iemand naar zijn of haar sociale omgeving keek, maar ook hoe op beleidsniveau problemen en oplossingen werden geformuleerd. Statistische kennis werd gezien als een objectieve vorm van informatie en het werd steeds meer ingezet in de samenleving. Men raakte gewend aan het beeld dat statistiek en getallen gelijk stonden aan objectiviteit en ‘waarheid’. Deze “statistical reality” is daarmee een duidelijk product van het wereldbeeld dat uitgaat van de menselijke rede. De objectiviteit van statistiek valt uiteraard te betwisten: die is geproduceerd door mensen en is dus niet waardevrij.⁵⁹ Desondanks genoot deze manier van het verzamelen en presenteren van data groeiend gezag.

Vanaf het einde van de negentiende eeuw kwam de “statistical mindset” dichter bij het

⁵⁴ Mark B. Brown, *Science in democracy. Expertise, institutions, and representation* (Londen, 2009), 45.

⁵⁵ Brown, *Science in democracy*, 65.

⁵⁶ Rip, *Wetenschap als mensenwerk*, 105.

⁵⁷ Het proces van modernisering vanaf 1850 kan worden samengevat als: “the growth of the nation state and democratisation, bureaucratisation, the industrial revolution and urbanisation, new views of social justice and social progress, and the rise of experimental scientific research”, via: Van Maarseveen e.a., *The statistical mind in a modern society*, 15.

⁵⁸ Van Maarseveen e.a., *The statistical mind*, 12.

⁵⁹ Idem, 14-16.

centrum van de macht. Door kwantificering werden bepaalde sociale onderwerpen zichtbaarder, bijvoorbeeld in de vorm van sterfte- en werkloosheidscijfers. Ook in de politiek werd het gemeengoed om beslissingen te onderbouwen met statistische informatie:

“It helped shape political goals, increased public control over citizens, introduced effective management methods and created answerable research questions. As a result, around 1940 quantification can be considered one of the dominant ways in which Dutch society structured and negotiated daily, political and scientific life.”⁶⁰

Beleidsmakers en politici maakten steeds meer gebruik van kwantitatieve gegevens om beleid te vormen en argumenten te ondersteunen. De conservatieven en liberalen zagen echter nog geen heil in statistiek van overheidswege:

“De tegenstanders zagen het kwantitatieve karakter van de statistiek als getalsfetisjisme. Het determinisme leidde tot fatalisme en moreel nihilisme. Het gewroet in huiselijke kring was een ontoelaatbare staatsbemoeyenis, die despotische vormen kon aannemen.”⁶¹

Rond de eeuwwisseling, toen de socialisten en meer progressieve liberalen aan macht wonnen, nam de statistiek een meer vooraanstaande positie binnen de overheid in. Ze werd gewaardeerd om haar vermeende objectiviteit en zekerheid en veroverde langzamerhand een vaste plaats in de openbaarheid. Het gebruik van statistiek veranderde de legitimering van politieke machtsuitoefening: politieke standpunten konden hiermee gerationaliseerd worden. Toen in 1899 het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) werd opgericht, werd daarmee een instantie gecreëerd die buiten het politieke debat stond maar die wel, volgens De Haan en Te Velde, “steeds kon worden aangeropen om het eigen gelijk te bevestigen”.⁶² Dergelijke semi-onafhankelijke kenniskanalen met een positie tussen overheid en wetenschap in zouden in de naoorlogse periode aan invloed winnen.⁶³ De “statistical mindset” was één van de opvallendste manieren waarop het wereldbeeld dat uitgaat van de menselijke rede zich manifesteerde op het vlak van openbaar bestuur in Nederland. Met de waardering voor statistiek en kwantitatieve kennis in het algemeen groeide de invloed van de wetenschap in het politieke debat.

§1.3 Het einde van de politieke ideologie

Het hoogtepunt van waardering voor de wetenschap vond plaats na de Tweede Wereldoorlog: Nederland was optimistisch en bezat “een groot vertrouwen in eigen technisch kunnen”.⁶⁴ Een nieuwe fase van het moderniseringsproces brak aan, waarin individuele emancipatie en technische beheersing samenkwamen. Eén van de manieren waarop dit proces zich manifesteerde was door het ontstaan van de “mathematiserende” werkelijkheidsopvatting:

“Het evenredigheidsbeginsel als pacificatie-mechanisme bij uitstek⁶⁵ maakte plaats voor het vertrouwen in het verstandig plan van de deskundige. De grondslag verschoof van de koppentellende redelijkheid van de verzuiling in de richting van de rationaliteit van het vooruitberekende ontwerp van

⁶⁰ Van Maarseveen e.a., *The statistical mind*, 15-16.

⁶¹ Ido de Haan en Henk te Velde, ‘Vormen van politiek. Veranderingen van de openbaarheid in Nederland 1848-1900’ in: *BMGN* 111.2 (1996), 191.

⁶² De Haan en Te Velde, ‘Vormen van politiek’, 195.

⁶³ Dit wordt nader besproken in hoofdstuk 2.

⁶⁴ Schuyt en Taverne, 1950, 29.

⁶⁵ Arend Lijphart, *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek* (Amsterdam, 1968), 133.

de technocratie [...] Gemeenschappelijk aan beide extreme posities was het depolitiserend karakter van het besluitvormingsmechanisme [...]”⁶⁶

De invloed van statistici en wiskundigen op het denken over bestuur en beleid zorgde voor een “mathematisering” van de naoorlogse samenleving. Het vertrouwen in de kwantitatieve wetenschap was torenhoog: naast statistiek gingen nu ook allerhande wiskundige modellen een grote rol spelen in beleidsvorming, vooral in de vorm van economische voorspellende modellen. Men was ervan overtuigd dat beslissingen die gemaakt werden op basis van kwantitatieve gegevens, verzameld door deskundigen, zouden zorgen voor de beste oplossingen.

De verbinding tussen wetenschap en staat groeide sterk door de Tweede Wereldoorlog: deze “was gewonnen met de radar en eindigde met de atoombom”, wat de wetenschap ongekend prestige bracht.⁶⁷ De wetenschap werd in direct verband gebracht met modernisering: de invloed van technische deskundigheid leidde tot verwetenschappelijking van beleidsvorming en daarmee van het politieke debat.⁶⁸ De “statistical mind” en “mathematisering” bevorderden de vervaging van ideologische verschillen in de politiek, doordat ze een gemeenschappelijke kijk op de wereld afdwongen.⁶⁹ Het beeld dat men had van de wetenschap, namelijk dat er voor elk probleem één juiste oplossing te vinden was, werd steeds meer toegepast in de publieke sfeer.⁷⁰ Doordat een bepaald beleid werd gepromoot op basis van een wetenschappelijke grondslag, konden bepaalde onderwerpen gedepolitiseerd worden. Men geloofde dat politieke keuzes niet langer nodig waren en de politieke partijen gingen steeds meer op elkaar lijken terwijl ze elkaar naderden in hun pragmatisme.⁷¹ Fischer karakteriseert deze naoorlogse tendens als “the new ideology for the end of ideology”:

“Rooted in the myths of technical progress, the creed stressed the belief that traditional political ideology could be replaced by the ascendant scientific, technological, and rational-instrumental modes of reason.”⁷²

Daarnaast gingen wetenschappers zich bezighouden met beleidsvoorbereiding en advisering.⁷³ Met de naoorlogse welvaartsstaat was het technisch-administratieve apparaat van de overheid gegroeid, waardoor er aanknopingspunten voor de wetenschap waren ontstaan. Het aantal wetenschappelijk geschoolde ambtenaren steeg en de Nederlandse overheid stimuleerde wetenschappelijk onderzoek en vroeg vaker om wetenschappelijk advies.⁷⁴ Vanaf de jaren zeventig raakte zowel de overheid als de wetenschap ervan overtuigd dat de wetenschap gemobiliseerd moest worden ter ondersteuning van beleidsvorming.⁷⁵ Ook de politiek nam de resultaten van deze nieuwe deskundigen graag over.

⁶⁶ Alberts, *Jaren van berekening*, 447. Vergelijk: Schuyt en Taverne, *Welvaart in zwart-wit*, 53.

⁶⁷ Chunglin Kwa, *De ontdekking van het weten. Een andere geschiedenis van de wetenschap* (Amsterdam, 2005), 342.

⁶⁸ Duyvendak, *De planning van ontplooiing*, 71.

⁶⁹ Alberts, *Jaren van beoefening*, 449.

⁷⁰ Kwa, *De ontdekking van het weten*, 294.

⁷¹ Keulen, *Monumenten van beleid*, 74, 79-80; Eduard Jonker, *De sociologische verleiding: sociologie, sociaal-democratie en de welvaartsstaat* (Groningen, 1988), 13.

⁷² Fischer, *Technocracy*, 95. Vrij naar: Daniel Bell, *The end of ideology: on the exhaustion of political ideas in the fifties* (New York en Londen, 1960).

⁷³ Rip, *Wetenschap als mensenwerk*, 28; Keulen, *Monumenten van beleid*, 73.

⁷⁴ Rip, *Wetenschap als mensenwerk*, 137.

⁷⁵ P. den Hoed, ‘Expertise in ontwikkeling’ in: H.P.M. Adriaansens, J.C.F. Bletz, J.P.H. Donner, P. den Hoed, H. van Kempen en S.J. Langeweg, *Mosterd bij de maaltijd. 20/25 jaar wetenschappelijke raad voor het regeringsbeleid* (Den Haag, 1992), 87.

Het is in dit licht interessant om te onderzoeken hoe verschillende politieke partijen gebruikmaakten van wetenschappelijke argumenten en hoe zij hiermee een debat trachtten te depolitiseren. Het wereldbeeld dat uitgaat van de menselijke rede speelt nog steeds een grote rol in onze samenleving. Bij bestuurlijke en politieke besluitvorming is kwantitatieve kennis van groot belang: het is een “dominant en invloedrijk kennisparadigma”. In ‘t Veld zegt hierover:

“Hoe meer cijfertjes en wiskunde, hoe harder de feiten, lijkt de leidende gedachte. En hoe harder de feiten, hoe meer geldig deze worden gevonden. [...] Modellen en berekeningen leven de bouwstenen op voor het beleid.”⁷⁶

De afgelopen decennia heeft de nadruk op kennisontwikkeling in de vorm van kwantificeerbare normen gelegen.⁷⁷ Vooral binnen een gepolariseerde beleidsarena, zoals de kwestie van het klimaat, wordt dergelijke kennis strategisch ingezet door politici ter onderbouwing van het eigen standpunt. Hoe politici in de jaren tachtig hier gebruik van maakten in het milieudebat, wordt besproken in hoofdstuk 2 en 3.

§2 Redelijkheid en wetenschap: gezag in de politieke sfeer

Het wereldbeeld dat vanaf de Verlichting primaat is geworden in de Westerse samenleving, overstijgt de wetenschappelijke sfeer: het heeft de manier waarop men naar de werkelijkheid kijkt sterk beïnvloed. Het nastreven van redelijkheid is daarmee sinds de achttiende eeuw stevig ingebed in de normen en waarden van de Westerse wereld - en ook in de politiek. Deze paragraaf onderzoekt wat de rol is van dit geloof in het redelijke argument in de politieke sfeer en hoe dit als retorische strategie ingezet kan worden. Daartoe zal eerst uiteen worden gezet hoe het schermen met gezag tot overtuiging kan leiden in een betoog.

§2.1 Gezag als retorische strategie: het autoriteitsargument

Het aanwenden van gezag of aanzien in een discussie gebeurt meestal in de vorm van het autoriteitsargument, waarbij de daden of meningen van een persoon of een groep van personen worden ingezet als bewijs ter ondersteuning van een standpunt.⁷⁸ De autoriteit of speciale positie van een instelling of persoon wordt gezien als een teken voor de aannemelijkheid van diens informatie.⁷⁹ Een autoriteit kan vele vormen hebben: categorieën van personen zoals ‘wetenschappers’ of ‘filosofen’, maar ook onpersoonlijke entiteiten zoals ‘de wetenschap’ of ‘het geloof’, of er kan verwezen worden naar de ‘meerderheid van de mensen’ of ‘de algemene opinie’. Het autoriteitsargument is vaak onderdeel van een goed onderbouwd betoog waarin ook andere argumenten naar voren worden gebracht. Het wordt in een redenering daarbij vaak ingezet als bron van informatie. Hiermee aanvaardt de spreker de verantwoordelijkheid voor de betrouwbaarheid van de bron, aangezien zijn of haar eigen redenering anders geen stand houdt.⁸⁰ Daarnaast kiezen sprekers in de specifieke betoogssituatie waarin zij zich bevinden vaak niet voor niets voor een bepaald autoriteitsargument, maar wordt gekozen voor specifieke autoriteiten die erkend worden in het veld

⁷⁶ RMNO, R.J. in ‘t Veld (red.), *Willens en wetens. De rollen van kennis over milieu en natuur in beleidsprocessen* (Utrecht, 2000), 15-16.

⁷⁷ In ‘t Veld, *Willens en wetens*, 17-22.

⁷⁸ Chaïm Perelman en Lucie Olbrechts-Tyteca, *The new rhetoric. A treatise on argumentation*, John Wilkinson en Purcell Weaver (trans., Notre Dame en Londen, 1969), 305.

⁷⁹ Emma van der Deijl, *Argumentum ad populum. Classificatie, beoordeling en presentatie van de populistische variant* (Masterscriptie Neerlandistiek, Leiden, 2017), 11.

⁸⁰ James Bachman, ‘Appeal to authority’ in: Hans V. Hansen en Robert C. Pinto (red.), *Fallacies. Classical and contemporary readings* (Pennsylvania, 1995), 278-279.

of de omgeving waarin de spreker zijn of haar betoog houdt.⁸¹ Het autoriteitsargument heeft dus een groot retorisch potentieel.

Toch wordt het autoriteitsargument vaak geschaard onder de drogredenen. Perelman en Olbrechts-Tyteca stellen dat dit komt doordat het historisch gezien werd gebruikt “in circles hostile to free, scientific research [...] in an abusive, peremptory way”.⁸² Men ging ervan uit dat de aangeroepen autoriteiten, vaak gelieerd aan religie of traditie, onfeilbaar waren. Hierbij ontbrak een wetenschappelijke onderbouwing, waardoor het autoriteitsargument al snel de verdenking van een drogreden oprise. Perelman en Olbrechts-Tyteca zeggen hierover:

“As soon as there is a conflict between authorities, the problem of the basis of authority is raised.”⁸³

Filosoof John Locke beval in de zeventiende eeuw aan om het gebruik van het autoriteitsargument te vermijden. Bachman en Fraser stellen echter dat dit vermijden niet langer mogelijk is in de complexiteit van de hedendaagse wereld: we kunnen niet anders dan de oordelen van anderen in onze redeneringen incorporeren.⁸⁴ Bachman zegt hierover:

“Discussions of the appeal to authority [...] should concentrate not on stigmatizing fixed errors but on enabling reasoners to see the strategic problems they face as they pursue excellence in rational inquiry.”⁸⁵

In plaats van gelijk elk autoriteitsargument in twijfel te trekken of dergelijke argumentatie te vermijden, is het dus beter om, zowel in de rol van spreker als publiek, een kritische houding hiertegenover aan te nemen.

Sinds de Verlichting heeft de Westerse samenleving het idee geïnternaliseerd dat de wetenschap objectief is, en daarmee autoriteit heeft. Andere autoriteiten worden daarmee gekarakteriseerd als subjectief: wanneer deze worden aangedragen in een betoog, is er sprake van een drogreden.⁸⁶ Wanneer een autoriteitsargument in een betoog wordt ingezet, werkt dat over het algemeen als volgt. Het standpunt van de spreker is acceptabel omdat het geaccepteerd wordt door een gezaghebbende autoriteit, in deze de wetenschap. De vermeende deskundigheid van de wetenschap zorgt voor het gezag.⁸⁷ De retorische analyses die in hoofdstuk 2 en 3 worden uitgevoerd, gaan hiervan uit. Nu we weten hoe het autoriteitsargument werkt, zal worden gekeken naar zijn toepassing in de politieke praktijk: eerst worden de wortels van ‘goede politiek’ in de Tweede Kamer besproken, waarna wordt getoond hoe wetenschap als retorische strategie ingezet kan worden.

§2.2 Redelijkheid als liberaal ideaal

Ook in de Nederlandse politieke welsprekendheid staan de Verlichte noties van objectiviteit, redelijkheid en zorgvuldigheid hoog in aanzien. De parlementaire spelregels van de Tweede Kamer

⁸¹ Perelman en Olbrechts-Tyteca, *The new rhetoric*, 307, 309.

⁸² Idem, 306.

⁸³ Idem, 309.

⁸⁴ Bachman, ‘Appeal to authority’, 282-283. Vrij naar: John Locke, *An essay concerning human understanding* (1690), A.C. Fraser (red., New York, 1959).

⁸⁵ Bachman, ‘Appeal to authority’, 283, 286.

⁸⁶ Deze redenering omtrent de basis van wetenschappelijk gezag wordt verder uitgediept in paragraaf 2.3 van dit hoofdstuk.

⁸⁷ Antoine Braet, *Retorische kritiek. Overtuigingskracht van Cicero tot Balkenende* (Den Haag, 2007), 46-47.

zoals ze ontstonden in de negentiende eeuw, zijn gestoeld op liberale ideeën over wat ‘goede’ politiek was: het politieke debat diende gevoerd te worden op basis van rationele argumenten, waardoor op kalme en waardige toon compromissen bereikt konden worden met het algemeen belang als doel.⁸⁸ De ideale politicus zou vanzelf tot de waarheid komen als hij goed genoeg nadacht: waarheid werd gelijkgesteld aan gezond verstand.⁸⁹ Ook het primaat van een juridisch wereldbeeld (het legisme) en de “rechtstaal” die vanaf het begin van de negentiende eeuw opkwamen, hebben hun intellectuele wortels in de Verlichting: ze worden gekenmerkt door “rationaliteit, abstractie en universaliteit”.⁹⁰ De juridische taal werd gezien als de taal van redelijkheid en waarheidsvinding bij uitstek:

“[...] juist door een beschaafde uitwisseling van rationele argumenten kwamen parlement en ministers in de vergaderzaal tot de waarheid: de beste wetten en de beste controle. De beste wetten waren goed voor alle Nederlanders: ze dienden het algemene en niet het particuliere belang.”⁹¹

Politiek moest algemeen en waardig zijn en vooral niet persoonlijk en driftig, wat in de praktijk meer ideaal was dan werkelijkheid.⁹² De waardering voor dit ideaal was gefundeerd in een afkeer van persoonlijke willekeur, het gevaar van eigenbelang en de onderbuik.

Doordat Kamerleden als Johan Rudolf Thorbecke deze manier van politiek bedrijven propageerden, kan deze ‘redelijke’ politieke stijl worden gezien als een belangrijke karaktertrek van de Nederlandse politieke welsprekendheid. De liberalen presenteerden zichzelf als beheerste, waardige juristen en vooral niet als volksribuun.⁹³ De veronderstelde kalme en rationele vergadercultuur van de Kamer werd op een voetstuk geplaatst en afgezet tegen het chaotische, subjectieve en “bloedige” karakter van de Engelse en Franse parlementen.⁹⁴ Dat de liberalen het belang van de door henzelf uitgevonden ‘redelijke’ traditie benadrukten, laat volgens Turpijn het volgende zien:

“Het rationele gezag betekende pas echt iets op basis van de algemeen aanvaarde tradities van dat rationele gezag. De traditie bepaalde de ratio.”⁹⁵

Thorbeckes gehamer hierop was ook een oratorisch middel: door de redelijkheid aan te prijzen, werd emotionaliteit afgekeurd. Kamerleden die niet aan dit ideaal voldeden konden worden weggezet als figuren zonder zelfbeheersing die zich lieten leiden door emotie en eigenbelang: mede hierdoor kon volgens Turpijn een tegenstander als Guillaume Groen van Prinsterer, die vaak in het

⁸⁸ Tanja, *Goede politiek*, 10, 127-129; Henk te Velde, ‘Spelers en spelbrekers. De beschaving van de Tweede Kamer’ in: *De negentiende eeuw* 30.1 (2006), 36.

⁸⁹ Joris Oddens en Jouke Turpijn, ‘Waarheid en gezond verstand in het Nederlandse parlement rond 1798 en 1848’ in: Carla van Baalen, Willem Breedveld, Marij Leenders, Johan van Merriënboer, Jan Ramakers en Jouke Turpijn (red.), *Waarheidsvinding en waarheidsbeleving. Jaarboek parlementaire geschiedenis 2010* (Amsterdam, 2010), 23.

⁹⁰ Roel Pieterman, ‘Recht en liberaal idioom. Juridische elementen in het politieke discours in Nederland in de eerste helft van de negentiende eeuw’ in: *Theoretische Geschiedenis* (1997), 369.

⁹¹ Oddens en Turpijn, ‘Waarheid en gezond verstand’, 29. Vergelijk: Ido de Haan, *Het beginsel van leven en wisdom. De constitutie van de Nederlandse politiek in de negentiende eeuw* (Amsterdam, 2003); Henk te Velde, *Stijlen van leiderschap. Persoon en politiek van Thorbecke tot Den Uyl* (Amsterdam, 2003).

⁹² Turpijn, *Mannen van gezag*, 19.

⁹³ De Haan en Te Velde, ‘Vormen van politiek’, 178.

⁹⁴ Turpijn, *Mannen van gezag*, 81, 185-188.

⁹⁵ Idem, 207.

debat een vorm van theatraliteit en *pathos* bezigde, buitenspel worden gezet.⁹⁶ Door niet alleen in de wetenschap en de rechtbank, maar ook in de politieke arena redelijkheid als belangrijkste doel te beschouwen, impliceerden Thorbecke en de liberalen dat alleen de politicus die volgens deze idealen politiek bedreef geloofwaardig was, waarmee ze hun eigen positie verstevigden.

De conservatieven namen de liberale opvatting van politiek en daarmee ook hun stijl over.⁹⁷ Met de confessionele opkomst aan het einde van de negentiende eeuw kwam dit ideaal echter in het gedrang: zowel in thematiek als in stijl werd er met de liberale vorm van politiek gebroken. Er kwam een einde aan de uniforme, zakelijke stijl van debatteren in de Kamer: een emotionele politieke stijl kwam op en men richtte zich steeds meer op de achterban.⁹⁸ De Haan en Te Velde stellen dat er ook na deze tijd:

“[...] een spanning [bleef] bestaan tussen de politicus die zijn achterban moest enthousiasmeren met een beroep op beginselen en de politicus als organisator van de staat van wie vooral zakelijkheid en praktische zin verlangd werd. De politieke retor smeedde een gevoelsgemeenschap met zijn achterban, de zakelijke politicus wilde vooral pragmatisch optreden in het belang van zijn achterban, maar beiden hielden expliciet rekening met sentimenten en behoeften.”⁹⁹

Beide stijlen hebben op hun eigen manier een plek veroverd in de politieke cultuur van de Tweede Kamer. Zowel Tanja als Te Velde stellen dat de karakteristieken van het liberale ideaal van ‘goede’ politiek ook in de twintigste eeuw nog zichtbaar waren.¹⁰⁰ De confessionelen en socialisten voegden weliswaar hun eigen toon toe aan de parlementaire cultuur, maar “ze speelden het spel uiteindelijk wel mee”.¹⁰¹ Volgens De Haan en Te Velde stuitten deze nieuwe politici snel op de grenzen van het “ideologisch enthousiasme” en schikten ze zich naar een vorm van constructief leiderschap waarin het draaide om zakelijke argumentatie - iets wat sterk overeenkwam met het liberale ideaal van de voorgaande eeuw.¹⁰² De Nederlandse politieke cultuur en daarmee haar welsprekendheid is dus voor een groot deel gestoeld is op het negentiende-eeuwse liberale ideaal, welke een stijl van redelijkheid promoot die bestaat uit: kalmte, waardigheid en soberheid; het streven naar het algemeen belang en objectiviteit; en de rechtstaal. Dit liberale ideaal kan worden teruggevoerd naar het Verlichte geloof in het redelijke argument. De idealen van de wetenschap uit de achttiende eeuw hebben daarmee invloed gehad op de manier waarop in de eeuwen daarna politiek werd bedreven in de Tweede Kamer.

§2.3 Wetenschap als retorische strategie

De waardering van de wetenschap was gestoeld op de associatie met zorgvuldigheid, van “impersonality, discipline, and rules”.¹⁰³ De Verlichte denkers plaatsten de wetenschap op een voetstuk en stelden dat alle andere uitspraken en verklaringen “based on religions or lay authorities, prejudices” moesten worden afgekeurd als gezag: de wetenschap was superieur omdat het de enige

⁹⁶ Turpijn, *Mannen van gezag*, 49.

⁹⁷ De Haan en Te Velde, ‘Vormen van politiek’, 173.

⁹⁸ Tanja, *Goede politiek*, 132-133; De Haan en Te Velde, ‘Vormen van politiek’, 179-180.

⁹⁹ De Haan en Te Velde, ‘Vormen van politiek’, 198.

¹⁰⁰ Te Velde, ‘Spelers en spelbrekers’, 36; Tanja, *Goede politiek*, 131.

¹⁰¹ Te Velde, ‘Spelers en spelbrekers’, 46.

¹⁰² De Haan en Te Velde, ‘Vormen van politiek’, 187.

¹⁰³ Porter, *Trust in numbers*, 32, 50, 73.

universele en niet cultuurgebonden uiting van de mens was.¹⁰⁴ Aristoteles stelde de bewijzen van logica en wiskunde boven de rest, “to except them from the province of rhetoric”.¹⁰⁵ De basis van het gezag van de wetenschap rust daarmee dus eigenlijk op het ontbreken van gezag: er is geen extern gezag nodig, omdat deze informatie volgens universele, logische regels tot stand is gekomen. Perelman zegt hierover:

“When method founded upon experimentation enables us to prove the meaning of an affirmation and to control its truth, no authority can be opposed to it. [...] To admit that two plus two is four requires no authority; when methods which everyone can apply lead to the same result, everyone is equal and the appeal to authority is simply ridiculous.”¹⁰⁶

Gross en Porter stellen dat dit idee dat wetenschappelijk gezag is gebaseerd op het gebrek aan extern gezag, en daarom geen retorica nodig heeft, precies de basis vormt voor de retorische kracht van wetenschappelijk gezag.

Het verwijzen naar de wetenschap als basis voor een standpunt is echter in feite toch een vorm van gezagsargumentatie. Die basis kan ook de vorm hebben van kwantitatieve gegevens (cijfers, grafieken en formules), wat gezien kan worden als een communicatiestrategie: door complexe informatie op een dergelijke gestandaardiseerde en universele manier weer te geven, wordt begrip en vertrouwen gegenereerd. Deze manier van communiceren roept een gevoel van objectiviteit op: wiskundig uitzijnde taal is “highly structured and rule-bound” en wordt geassocieerd met nauwgezetheid, waardoor de inhoud van deze taal overtuigend lijkt.¹⁰⁷ Het gebruik van wetenschappelijke kennis, methode en vorm in een debat of discussie, wordt geassocieerd met een neutraal en objectief soort taalgebruik:

“[...] science begs the ontological question: through style its prose creates our sense that science is describing a reality independent of its linguistic formulations.”¹⁰⁸

Doordat we door de eeuwen heen wetenschap zijn gaan zien als dé manier om de waarheid te ontsluiten, is de wetenschappelijke taal als het ware een uiting geworden van een soort ingebouwd gezag. Wetenschap heeft daarom “tremendous rhetorical power”, “overwhelming persuasive force” en kan gezien worden als “the most powerful rhetoric of all today”.¹⁰⁹ In dit onderzoek kijk ik niet zozeer naar de autoriteit van dergelijke kwantitatieve gegevens, maar interesseer ik mij meer voor het actief inzetten van de wetenschap als autoriteitsargument. Dit is een potentieel succesvolle retorische strategie, omdat het de associatie met redelijkheid en daarmee met ‘waarheid’ oproept. Wetenschappelijk gezag heeft zijn basis in de waardering van redelijke argumentatie en doordat de

¹⁰⁴ Chaïm Perelman, *The new rhetoric and the humanities: essays on rhetoric and its applications* (Boston, Dordrecht en Londen, 1979), vii, 14; Rip, *Wetenschap als mensenwerk*, 105-106. Vrij naar: Anatol Rapoport, ‘Scientific approach to ethics’ in: *Science* 125 (1957), 796-799.

¹⁰⁵ Alan G. Gross, *The rhetoric of science* (Cambridge, MA en Londen, 1990), 16.

¹⁰⁶ Perelman, *The new rhetoric and the humanities*, 141.

¹⁰⁷ Porter, *Trust in numbers*, viii-ix.

¹⁰⁸ Gross, *The rhetoric of science*, 17. Vrij naar: Aristoteles, *Topica*, Edward Seymour Forster (red., Cambridge, MA, 1960).

¹⁰⁹ Gross, *The rhetoric of science*, 21. Vrij naar: John Ziman, *Public knowledge: An essay concerning the social dimension of science* (Londen, 1968), 31; Jack D. Douglas, ‘The rhetoric of science and the origins of statistical thought: the case of Durkheim’s *Suicide*’ in: Edward A. Tiryakian (ed.), *The phenomenon of sociology: a reader in the sociology of sociology* (New York, 1971), 57

Westerse samenleving dit wereldbeeld door de eeuwen heen heeft geïnternaliseerd, heeft dergelijke autoriteitsargumentatie overtuigingskracht.

Deze retorische strategie kan van pas komen in het politieke debat. Porter stelt dat wanneer er sprake is van een erkende en gewaardeerde vorm van expertise bij een bepaald beroep, er minder kwantificering nodig is dan wanneer er sprake is van wantrouwen. Het beroep van politicus is altijd al omgeven geweest met het gevaar van eigenbelang en opportunisme en wordt daarom vaak gewantrouwd.¹¹⁰ Het is daarom handig voor de politicus om zijn of haar geloofwaardigheid en overtuigingskracht te versterken door te schermen met wetenschappelijk gezag. Dit geeft het publiek het idee dat de spreker vaart op deskundige informatie en zich niet laat leiden door eigenbelang of irrationaliteit. Het gevaar is dat als de politicus te veel verzandt in wetenschappelijke argumenten, de ‘gewone’ luisteraar er geen touw aan vast kan knopen. Arendt zegt hierover het volgende:

“Very early in his search he [Plato] must have discovered that truth, namely, the truths we call self-evident, compels the mind [...] The trouble with coercion through reason, however, is that only the few are subject to it, so that the problem arises of how to assure that the many, the people who in their very multitude compose the body politic, can be submitted to the same truth.”¹¹¹

De instrumentalisatie van “reason” of, in deze, wetenschappelijke kennis in het politieke debat, kan ervoor zorgen dat de kloof tussen de zogenaamde ‘geleerde’ politicus en de burger wordt benadrukt en die laatste zich buitengesloten kan voelen.¹¹² De volgende paragraaf bespreekt de problemen die dit kan opleveren in een democratische samenleving.

§3 Politiek en wetenschap: een gespannen relatie

Wetenschappelijke idealen zijn van grote invloed geweest op zowel de stijl als de normen en waarden die ten grondslag liggen aan de politieke cultuur van Westerse democratieën. Er is echter een spanning inherent aan de relatie tussen politiek en wetenschap. Deze paragraaf bespreekt de verschillen tussen de wetenschappelijke en de politieke sfeer, en de uitdagingen die plaatsvinden wanneer de grens tussen deze sferen vervaagt.

§3.1 De mythe van de absolute waarheid

De mens heeft in de afgelopen eeuwen het wereldbeeld dat uitgaat van de menselijke rede geïnternaliseerd, waardoor wetenschappelijke idealen verworpen zijn tot belangrijke pijlers van onze samenleving. Het gevaar dreigt dat wetenschap niet alleen wordt gezien als gereedschap om kennis mee te genereren, maar als een onfeilbare, absolute autoriteit. Hertzberger stelt dan ook over de moderne Westerse mens:

“Net als alle generaties die hen voorgingen hebben zij hun eigen ‘waarom’-vragen, maar geen God, geloof, of ideologie meer die die voor hen kan beantwoorden. Wetenschap moet die lacune opvullen en de vragen beantwoorden. [...] Wetenschap is het favoriete gereedschap van de moderne nihilist,

¹¹⁰ Porter, *Trust in numbers*, 8, 113; Hannah Arendt, ‘Lying in politics’ in: *Crisis of the republic* (New York, 1969), 4.

¹¹¹ Arendt, *Between past and future*, 107-108.

¹¹² Mark Bovens en Anchril Wille, *Diplomademocratie. Over de spanning tussen meritocratie en democratie* (Soest, 2011), 107.

want met wetenschap in de hand kun je jouw – nog steeds behoorlijk toevallige – keuzes tot ‘evidence-based’ verklaren en dus superieur aan al het andere.”¹¹³

Het is onwenselijk om de wetenschap te portretteren als in staat om absolute waarheid te ontsluiten: dit is een mythe. Hoe goed de regels en waarborgen van de wetenschappelijke methode in theorie nog lijken te werken, in de praktijk wordt de wetenschap nog steeds uitgevoerd door de mens - en de mens is feilbaar. Wetenschappers kunnen zowel onbewust als opzettelijk, in het geval van bijvoorbeeld fraude of ‘*data dredging*’, onjuiste informatie als juist presenteren. Hierbij speelt de haast onvermijdelijke vooringenomenheid van de wetenschapper ten opzichte van een onderwerp of gewenst resultaat een grote rol. Het probleem zit hem ook in de selectie: als 3% van de klimaatwetenschappers de opwarming van de aarde ontkent, is dit niet per definitie onwaar maar wel een slechte afspiegeling van het wetenschappelijke veld.¹¹⁴ Daarnaast is een essentiële eigenschap van de wetenschap dat er sprake is van een tijdelijke waarheid tot de volgende paradigmawisseling.¹¹⁵ Het is dus oppassen geblazen met het presenteren van de wetenschap als ‘waarheid’, aangezien zij altijd onderhevig is aan onzekerheden. Andriessse beargumenteert dan ook dat deskundigheid geen absolute ‘waarheid’ inhoudt, maar eerder “het sceptische idee dat kennis verbeterd kan worden”.¹¹⁶

Ik sluit mij aan bij wat onder meer wetenschapsfilosoof Dehue betoogt, namelijk een constructivistisch beeld van de wetenschap. Normen en waarden zijn verstrengeld met feiten en wetenschap: aan elk wetenschappelijk feit liggen normatief geladen keuzes ten grondslag.¹¹⁷ In plaats van het beeld van een absolute wetenschap die ware kennis over de wereld kan ontsluiten, is het een stuk nuttiger om het gezag van de wetenschap te baseren op zorgvuldig denkwerk en redelijke argumentatie door deskundige mensen.¹¹⁸ Dit is *an sich* een sterk genoeg basis voor het *ethos* van de wetenschap. Daarom zou “wetenschap [...] niet moeten vertellen hoe het zit, maar ook hoe haar kennis tot stand is gekomen”, aldus Dehue.¹¹⁹ Door het gezag van de wetenschap te koppelen aan het gezag van het redelijke argument, en niet aan de mythe van absolute waarheid, is een beter werkbaar en realistische definitie van de wetenschap mogelijk, welke ook effectief ingezet kan worden als gezagsbasis in de politiek.

§3.2 Wetenschap in de politieke sfeer

Anders dan in de kwantitatieve wetenschap, is het in de politiek namelijk essentieel dat mensen hun eigen levensbeschouwelijke waarheid hebben. De erkenning van dit pluralisme is de belangrijkste voorwaarde van de democratie: want wie zou bepalen wat die ene waarheid is, als er maar één

¹¹³ Hertzberger, ‘Waarom de wetenschap terug in haar hok moet’. Vrij naar: Hertzberger, *Het grote niets*.

¹¹⁴ Jelmer Mommers, *Hoe gaan we dit uitleggen. Onze toekomst op een steeds warmere aarde* (2019), 39-42. Vrij naar: John Cook e.a., ‘Consensus on consensus: a synthesis of consensus estimates on human-caused global warming’, *IOP Science* 11.4 (2016).

¹¹⁵ Thomas S. Kuhn, *The structure of scientific revolutions* (Chicago, 1962); Hans Albert, *Rationaliteit in wetenschap en samenleving. Opstellen over wetenschap, ideologie en politiek, geredigeerd en ingeleid door Friso D. Heyt* (Alphen aan de Rijn, 1976), 27.

¹¹⁶ Andriessse, *De republiek der kerneleerden*, 9.

¹¹⁷ Trudy Dehue, ‘Omwille van de feiten en de democratie’, *4e Els Borst Lezing* (Centrum voor ethiek en gezondheid; 30/11/2016), 10, 23. Zie ook: In ‘t Veld, *Willens en wetens*, 121.

¹¹⁸ Sicco de Knecht, ‘“Het verdriet van de wetenschap is dat ze slechts wordt bewonderd om wat ze niet kan zijn”’, *ScienceGuide* (13/01/2020).

¹¹⁹ Dehue, ‘Omwille van de feiten en de democratie’, 26.

waarheid zou bestaan?¹²⁰ In een pluralistisch debat is elk standpunt gekleurd door belangen en ieders eigen, ideologische ‘waarheid’. Wanneer politici gebruik maken van wetenschap in het politieke debat, levert dit een interessante spanning op. Kennis en politiek zijn sterk met elkaar verbonden, omdat “kennis kan bijdragen aan het versterken van iemands machtspositie” en macht ook weer “kan bijdragen aan het versterken van iemands kennispositie”.¹²¹ Het is daarom verleidelijk voor politici om het beeld van de absolute wetenschap uit te dragen, omdat ze “meer gecharmeerd zijn van wetenschap die schijnbaar eenvoudige getallen genereert, dan van wetenschap die resulteert in ingewikkelde verhalen”.¹²² Daarnaast leeft het idee dat hierdoor een elitaire cultuur in de publieke sfeer wordt doorbroken: deze ‘objectieve’ kennis heeft een democratisch karakter omdat het voorkomt dat beslissingen worden gemaakt door een gesloten elite die geen rekenschap aflegt voor haar handelen.¹²³ Dit sluit aan bij de redenering uit paragraaf 2.3; dat de wetenschap gezag geniet juist omdat zij geen extern gezag nodig heeft. Vanaf de jaren zestig ontwikkelde de wetenschap zich tot de “centrale informatiebron” waarop politici zich beriepen om problemen te duiden.¹²⁴ Waar dergelijke argumenten in het politieke debat werden aangehaald met het doel onderwerpen te depolitiseren, raakte technische en wetenschappelijke expertise juist diep gepolitiseerd. In de periode 1970-1985 werd “de geprivilegieerde status van experts, met hun monopolie op ‘objectieve’ kennis, niet langer geaccepteerd als legitieme basis voor beleid”.¹²⁵

Het is om een aantal redenen oppassen geblazen wanneer de wetenschap wordt ingezet in het politieke debat. Ten eerste kan het pluralistische karakter van het politieke debat beschadigd worden: burgers en politici vrezen dat de belangenvertegenwoordiging in het gedrang komt. Zo vreesde men in de jaren zeventig voor een technocratie waarin experts alleen nog maar met andere experts zouden praten, niet zouden luisteren naar de mening van het volk en “een stuk van de beslissingsmacht van de leken-parlementsleden” zouden absorberen.¹²⁶ Ook bleek de wetenschap steeds vaker een bepaalde vooringenomenheid te hebben “waarin bepaalde waarden werden gediend ten koste van andere”.¹²⁷ Kortom: wetenschappers en burgers hebben niet altijd dezelfde belangen, waardoor het problematisch zou zijn als de eersten zich als volksvertegenwoordiger zouden gedragen.¹²⁸ Volgens Arendt bestond dit probleem van de spanning tussen de ‘geleerde’ expert of de “king-philosopher” ook al in de Griekse oudheid:

¹²⁰ Marcel ten Hooven, ‘Bevrijd van de onverbloemde waarheid. Het is oppassen geblazen met politici die de waarheid als doel van politiek zien’ in: Van Baalen e.a., *Waarheidsvinding en waarheidsbeleving*, 14-15. Vrij naar: Isaiah Berlin, *Twee opvattingen van vrijheid* (Amsterdam, 1996), 76.

¹²¹ Enthoven, *Hoe vertellen we het de Kamer?*, 15-16.

¹²² Annemarie Mol, ‘De tragedie van de kilocalorie. Over wetenschap in de publieke ruimte’ in: Huub Dijkstra en Rob Hagendijk (red.), *Onzekerheid troef? Het betwiste gezag van de wetenschap* (Amsterdam, 2011), 138

¹²³ Porter, *Trust in numbers*, 76. Vrij naar: Dorothy Ross, *The origins of American social science* (Cambridge, 1991), 403-404.

¹²⁴ Brian Wynne, ‘Welk publiek vertrouwt de wetenschap?’ in: Dijkstra en Hagendijk, *Onzekerheid troef?*, 29-31, 39.

¹²⁵ M. van Eeten en E. ten Heuvelhof, ‘‘Serviceable truth’’: de proces-contingente inzet van wetenschappelijke expertise’ in: Rob Hoppe en Aat Peterse (red.), *Bouwstenen voor argumentatieve beleidsanalyse* (Den Haag, 1998), 161; Duyvendak, *De planning van ontplooiing*, 9-15.

¹²⁶ Rip, *Wetenschap als mensenwerk*, 145.

¹²⁷ Van Eeten en Ten Heuvelhof, ‘‘Serviceable truth’’, 161.

¹²⁸ Bovens en Wille, *Diplomademocratie*, 10, 68.

“Reason for the conflict between the philosopher and the polis: the philosopher’s loss of orientation in human affairs, of the blindness striking the eyes, of the predicament of not being able to communicate what he has seen [...]”¹²⁹

Ten tweede is er een belangrijk verschil tussen wetenschap en politiek met betrekking tot informatievergaring en -verwerking: wetenschappelijk onderzoek is “een open, min of meer waardevrije zoektocht naar informatie”, terwijl politici juist op zoek gaan naar informatie die hun eigen gelijk bevestigt en versterkt.¹³⁰ Politici bewegen zich buiten de wetenschappelijke sfeer en zijn dus niet gebonden aan dezelfde regels. Het streven naar “evidence based policy” is verklaarbaar vanuit rationeel oogpunt, maar strookt niet met de politieke praktijk.¹³¹ Ten derde is de wetenschappelijke methode slechts beperkt in staat om harde kennis te ontwikkelen over complexe maatschappelijke vraagstukken. Hoe meer de illusie wordt gewekt dat de wetenschap op alles een eenduidig antwoord heeft, hoe meer het vertrouwen in de wetenschap zal eroderen.¹³² Een multidisciplinaire benadering van dergelijke vraagstukken is daarom gewenst.

Ondanks bovenstaande postpositivistische kritiek, kunnen politici vaak niet meer zonder de wetenschap. Zo leunt de kwestie van het milieuvraagstuk sterk op wetenschappelijk onderzoek en draagt elke partij haar eigen deskundigen naar voren, die “verschillende interpretaties maken van de onzekere en beperkte gegevens die [...] voorhanden zijn”.¹³³ Het is nuttig om de wetenschap toe te laten tot het politieke debat: het is nastrevenswaardig om een discussie te baseren op wetenschappelijke argumenten en bewijzen. Echter heerst het gevaar dat de essentie van het karakter van de wetenschap wordt aangetast: de redelijkheid. Als politici de wetenschap als absoluut presenteren en haar niet kritisch bevragen, dan is de wetenschap niet langer redelijk maar *onredelijk* - wat vervolgens haar *ethos* weer aantast. Hoe hoger de wetenschap en de politici die met haar gezag schermen van de toren blazen, hoe meer kritiek zowel de wetenschap als de politicus zelf te verduren zal krijgen. Onredelijk gebruik van wetenschappelijk gezag zorgt daarmee voor een degradatie van de wetenschap. Hoe meer mensen de wetenschap vervolgens in twijfel gaan trekken, hoe lastiger het wordt om redelijkheid te bereiken en hoe meer het niveau van de politieke discussie omlaag zal gaan. Wanneer politici gebruik maken van wetenschappelijke argumenten of gezag in hun betoog, dienen zij zich dus bewust te zijn van de relativiteit van de wetenschap. Ook moeten, zoals onder meer Dehue betoogt, de politiek en de wetenschap afwegingen die achter de schermen worden gemaakt aan de buitenwereld uitleggen.¹³⁴ Naast dat door deze eerlijkheid de geloofwaardigheid en het gezag van de wetenschap intact blijven, is het betoog van de politicus ook minder kwetsbaar. De autoriteit van de wetenschap in het politieke debat wordt dus sterker als zij beperkt wordt.

¹²⁹ Arendt, *Between past and future*, 110.

¹³⁰ Enthoven, *Hoe vertellen we het de Kamer?*, 45, 60-62; Carla van Baalen en Erie Tanja, ‘In dienst van de Kamer. De ambtelijke ondersteuning van de volksvertegenwoordigers’ in: Remieg Aerts, Carla van Baalen, Joris Oddens, Diederik Smit en Henk te Velde (red.), *In dit huis. Twee eeuwen Tweede Kamer* (Amsterdam, 2015), 202.

¹³¹ Enthoven, *Hoe vertellen we het de Kamer?*, 63-65.

¹³² Mol, ‘De tragedie van de kilocalorie’, 154; Huub Dijkstra en Rob Hagendijk, ‘Omgaan met onzekerheid in wetenschap, politiek en samenleving’ in: Dijkstra en Hagendijk, *Onzekerheid troef?*, 262.

¹³³ Van Eeten en Ten Heuvelhof, ‘Serviceable truth’, 162.

¹³⁴ Dehue, ‘Omwillen van de feiten en de democratie’, 26. Zie ook: Maarten Hajer, ‘Gezaghebbend besturen: waarom is het zo moeilijk?’ in: Dijkstra en Hagendijk, *Onzekerheid troef?*, 56-58; Paulus Lips, ‘Over de grens van wetenschap: de vaccinatie tegen baarmoederhalskanker’ in: Dijkstra en Hagendijk, *Onzekerheid troef?*, 77.

§4 Conclusie

De moderne democratie kan niet begrepen worden zonder de invloed van de wetenschap hierop te erkennen. Het wetenschappelijke ideaal van redelijkheid heeft zowel de normen en waarden als de stijl die ten grondslag liggen aan de politieke cultuur van de Westerse democratieën sterk beïnvloed. Dit wereldbeeld had ook invloed op wat het Nederlandse parlement zag als “goede politiek”; wat de politieke stijl en Nederlandse welsprekendheidstraditie in grote mate heeft beïnvloed. Wetenschap houdt daarmee niet alleen wetenschappelijke kennis of methoden in, maar ook een set aan symbolen, metaforen en zienswijzen.¹³⁵ De Westerse samenleving heeft sinds de Verlichting het geloof in het redelijke argument geïnternaliseerd: de menselijke rede staat centraal en de ‘waarheid’ kan alleen ontsloten worden door een discussie gebaseerd op redelijke argumentatie. De wetenschap brengt daarmee een soort retorica teweeg: door wetenschappelijk gezag te instrumentalisieren als retorische strategie in het politieke debat, kan de politicus overtuiging genereren.

Wanneer het gezag van de wetenschap een rol krijgt in de politiek, is het het woord van de deskundige tegenover het woord van de volksvertegenwoordiger. Dit roept een spanning op, want hoe gedegen het woord van de deskundige ook is, het laatste woord dient in een democratie bij de volksvertegenwoordiger te liggen. Het is desalniettemin wenselijk als de politicus tracht te debatteren op basis van redelijke argumenten en wetenschappelijk bewijs: dit maakt het mogelijk dat het politieke debat wordt gevoerd op basis van zowel belangenbehartiging als goed onderbouwde, weloverwogen argumenten. Het is essentieel dat de politicus in acht neemt dat aan de wetenschap geen absoluut gezag moet worden toegekend: door de autoriteit van de wetenschap te beperken, wordt haar *ethos* juist versterkt. De politicus heeft de macht om met zijn of haar retoriek het *ethos* van de wetenschap, bewust of onbewust, zowel te maken als te breken.

Na de Tweede Wereldoorlog groeide de invloed van de wetenschap op bestuur en politiek: het werd gemeengoed om beslissingen te depolitiseren door het inbrengen van wetenschappelijke argumenten. Nadat in de jaren zeventig scepsis was over de invloed van de wetenschap op beleidsvorming, werkten vanaf de jaren tachtig politiek en wetenschap weer nauw samen. Zo ook met betrekking tot het milieuvraagstuk, een onderwerp bij uitstek waarbij politieke partijen leunen op wetenschappelijke kennis om hun argumentatie te ondersteunen. Er ontstaat een interessante situatie wanneer er binnen de wetenschap onenigheid bestaat over een onderwerp, zoals bij de kwesties van milieu en klimaat vaak het geval is. Hoe het woord van de deskundige zijn weg vond naar de politieke sfeer in de jaren tachtig, welk gezag hier actief aan werd ontleend en hoe politici dit gezag vervolgens instrumentaliseerden in het politieke debat, is het onderwerp van de volgende twee hoofdstukken.

¹³⁵ Brown, *Science in democracy*, 66; Porter, *Trust in numbers*, viii-ix, 77.

Hoofdstuk 2: Het milieudebat in de jaren tachtig (1982-1989)

“Het is een opluchting dat deze gezondheids crisis in ieder geval het vertrouwen van het kabinet in de wetenschap heeft doen toenemen. Nu nog een soortgelijk wetenschappelijk crisisbeleid doortrekken naar het klimaatbeleid zodat we straks niet weer voor het Binnenhof hoeven staan schreeuwen voor onze toekomst.”¹³⁶

Het klimaatvraagstuk is een uitzonderlijk complex onderwerp waarbij kennis van experts nodig is bij beleidsvorming. Zoals elke wetenschap heeft ook de klimaatwetenschap haar onzekerheden: wetenschappers kunnen berekenen en schatten hoe warm het de komende eeuwen gaat worden, maar de veelheid aan factoren maken het lastig om zekerheid te verkrijgen. Daarnaast is het moeilijk te voorspellen hoe innovatief de mensheid op de opwarming van de aarde zal gaan reageren. Over de basale principes van de klimaatverandering bestaat echter consensus in de wetenschap: de aarde warmt op en dit proces wordt versterkt door de mensheid. Hier is 97 procent van de deskundigen het over eens.¹³⁷ Desondanks trekken populistische politici overal ter wereld het bestaan of de ernst van het klimaatprobleem in twijfel. Ook in Nederland wordt het klimaatdebat de afgelopen jaren op het scherpst van de snede gevoerd. Dit roept de vraag op hoe dit debat in Nederland zich door de jaren heen heeft ontwikkeld en hoe het veronderstelde failliet van het wetenschappelijk gezag in de politieke arena inzake dit onderwerp begrepen kan worden.

Het milieuvraagstuk is een onderwerp bij uitstek dat sterk leunt op wetenschappelijk onderzoek, ook in het politieke debat. Dit hoofdstuk begint met het schetsen van de historische context van het vraagstuk omtrent milieu en klimaat in Nederland, waarbij de nadruk ligt op het milieudebat in de jaren tachtig. Vervolgens wordt de rol van de wetenschap in de politieke sfeer en het gebruik hiervan door politici in het milieudebat in de jaren tachtig geanalyseerd.¹³⁸ Daarbij worden een aantal wetenschappelijke entiteiten waar politici gezag aan toekenden uitgelicht, namelijk: de Centrale Raad voor de Milieuhygiëne (CRMH), internationale organisaties en individuele wetenschappers. Het streven is om, door deze casus zowel historisch te contextualiseren als de inhoud van de debatten retorisch te analyseren, het gezag van de wetenschap in het milieudebat te karakteriseren en zo de status van het *ethos* van de wetenschap in de jaren tachtig nader te verklaren.

§1 Het milieuvraagstuk in naoorlogs Nederland

Waar momenteel de nadruk in het maatschappelijke en politieke debat ligt op de term ‘klimaat’, sprak men tot de jaren zestig over de ‘natuur’ en van de jaren zestig tot de jaren negentig over het ‘milieu’. Het milieuvraagstuk ontwikkelde zich tot een belangrijk onderwerp van maatschappelijke en politieke discussie. Om de argumentatie van politici en hun instrumentalisatie van wetenschappelijk gezag te kunnen plaatsen, is meer begrip nodig van het milieudebat en de verschillende posities die politieke spelers innamen. Daartoe bespreekt deze paragraaf zowel het milieuvraagstuk in naoorlogs Nederland in het algemeen, als het milieudebat tijdens de kabinetten-Lubbers I en II in het bijzonder.

§1.1 Het milieuvraagstuk (1960-1990)

Vanaf de jaren zestig sprak men steeds meer in termen van ‘milieu’, waarbij de focus niet meer op

¹³⁶ Ingezonden brief over de coronacrisis door Els Kuipers uit Utrecht, *De Volkskrant* (21/05/2020).

¹³⁷ Mommers, *Hoe gaan we dit uitleggen*, 39-42; Cook e.a., ‘Consensus on consensus’.

¹³⁸ Voor een overzicht van de geanalyseerde debatten die samen ‘het milieudebat’ vormen in de kabinetten-Lubbers I en II zie: Bijlage 1.

de landinrichting maar op de volksgezondheid lag.¹³⁹ Industrialisatie en economische groei hadden tot verontreiniging van het milieu geleid, wat de volksgezondheid bedreigde. Het besef groeide dat de kwaliteit van bodem, lucht en water samenhangen en dat vervuiling voorkomen diende te worden: milieuhygiëne was van groot belang en vervuiling door de mens moest worden tegengegaan. Dit bood een duidelijke taak voor de overheid en in 1971 werd het ministerie van Volksgezondheid en Milieuhygiëne opgericht. In 1972 bracht een internationale groep van vooraanstaande wetenschappers, de Club van Rome, een belangrijk rapport uit: 'Grenzen aan de Groei'. Hierin werd voorspeld dat de voorraad van natuurlijke hulpbronnen uitgeput zou raken en dat er ecologische grenzen waren aan de Westerse economische en industriële groei. Daarnaast benadrukte het rapport de complexiteit en samenhang van deze problemen. Het rapport had een groot maatschappelijk en politiek effect in Nederland en er werden 250.000 exemplaren verkocht.¹⁴⁰ Dit zorgde ervoor dat het milieu zich ontwikkelde tot een apart beleidsterrein en steeds meer werd gezien als een systeem van onderling samenhangende problemen. Het belang van milieuhygiëne werd door alle politieke partijen, in meer of mindere mate, erkend. Met het oprichten van milieuministeries in de jaren zeventig en het opstellen van nationale milieubeleidsplannen in de jaren tachtig liep Nederland voor op andere landen.¹⁴¹

De Rooy stelt dat deze interesse in het milieu gezien kan worden als een nieuwe ideologie.¹⁴² In de jaren zeventig wilden de gevestigde partijen de nieuwe, progressieve partijen zoals D'66 (vanaf 1985: D66) de wind uit de zeilen nemen, door het sluiten van compromissen te bevorderen en daarmee verhitte debatten uit de weg te gaan. Hierdoor werd de milieuproblematiek grotendeels gedepoliteerd. Leenders en Van Meurs zeggen hierover:

"Ministeries, overlegorganen en experts konden zich vrijwel ongestoord over de implementatie van milieumaatregelen buigen, grotendeels buiten de partijpolitiek en het parlement om. [...] het milieuvraagstuk werd relatief vroeg een thema voor de gevestigde partijen en de overheid, en dat verliep geleidelijk, zonder grote politieke polarisatie en confrontaties."¹⁴³

Deze drang tot depolitisering van het milieuvraagstuk door de conservatieve partijen loopt als een rode draad door de naoorlogse periode. Langzaam ontstond er een verschil tussen 'rechtse' en 'linkse' partijen op het gebied van milieu. De laatsten gingen zich naast het vertegenwoordigen van de arbeidsklasse nu ook hard maken voor 'postmaterialistische' onderwerpen als het milieu en klimaatverandering. Deze 'groene ideologie' was aantrekkelijk omdat het veelomvattend en daarmee makkelijk te verbinden was aan andere ideologische ideeën. Dit maakte het echter ook lastig om prioriteiten te stellen.¹⁴⁴ Het milieuvraagstuk was complex en zorgde voor onrust binnen elke partijfamilie, aangezien het een fundamenteel dilemma aan het licht bracht: de spanning tussen

¹³⁹ Van Baalen e.a., *Natuur, milieu, klimaat*, 8; Egbert Tellegen, *Groene herfst. Een halve eeuw milieu* (Amsterdam, 2010), 117.

¹⁴⁰ Donella H. Meadows, Dennis L. Meadows, Jørgen Randers en William W. Behrens III, *The Limits to Growth. A report for the Club of Rome's project on the predicament of mankind* (New York, 1972); De Rooy, *Ons stipje op de wereldkaart*, 259.

¹⁴¹ Liesbeth van de Grift, 'Natuur en milieu en het denken over democratie' in: Van Baalen e.a., *Natuur, milieu, klimaat*, 17.

¹⁴² De Rooy, *Ons stipje op de wereldkaart*, 257.

¹⁴³ Marij Leenders en Wim van Meurs, 'Het einde van de groene consensus? Milieuvraagstukken in christelijke en rechtse Nederlandse partijprogramma's van de jaren 70 tot heden' in: Van Baalen e.a., *Natuur, milieu, klimaat*, 33.

¹⁴⁴ De Rooy, *Ons stipje op de wereldkaart*, 260. Vrij naar: Michael Freeden, *Ideologies and political theory: a conceptual approach* (Oxford, 1996), 530.

economie en ecologie.¹⁴⁵ De meer ‘rechtse’ partijen als het CDA en de VVD vonden milieuhygiëne belangrijk, maar waren niet erg happig op ingrijpende maatregelen - zeker niet als de economie werd benadeeld. Deze spanning uitte zich in bijvoorbeeld het CDA als volgt: de partij wilde de belangen van de agrarische sector verdedigen, maar ook, vanuit het idee van rentmeesterschap, de aarde beschermen. CDA-Kamerlid Ria Oomen-Ruijten stelde tijdens de Algemene Beschouwingen van 1983 het volgende:

“Het erkennen van het milieu, het inhoud geven aan het goede rentmeesterschap over een schepping, die wij mogen en moeten gebruiken, maar die wij niet mogen misbruiken, is de kern van de filosofie van het CDA.”¹⁴⁶

Dit idee botste in de praktijk vaak met het behartigen van de belangen van de boeren. De VVD ontwikkelde op haar beurt de voorkeur om marktmechanismen de milieuproblemen op te laten lossen met zo min mogelijk overheidsregulering. De ingewikkelde milieuvraagstukken van de jaren tachtig, zoals kernenergie en zure regen, bleken alleen heel wat duurder en lastiger om op deze manier af te handelen vergeleken met de lokale en regionale problemen van de voorgaande decennia. Het kwam zowel het CDA als de VVD beter uit als vraagstukken omtrent het milieu werden opgelost door een compromis te sluiten voordat ze het parlement zouden bereiken. Als een dergelijk vraagstuk in de openbaarheid zou worden beslecht, bestond de kans dat de progressieve oppositiepartijen er een verhitte ideologische discussie van zouden maken, wat hun reputatie ten goede kon komen en wat bijvoorbeeld het CDA lastige vragen van de achterban kon opleveren.

Aan het eind van de jaren tachtig kwam de term ‘klimaat’ in zwang, toen er meer bekend werd over het gevaar van het broeikaseffect. In de jaren negentig steeg hiermee ook het internationale karakter van het klimaatprobleem: het beschermen van het milieu werd een Europese aangelegenheid. Daarnaast kwamen ‘groene’ politieke partijen als Groen Links (GL, destijds nog met spatie) op. Deze samenwerking van de PPR, PSP, CPN en EVP sprak zich fel uit tegen het milieubeleid van het CDA en de VVD. Fractievoorzitter Ria Beckers-de Bruijn zette de toon tijdens de Algemene Beschouwingen van 1991:

“Lubbers III als regering van de terugtocht. Het kan nog. Kiezen voor de toekomst. Voorrang voor milieu en participatie van burgers. [...] Het RIVM is glashelder: de effecten van het milieubeleid worden geheel teniet gedaan, zelfs overtroffen door de volumegroei. De toestand is desastreus.”¹⁴⁷

Ook milieuorganisaties professionaliseerden zich in de jaren tachtig en negentig en oefenden steeds meer druk uit op de politiek door te lobbyen. Inmiddels maakt de milieubeweging volop deel uit van het politiek-bestuurlijk overlegmodel.¹⁴⁸ Milieu en klimaat waren onderwerpen van formaat geworden in de politieke arena, zowel op nationaal als internationaal niveau.

§1.2 Het milieudebat in de jaren tachtig (1982-1989)

In de jaren zeventig was de economische groei in Nederland afgenomen, deels door internationale ontwikkelingen als de oliecrises van 1973 en 1979, deels als gevolg van binnenlands beleid. De werkloosheid en de overheidskosten voor de sociale zekerheid rezen de pan uit. De Liagre Böhl stelt dat de tweede oliecrisis de “onherroepelijke omslag van het sociaal-economisch regeringsbeleid” bracht: het Keynesianisme was failliet en de overheid moest ‘marktconform’ worden, wat inhield dat

¹⁴⁵ Leenders en Van Meurs, ‘Het einde van de groene consensus?’, 33.

¹⁴⁶ HTK (25/10/1983, pp. 671-823), 716.

¹⁴⁷ HTK (08/10/1991, pp. 313-518), 7-348.

¹⁴⁸ Van de Grift, ‘Natuur en milieu en het denken over democratie’, 16.

de groei van de collectieve sector de groei van het bedrijfsleven moest volgen.¹⁴⁹ Kortom: de overheid diende een grote stap terug te doen - en er moest bezuinigd worden.

In 1982 wonnen het CDA en de VVD de verkiezingen. Het leek alsof de pacificatiepolitiek van de jaren vijftig terugkeerde, maar dan met een ontzuild karakter: het CDA en de VVD werkten vreedzaam samen en de PvdA stelde zich minder polariserend op. De politieke partijen gingen steeds meer op elkaar lijken: zij waren het erover eens dat de overheid moest terugtreden en dat het politieke debat gevoerd moest worden volgens een nuchtere en zakelijke consensusstijl. Ideologische tegenstellingen werden omwille van een werkbaar compromis opzij geschoven. De kabinetten-Lubbers streefden ernaar om over de partijgrenzen heen technocratische oplossingen voor politiek-maatschappelijke problemen te vinden. Op deze manier kwam een sterke dominantie van de uitvoerende macht tot stand: de zakelijke manier van politiek voeren resulteerde in dichtgetimmerde regeerakkoorden en beslissingen die al waren voorgekookt in commissievergaderingen voordat ze de plenaire zaal bereikten.¹⁵⁰ De regering trachtte hiermee onderwerpen zoals het milieu te depolitiseren: zo kon op efficiënte wijze en zonder al te veel inmenging van de oppositie oplossingen beslecht worden. Deze 'coalitiecultuur' verzwakte de macht van de Tweede Kamer.

In deze deelparagraaf wordt gekeken naar welke onderwerpen werden besproken en hoe de verhoudingen tussen de verschillende partijen eruit zagen in het parlementair debat over het milieuvraagstuk tijdens de kabinetten-Lubbers I en II. Dit biedt de nodige context voor de volgende paragraaf, waarin deze debatten retorisch worden geanalyseerd om de rol van wetenschappelijk gezag in de politiek te duiden.

§1.2.1 Kabinet-Lubbers I (1982-1986)

Toen het kabinet-Lubbers I in 1982 aantrad, was het zaak om de stagnerende economie en werkloosheid aan te pakken door de overheidsfinanciën weer op orde te krijgen. Daartoe werd een grote hoeveelheid bezuinigingen doorgevoerd, zoals de privatisering van staatsbedrijven. Op milieugebied werd er aandacht besteed aan een veelheid van onderwerpen omtrent bodem, lucht en water, en aan de vraagstukken van zure regen en het gebruik van kernenergie in het bijzonder. Deze laatste kwestie werd flink opgeschud door de kernramp van Tsjernobyl in 1986.

Het milieubeleid was tot 1982 op een sectorale manier gevoerd: voor de verschillende problemen werden aparte wetten opgesteld. Dit bleek echter niet alleen bestuurlijk onhandig, maar ook milieutechnisch: de kwaliteit van het water hangt immers samen met de kwaliteit van de bodem, enzovoorts. Een meer geïntegreerd beleid was gewenst, waartoe kabinet-Lubbers I besloot tot het opstellen van het Indicatief Meerjaren Programma (IMP): dit behandelde de milieuproblemen niet meer per sector, maar besprak de aanpak van een aantal centrale vraagstukken die in verschillende sectoren tegelijk plaatsvonden, zoals verzuring, vermesting, milieugevaarlijke stoffen en afvalstoffen.¹⁵¹ Parallel hieraan besprak de Kamer ook verscheidene milieuvraagstukken volgens de sectorale aanpak. De jaren tachtig zagen een verdere bespreking en aanpassing van de volgende wetten uit de jaren zeventig op het gebied van milieuhygiëne: Verontreiniging Oppervlaktewateren (1969), Luchtverontreiniging (1970), Chemische Afvalstoffen (1976) en Geluidhinder (1979). Zo werd luchtverontreiniging bijvoorbeeld niet langer alleen gezien

¹⁴⁹ Herman de Liagre Böhl, 'Consensus en polarisatie. Spanningen in de verzorgingsstaat, 1945-1990' in: Remieg Aerts e.a., *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Amsterdam en Nijmegen, 1999), 319.

¹⁵⁰ Hoetink, *Macht der gewoonte*, 446; Turpijn, *80's dilemma*, 46, 56-57, 62, 473.

¹⁵¹ Tellegen, *Groene herfst*, 124.

als een regionaal probleem zoals in de jaren zeventig, maar als een zaak die op nationale schaal diende te worden aangepakt.¹⁵² Daarnaast debatteerde de Kamer ook over water, bijvoorbeeld over het systeem van waterverontreinigingsheffingen in 1985, en bodem.¹⁵³ De wetsvoorstellen met betrekking tot bodemverontreiniging werden vertraagd door het gifschandaal van Lekkerkerk, waar een woonwijk gebouwd bleek te zijn op chemisch afval. Zodoende werd bodemsanering een groot onderwerp in de jaren tachtig: honderden locaties moesten worden onderzocht. De uiteindelijke Wet inzake Bodemsanering van 1987 werd gezien als het “sluitstuk van de wettelijke afdekking van de drie milieusectoren lucht, water en bodem” en daarmee van de sectorale aanpak van milieubeleid.¹⁵⁴

De Kamer had over het algemeen weinig vertrouwen in het milieubeleid van Lubbers I. Zo merkte de fractievoorzitter van D'66, Maarten Engwirda, tijdens de Algemene Beschouwingen van 1983 het volgende op:

“Haalt Nederland het jaar 1984? [...] Met spijt moet ik constateren dat in het beleid van het kabinet het milieu zeker niet in het brandpunt van de belangstelling staat. Ondanks een verhoging van de rijksuitgaven voor het milieubeheer is er in de ogen van de fractie van D'66 eerder sprake van een langzame, maar onmiskenbare afbraak van het milieubeleid, dan van een versterking daarvan.”¹⁵⁵

De kritiek die de rest van de kabinetsperiode zou aanhouden richtte zich vooral op de hiervoor besproken spanning tussen economie en ecologie: de oppositie was van mening dat de regeringspartijen te veel rekening hielden met het bedrijfsleven, wat ten koste ging van het milieu. Zo vond Beckers-de Bruijn (destijds PPR, later GL) dat de regering een meer milieugericht beleid diende te voeren: ze moedigde het kabinet aan een voorbeeld te nemen aan de door milieuorganisaties opgestelde alternatieve troonrede, waarin niet langer “de vrijheid van mens- en milieuvijandig ondernemen en maximale winst” werd nagestreefd.¹⁵⁶ Ook Rie de Boois (PvdA) had weinig vertrouwen in de minister van Volksgezondheid, Milieu en Ruimtelijke Ordening, Pieter Winsemius (VVD):

“De minister zegt wel dat hij een hoepel heeft waar hij de mensen niet doorheen kan laten springen. Ik heb echter af en toe het gevoel dat er één iemand is die de minister door een hoepel laat springen. Dat is dan de minister van Economische Zaken.”¹⁵⁷

De reactie van minister Winsemius op dergelijke kritiek was typerend voor de houding van de kabinetten-Lubbers ten opzichte van het milieubeleid:

“Een gezond milieu [...] is een noodzakelijke voorwaarde voor een gezonde economie, zeker op de lange termijn gezien. Economische bedrijvigheid moet volgens een goed rentmeesterschap worden ingepast in het ecologisch evenwicht.”¹⁵⁸

De balans tussen het nastreven van economische belangen en het beschermen van natuur en milieu zou de rest van de jaren tachtig een belangrijk twistpunt blijven tussen de coalitie- en oppositiepartijen. In de loop van de jaren tachtig zouden verschillende debatten worden gevoerd

¹⁵² HTK (22/01/1985, pp. 2673-2838); Tellegen, *Groene herfst*, 116.

¹⁵³ HTK (03/10/1985, pp. 363-414).

¹⁵⁴ Jan te Veldhuis (VVD), HTK (13/03/1985, pp. 3993-4052), 4033.

¹⁵⁵ HTK (11/10/1983, pp. 295-374), 316-317.

¹⁵⁶ HTK (11/10/1983, pp. 295-374), 341.

¹⁵⁷ HTK (17/10/1983, pp. 789-823), 806.

¹⁵⁸ HTK (17/10/1983, pp. 789-823), 792.

met betrekking tot het milieu, waarin deze spanning tussen economie en ecologie steeds weer aan de orde zou komen. De vraag die rijst is in hoeverre deze onenigheid zich uitstrekte tot de wetenschappelijke onderbouwingen die politici aanvoeren in het politieke debat.

§1.2.2 Kabinet-Lubbers II (1986-1989)

Ook in het kabinet-Lubbers II werkten het CDA en de VVD samen. Het milieu speelde in dit kabinet een grote rol: minister Ed Nijpels (VVD) van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (VROM) zou een eerste Nationaal Milieubeleidsplan (NMP) opstellen, waarin de milieuproblematiek op lokaal, regionaal en mondiaal niveau zou worden geanalyseerd. Het milieu kreeg sinds de kernramp bij Tsjernobyl weer veel aandacht, ook in de media. Daarnaast was er sprake van lichte economische groei, waardoor financiële ruimte vrijkwam voor milieubeleid.¹⁵⁹ Het kabinet leek geluisterd te hebben naar de kritiek van de Kamer in de vorige kabinetsperiode en maakte onder meer de volgende beloften: er zou meer geld beschikbaar komen voor bodemsanering, het preventieve beleid ter voorkoming van milieuschade zou versterkt worden en het kabinet zou zich inzetten voor internationale coördinatie van de milieuproblematiek.¹⁶⁰

De oppositie vreesde nog steeds dat wanneer het milieubeleid gevoerd zou worden door de VVD, er niets van terecht zou komen - iets wat Henk Veldhoen (PvdA) benoemde bij de bespreking van het IMP voor 1897-1991:

“Ik besef echter dat ik nu spreek tot een VVD-minister, die op 8 september verklaarde de nuttige functie te vervullen van de luis in de pels van zijn collega van Economische Zaken. De afmetingen van genoemde dieren - paard, hond en luis - zijn hopelijk niet maatgevend voor de rol die het milieubeleid in werkelijkheid moet spelen.”¹⁶¹

Veldhoen meende dat het hele IMP (inmiddels de derde uitgave) een te passieve houding ademde die niet gepast was voor de ernst van de milieuproblematiek: onderzoek werd niet vertaald in beleid en het beleid was te weinig preventief. Hij vreesde dat het Nijpels aan “voldoende politieke moed” ontbrak om krachtig milieubeleid te voeren.¹⁶² Ook andere Kamerleden, zoals Doeke Eisma (D66) en Peter Lankhorst (PPR), waren teleurgesteld. Zowel minister Nijpels als minister-president Lubbers hadden nog heel wat te bewijzen met hun NMP. In de loop van de kabinetsperiode droeg Lubbers het belang van milieubeleid steeds meer uit: hij noemde het de vierde pijler van het kabinet, naast werkgelegenheid, financieringstekort en economische groei.¹⁶³ In de Troonrede van 1988 sprak ook Koningin Beatrix over het milieu: het ging de goede kant op op het gebied van lucht en water, maar er moest op de lange termijn nog veel gebeuren.¹⁶⁴ De Kamer viel hier als één man overheen en Wim Kok (PvdA) stelde tijdens de Algemene Beschouwingen:

“Het is maar één zin in de troonrede. Bij nadere beschouwing spreekt die echter boekdelen. “Het land is de afgelopen jaren schoner geworden.” Ik denk, dat het de regering moeite zou kosten een deskundige te vinden, die deze stelling zou onderschrijven. Maar belangrijker vind ik de miskennis, die uit deze woorden spreekt van ernst en omvang van de problemen waarvoor wij staan. Een

¹⁵⁹ Johan van Merriënboer, ‘Autopartij met calimerocomplex. Het Nationaal Milieubeleidsplan en de moord door de VVD-fractie op het tweede kabinet-Lubbers in mei 1989’ in: Van Baalen e.a., *Natuur, milieu, klimaat*, 53.

¹⁶⁰ HTK (30/06/1986, pp. 5311-5479), 5318.

¹⁶¹ HTK (18/11/1986, pp. 1383-1460), 1387.

¹⁶² HTK (18/11/1986, pp. 1383-1460), 1390.

¹⁶³ Van Merriënboer, ‘Autopartij met calimerocomplex’, 54.

¹⁶⁴ Troonrede door Koningin Beatrix (20/09/1988)

regering, die sussende woorden spreekt, zal onmogelijk de gezamenlijke inspanning kunnen organiseren, die nodig is.”¹⁶⁵

Kok impliceerde hiermee dat het kabinetsbeleid op milieugebied niet deskundig en wetenschappelijk was. Lubbers ontweek deze kritiek en stelde dat er vooruitgang was geboekt, “maar dat er tegelijkertijd nog veel te doen is”.¹⁶⁶ Dat het milieu niet alleen hét onderwerp van dit kabinet, maar ook diens ondergang zou worden, kon Lubbers toen nog niet voorzien.

Het milieubeleid werd tijdens het kabinet-Lubbers II langzamerhand volwassen: het IMP had gezorgd voor een meer geïntegreerde visie op milieubeleid en het NMP beloofde zich op de vraagstukken van de lange termijn te richten. Ook het belang van internationale samenwerking werd onderkend: de Kamer behandelde enkele internationale verdragen op het gebied van natuur en milieu, wat aantoont dat de reikwijdte van het milieubeleid steeds internationaler werd. Zo besprak de Kamer in 1986 de in Genève gehouden internationale conferentie over tropisch hout, welke zich vooral had gericht op het maken van afspraken om dergelijke grondstofvoorraden te reguleren.¹⁶⁷ Ook het debat omtrent het Verdrag van Canberra in 1988 richtte zich op de natuur, namelijk op het beschermen van het ecosysteem in de Antarctische wateren.¹⁶⁸ In datzelfde jaar besprak de Kamer het Verdrag van Wenen ter bescherming van de ozonlaag. De Kamer toonde haar ongeduld over het aanpakken van de aantasting van de ozonlaag door chloorfluorkoolwaterstoffen (cfk's), bijvoorbeeld bij monde van Ad Melkert (PvdA):

“De internationale politiek heeft tot nu toe veel te slap gereageerd. In het tempo van aanpak dat nu wordt voorgesteld, zal het probleem tot ver in de 21ste eeuw slechts verergeren. [...] Er is nog niet veel tot stand gebracht op een beleidsterrein dat naar zijn aard bij uitstek geschikt is voor internationale samenwerking.”¹⁶⁹

De uiteindelijke maatregelen waren een succes: het protocol van Montreal werd door 24 landen ondertekend en het gebruik van deze vervuilende gassen nam sterk af.¹⁷⁰ Het belang van internationaal milieubeleid werd ook door de Verenigde Naties onderkend. Zo verscheen in 1987 het rapport ‘Our Common Future’ van de VN-commissie onder leiding van de Noorse premier Gro Harlem Brundtland. Het rapport introduceerde de term ‘duurzame ontwikkeling’: door technologische en organisatorische ontwikkeling konden de grenzen aan het milieugebruik worden doorbroken. In 1988 publiceerde het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) het rapport ‘Zorgen voor Morgen’, waarin de bevindingen van het Brundtland-rapport werden toegepast op de situatie in Nederland: er was een grote vermindering van de uitstoot van vervuilende stoffen nodig om het milieu en klimaat te beschermen. ‘Zorgen voor Morgen’ vormde de basis voor het NMP, waarin milieuproblemen niet meer alleen op nationale schaal werden bekeken, maar ook op mondiale, continentale, fluviale (wateren), regionale en lokale schaal.¹⁷¹ In vergelijking tot het IMP zijn in het NMP de thema's van klimaat, verdroging en verspilling toegevoegd. Het zwaartepunt van het debat in Nederland begon daarmee langzamerhand te verschuiven van ‘milieu’ naar ‘klimaat’ en naar internationale benadering van het vraagstuk.

Het NMP zou een intensivering brengen “van het onderzoek naar milieunormen in

¹⁶⁵ HTK (11/10/1988, pp. 383-561), 385.

¹⁶⁶ HTK (12/10/1988, pp. 443-496), 453.

¹⁶⁷ HTK (12/02/1986, pp. 3265-3415).

¹⁶⁸ HTK (02/02/1988, pp. 2329-2368).

¹⁶⁹ HTK (02/06/1988, pp. 4457-4554), 4507.

¹⁷⁰ Tellegen, *Groene herfst*, 150-151.

¹⁷¹ Idem, 124.

samenhang met risico-analyses” en zou zorgen voor integratie tussen milieubeleid en beleid in sectoren als energie, landbouw, verkeer, vervoer en technologie.¹⁷² De weg naar het NMP was echter niet zonder hobbels: de uitgave van het rapport werd meerdere keren uitgesteld en er was onenigheid binnen de coalitiepartijen over allerlei details. Van Merriënboer karakteriseert de politieke situatie van die tijd zelfs als één van “politieke milieuvervuiling”, waarmee hij doelt op de onenigheid tussen het CDA en de VVD.¹⁷³ De negen zetels winst van het CDA bij de verkiezingen van 1986 waren ten koste gegaan van de VVD, waardoor de relatie tussen de coalitiepartijen langzamerhand uit evenwicht raakte. Minister Nijpels kreeg de schuld van de VVD, die klaagde dat hij de partijbelangen niet verdedigde in de Ministerraad. Dit alles kwam tot het kookpunt in mei 1989: de VVD besloot haar poot stijf te houden met betrekking tot het reiskostenforfait, een lastenverzwaring voor burgers die met de auto naar hun werk gingen. De onderlinge spanningen escaleerden en de fractievoorzitter van de VVD, Joris Voorhoeve, dreigde in een verhit debat met een motie van wantrouwen. De rest van de Kamer zag al snel dat er meer aan de hand was dan onenigheid over de details van het NMP. Zo merkte Kok op:

“De enige echte crisis die vandaag aan de orde is, is daarom een vertrouwenscrisis: het vertrouwen van de VVD in de koers van het kabinet, de dreiging van een lastenverhoging bovenal, het vertrouwen van de VVD in de koersvastheid van coalitiepartner CDA, maar ook het vertrouwen van de VVD-fractie in eigen bewindslieden.”¹⁷⁴

Beckers-de Bruijn signaleerde dat de crisis tussen de coalitiepartijen en de regering was ontstaan doordat men zich te laat beseftte wat voor grote klus men zich op de hals had gehaald met het opstellen van een uitputtend NMP: de regering had omvang en complexiteit van het milieuvraagstuk van meet af aan onderschat.¹⁷⁵

Het kabinet-Lubbers II viel door een vertrouwenskwestie, maar het voeren van een daadwerkelijk effectief milieubeleid was daarnaast ook een hele kluif gebleken. Langzamerhand was het besef ingedaald dat het milieubeleid niet alleen in relatie diende te staan tot allerlei andere beleidsonderwerpen, dat het internationale samenwerking vereiste en dat oplossingen voor de korte termijn niet genoeg waren, maar ook dat het milieuvraagstuk een in hoge mate complex en onzeker karakter had. Beleidsmakers werden zich in de loop van de jaren tachtig bewust van het belang van deskundig advies wanneer het ging om het te vormen milieubeleid. Zo beargumenteerde De Boois dat wanneer Kamerleden die contact hadden met de wetenschap “dingen te weten komen waaruit blijkt dat er grote problemen op ons afkomen”, dit moesten delen.¹⁷⁶ Voor de coalitie en regering betekende het gebruik van wetenschappelijke kennis een mogelijkheid om hun standpunten te depolitiseren; voor de oppositie betekende het juist een kans om hun aanval op de regering te verstevigen. Welke wetenschappelijke kenniskanalen gezag genoten in de politiek en hoe politici hier gebruik van maakten, komt in de volgende paragraaf aan bod.

¹⁷² HTK (30/06/1986, pp. 5311-5479), 5318.

¹⁷³ Van Merriënboer, ‘Autopartij met calimerocomplex’, 53.

¹⁷⁴ HTK (02/05/1989, pp. 6123-6171), 6130.

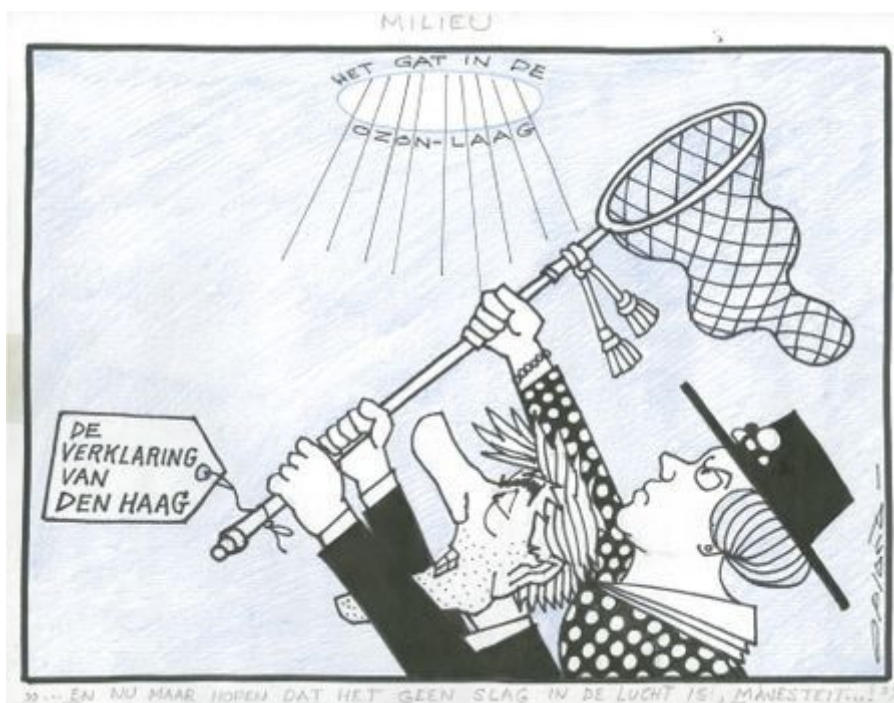
¹⁷⁵ HTK (02/05/1989, pp. 6123-6171), 6137.

¹⁷⁶ HTK (21/03/1985, pp. 4211-4264), 4248.

Spotprenten over minister-president Lubbers en het milieu ¹⁷⁷

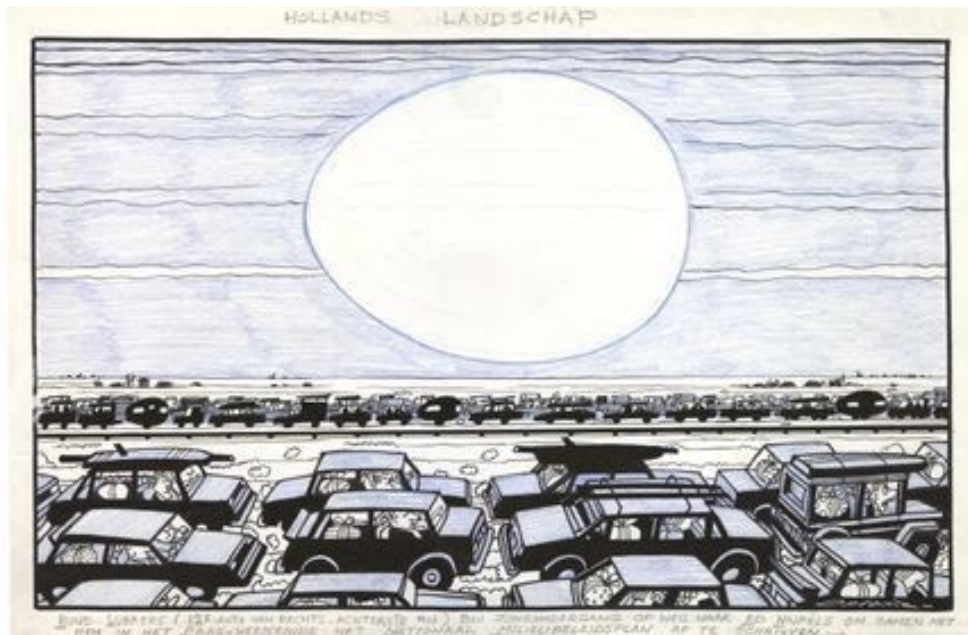

Peter van Straaten, 'Met name: Niks zure regen!... Die hoge lønen, dat is de pest voor het milieu!', *Vrij Nederland* (14/01/1989). Beeld: minister-president Lubbers.

Opland, 'Milieu: "...en nu maar hopen dat het geen slag in de lucht is, majesteit...!"', *De Volkskrant* (14/03/1989). Beeld: minister-president Lubbers en koningin Beatrix.

¹⁷⁷ Via: Collecties 'Environment Protection' en 'Environmental Policy', Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (Amsterdam)

Opland, 'Hollands landschap: Ruud Lubbers (12e auto van rechts, achterste rij) bij zonsondergang op weg naar Ed Nijpels om samen met hem in het paas-weekeinde het nationale milieubeleidsplan af te schrijven...'. *De Volkskrant* (25/03/1989).

Peter van Straaten, 'Milieu: kom jij maar eens gezellig bij oom Ruud, kleintje', *Vrij Nederland* (01/04/1989). Beeld: minister-president Lubbers en 'het milieu'.

§2 Wetenschap en politiek in het milieudebat

In de jaren tachtig werd de politiek zich bewust van de complexiteit van het milieuvraagstuk en daarmee van het belang van wetenschappelijk onderzoek. In de naoorlogse periode was een gestage stroom aan informatie op milieugebied ontstaan: onderzoek door universiteiten en andere wetenschapsinstellingen, maar ook door onafhankelijke overheidsinstellingen, NGO's en belangenorganisaties, opererend op lokaal tot internationaal niveau. Hierin kan een onderscheid gemaakt worden tussen de 'zuivere' wetenschap en de toegepaste wetenschap, wat onderzoek doet met als doel een antwoord te vinden op maatschappelijke of politieke vraagstukken. Onafhankelijke overheidsinstellingen als het RIVM doen onderzoek met het doel een specifiek probleem op te lossen, waar academisch onderzoek vooral het doel heeft kennis te vergroten. Deze paragraaf onderzoekt welk wetenschappelijk gezag werd erkend, hoe dit werd geïnstrumentaliseerd door politici en in hoeverre de inhoudelijke spanning tussen 'linkse' en 'rechtse' partijen inzake het milieuvraagstuk hierin terug te zien is.

§2.1 De naoorlogse relatie tussen wetenschap en politiek (1945-1989)

In de naoorlogse periode ontwikkelde de toegepaste wetenschap zich in hoog tempo. Vakgebieden als economie, toegepaste wiskunde en bestuurskunde kwamen op. Vooral de rol van de sociale wetenschappen in beleidsvorming en de bijkomende trend van planning, speelden een grote rol. Politiek en wetenschap raakten nauw verbonden, zo nauw dat volgens Duyvendak in de periode 1970-1985 wetenschappers via planning politiek konden bedrijven. Hierover bestond scepsis onder politici: het was niet democratisch dat de beslismacht steeds meer bij niet-gekozen wetenschappers lag in plaats van bij de volksvertegenwoordigers.¹⁷⁸ De wetenschap mocht de overheid adviseren over toekomstige ontwikkelingen, maar hun adviezen dienden "een descriptief en geen prescriptief karakter" te hebben.¹⁷⁹ Volgens Duyvendak duidt deze periode een grotere strijd om de 'waarheid' aan:

"Waar voorheen wetenschappelijke kennis een bron van waarheid was, daar werd nu openlijk getwijfeld aan de waarheidsclaim van de ivoren toren. De kennis, en dan met name kennis van de mens en de samenleving, van deze voorname instelling werd ontmaskerd als normatief geladen."¹⁸⁰

Het gezag van de wetenschap in bestuur en politiek was niet meer vanzelfsprekend. Volgens Turpijn komt dit doordat het vooral de sociale wetenschappen werd aangerekend dat zij in deze tijd van economische malaise het verklaren van de maatschappelijke problemen niet makkelijker, maar juist ingewikkelder maakten.¹⁸¹ Daarnaast zouden zowel politici als wetenschappers creatief om zijn gegaan met cijfers om in de economische crisis "de zaken wat zonniger te laten lijken".¹⁸² Tegelijkertijd zagen in deze periode een aantal onderzoeksinstellingen het licht, zoals de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) en het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), waar vele sociale wetenschappers zich enthousiast op hun taak stortten.

Volgens Duyvendak draaide de wind halverwege de jaren tachtig. Zo meende men dat de invloed van sociale wetenschappers in de vorm van planning ook democratisch kon zijn, omdat het

¹⁷⁸ Duyvendak, *De planning van ontplooiing*, 15.

¹⁷⁹ Idem, 90-91.

¹⁸⁰ Idem, 103.

¹⁸¹ Turpijn, *80's dilemma*, 124-125.

¹⁸² Idem, 149.

rekening hield met de wensen en behoeften van de bevolking.¹⁸³ Er ontstond een heldere taakverdeling tussen wetenschap en politiek:

“De politiek stelt de doelen vast op basis van het door de wetenschap aangeleverde ‘objectieve’ materiaal. De afstand die door de wetenschap en politiek in acht wordt genomen, gaat gepaard met een zekere onderschikking van de wetenschap aan het beleid. Officieel althans maakt de politiek de dienst uit, terwijl dat in de voorafgaande periodes bepaald niet altijd even duidelijk was.”¹⁸⁴

Zo werd, na een periode waarin politici op hun hoede waren geweest voor wetenschappelijke inmenging, de bijdrage van de wetenschap aan beleid weer actief omarmd. De Liagre Böhl schrijft dat de kabinetten-Lubbers hierin vermeden om advies in te winnen bij corporatistische advieskanalen zoals de Sociaal-Economische Raad (SER) en zich liever lieten adviseren door deskundigen uit bijvoorbeeld de WRR: het gezag van de wetenschap was ook een middel om aan de druk van het maatschappelijk middenveld te ontkomen.¹⁸⁵ Dergelijke in de jaren zeventig opgerichte onafhankelijke overheidsinstellingen en hun toegepaste onderzoeken wonnen aan invloed. Bovendien waren onderwerpen als het milieu relatief nieuw, waardoor het klassieke maatschappelijk middenveld zich hier nog niet mee bezig hield. In de jaren tachtig maakten zowel regering als parlement veelvuldig gebruik van een breed scala aan wetenschappelijk gezag in het politieke debat.

§2.2 Wetenschap als gezagsargument in het milieudebat (1982-1989)

De politiek was zich inmiddels bewust van het belang van wetenschappelijke informatie op het gebied van milieubeleid. Maar hoe kwam de Kamer aan dergelijke informatie, zeker met het oog op de veelheid aan onderzoeken? En hoe moesten de Kamerleden omgaan met de complexe en soms tegenstrijdige informatie uit al deze wetenschappelijke rapporten en adviezen? Het gevaar lag op de loer dat het milieudebat in de Kamer zou verworden tot een wetenschappelijk debat, uitgevochten in de politieke arena door politici in plaats van wetenschappers. Daarnaast had de wetenschap in de jaren tachtig nog geen overeenstemming bereikt over alle facetten van het milieuvraagstuk. De onzekerheid die inherent is aan wetenschappelijk onderzoek kent geen duidelijke plaats binnen de politieke sfeer. Aan de ene kant willen politici zich in het debat graag baseren op wetenschappelijk onderzoek en uitspraken van deskundigen: het gezag van de wetenschap geeft hun argumentatie een sterke onderbouwing. Aan de andere kant is het gevaar dat politici wetenschappelijke informatie moedwillig selectief inzetten om de discussie te winnen. Enthoven stelt dan ook het volgende:

“Het zijn niet per se de best geïnformeerde politici die het debat winnen; andere kwaliteiten zoals retoriek en overtuigingskracht wegen vaak zwaarder.”¹⁸⁶

De politicus kan wetenschappelijk gezag op twee manieren retorisch instrumentaliseren: door, te goeder trouw, de inhoud daadwerkelijk als onderbouwing te gebruiken, maar ook door het wetenschappelijk gezag simpelweg strategisch in te zetten. Een wetenschappelijk argument verliest bijna onvermijdelijk zijn context in een politieke discussie, waardoor het gevaar voor dergelijke strategische instrumentalisatie groot is. De politicus misbruikt zo het wetenschappelijk gezag door

¹⁸³ Duyvendak, *De planning van ontplanning*, 93-95.

¹⁸⁴ Idem, 16.

¹⁸⁵ De Liagre Böhl, ‘Consensus en polarisatie. Spanningen in de verzorgingsstaat, 1945-1990’, 321-322.

¹⁸⁶ Enthoven, *Hoe vertellen we het de Kamer?*, 63.

het als absolute waarheid en daarmee zijn of haar eigen standpunt als onaantastbaar te presenteren.

In het milieudebat in de jaren tachtig bedienden politici zich veelvuldig van het aanvoeren van wetenschap als gezag. Over dit gebruik van wetenschappelijk gezag zal in de volgende deelparagrafen een retorische analyse worden gepresenteerd. Daartoe heb ik een selectie parlementaire debatten opgesteld die samen het milieudebat in de jaren tachtig vormen.¹⁸⁷ Vanuit deze selectie heb ik het aangehaalde wetenschappelijk gezag in het milieudebat ingedeeld zoals is weergegeven in tabel 1.

'Zuivere' wetenschap	Kenniskanalen: toegepast, semi-overheid	Kenniskanalen: zelfstandig
Universiteiten	Onderdeel van Nederlandse overheid	Stichtingen en verenigingen
Onderzoeksorganisaties	Onderdeel van buitenlandse overheid	Belangenorganisaties
Individuele wetenschappers	Onderdeel van intergouvernementele organisatie	
Wetenschappelijke tijdschriften		

Tabel 1: selectie van wetenschappelijk gezag in het milieudebat (1982-1989)¹⁸⁸

In paragraaf 2.1 en 2.3 van het vorige hoofdstuk is de theorie besproken die ten grondslag ligt aan een dergelijk autoriteitsargument: een standpunt is acceptabel omdat het naar voren wordt gebracht door een gezaghebbende autoriteit, in deze de wetenschap.¹⁸⁹ Dit gebeurt in een politiek debat vooral door de woorden van een dergelijke autoriteit op een directe of indirecte manier aan te voeren via een citaat of parafrasering.¹⁹⁰ Ook in het milieudebat incorporeerden politici deze retorische strategie in hun betogen om tegenstanders te overtuigen en de discussie te winnen: zo benoemden ze wetenschappelijke rapporten, citeerden ze uit onderzoeken en haalden ze uitspraken van wetenschappers aan. Er werd geschermd met allerlei autoriteiten, van de Universiteit Utrecht tot de Amerikaanse Environmental Protection Agency (EPA), van de Commissie Brundtland tot biochemicus Lucas Reijnders en van de Gezondheidsraad tot de Stichting Natuur en Milieu. In de volgende deelparagrafen wordt aan de hand van een retorische analyse het gebruik van een aantal wetenschappelijke autoriteiten besproken teneinde een beeld te vormen van de rol van de wetenschap in het milieudebat.

§2.2.1 Uitgelicht: het gezag van de CRMH

Wat opvalt is dat over de hele linie van het milieudebat in de jaren tachtig veel geschermd werd met het gezag van onafhankelijke overheidsinstellingen, zoals de Centrale Raad voor de Milieuhygiëne (CRMH) en het RIVM. Deze kenniskanalen werden beduidend vaker aangehaald door politici dan entiteiten uit de 'zuivere' wetenschap, zoals universiteiten.¹⁹¹ Dit zou een aantal redenen kunnen hebben. De rapporten van deze kenniskanalen zijn door hun toegepaste karakter beter toegespitst

¹⁸⁷ Voor een overzicht van de geanalyseerde debatten die samen 'het milieudebat' vormen in de kabinetten-Lubbers I en II zie: Bijlage 1.

¹⁸⁸ Voor een volledig overzicht van het gebruik van wetenschappelijk gezag in 'het milieudebat' (1982-1989), zie: Bijlage 3.

¹⁸⁹ Van der Deijl, *Argumentum ad populum*, 11.

¹⁹⁰ Jeanne Fahnestock, *Rhetorical style. The uses of language in persuasion* (Oxford, 2011), 306-314.

¹⁹¹ Zie: Bijlage 3.

op specifieke beleidsvragen, waardoor ze gemakkelijk kunnen worden ingezet door politici. De rapporten zijn daarbij hoogstwaarschijnlijk goed leesbaar voor lezers zonder specifieke wetenschappelijke achtergrond. Ook vinden dergelijke rapporten waarschijnlijk makkelijker hun weg naar de politiek dan universitair onderzoek, doordat er meer verbindingen zijn tussen politici en deze onderzoekers aangezien allen binnen het netwerk van de overheid verkeren.¹⁹² Een gevaar hierbij is dat dergelijke kenniskanalen ervan beschuldigd kunnen worden dat ze te dicht bij de politiek staan: ondanks hun onafhankelijke status, kan hun deskundigheid en neutraliteit in twijfel worden getrokken door het toegepaste karakter van het onderzoek. Het is volgens deze redenering dat populistische politici in het hedendaagse klimaatdebat kenniskanalen als het RIVM scharen onder de ‘elite’ of het ‘partijkartel’.¹⁹³

Dit was niet het geval bij het CRMH, wat door zowel de coalitie als de oppositie in maar liefst elf verschillende milieugerelateerde debatten in de periode van 1984 tot 1988 werd aangehaald als gezag.¹⁹⁴ De Voorlopige CRMH was in 1974 ingesteld en de definitieve installatie vond plaats in 1981. De Raad viel eerst onder het Ministerie van Volksgezondheid en Milieuhygiëne en daarna onder het Ministerie van VROM. Het had de taak zorg te dragen voor verantwoorde en samenhangende beleidsvorming op het gebied van milieu en om advies te geven op het gebied van milieuhygiëne. De CRMH bestond uit vertegenwoordigers van een aantal ministeries en lagere overheden, deskundigen van verschillende achtergronden en afgevaardigden van milieuorganisaties en het bedrijfsleven. De wetenschappelijke deskundigen kwamen onder andere uit de vakgebieden van de agronomie, ecologie, straling en technologie.¹⁹⁵ In deze samenstelling zien we duidelijk dat de Raad zowel onderdeel was van de wetenschappelijke sfeer als van de overheid.

Het valt op dat de Kamer vaak schermde met het gezag van de CRMH om haar kritiek op het milieubeleid van de regering te onderstrepen. Zo stelde Veldhoen in 1986 dat niet alleen de PvdA, maar ook de CRMH vond dat “het tempo van de voortgang te wensen overlaat”.¹⁹⁶ Ook in 1988 voerde de oppositie het standpunt van de Raad op, dat stelde dat de voortgangsrapportages op het gebied van milieubeleid tekort schoten en het NMP te traag tot stand kwam. Zo zei Leni van Rijn-Vellekoop (PvdA):

“De matheid die de **CRMH** constateert in het milieuvoortgangsprogramma duidt ook op ongeduld uit die richting en dat delen wij.”¹⁹⁷

In deze bijdrage is duidelijk te zien hoe Van Rijn-Vellekoop haar standpunt meer gewicht trachtte te geven door het te verbinden aan dat van de CRMH. Zij maakte hierbij gebruik van een citaat in indirecte rede: de woorden van de CRMH worden geparafraseerd opgevoerd, wat de spreker de mogelijkheid geeft om zijn of haar interpretatie van het standpunt van de CRMH strategisch in te zetten als onderdeel van het eigen betoog.¹⁹⁸ Op dezelfde manier stelden de Kamerleden Oomen-Ruijten en Lankhorst dat volgens het CRMH zowel het milieuvoortgangsprogramma als de

¹⁹² Enthoven, *Hoe vertellen we het de kamer?*, 59-65.

¹⁹³ Zie bijvoorbeeld: Thierry Baudet, *Breek het partijkartel! De noodzaak van referenda* (Amsterdam, 2017), 27, 29.

¹⁹⁴ Zie: Bijlage 3.

¹⁹⁵ Nationaal Archief, Ministerie van VROM: A.J.L. van der Hoek, ‘Inventaris van de archieven van de Voorlopige Raad voor de Milieuhygiëne, 1974-1981, en de Centrale Raad voor de Milieuhygiëne, (1978) 1981-1993’, Nummer archiefinventaris 2.17.08 (Den Haag, 1996), 7-15.

¹⁹⁶ HTK (18/11/1986, pp. 1383-1460), 1387-1388.

¹⁹⁷ HTK (02/11/1988, pp. 859-940), 891.

¹⁹⁸ Fahnestock, *Rhetorical style*, 311.

begroting “weinig actie voor verdere aanpak” bevatten.¹⁹⁹ Ook Eisma schermde met het gezag van de Raad door een citaat aan te halen:

“Maar wel constateer ik, dat het milieubeleid en de uitvoering daarvan stagneren [...] De **CRMH** citerend: "moedeloosheid lijkt te spreken uit de toonzetting van het Milieuprogramma voortgangsrapportage 1989-1992. Diverse teksten maken een matte, lakonieke, vage, verhullende en weinig geïnspireerde indruk".”²⁰⁰

Een dergelijk citaat voert de gezaghebbende entiteit (in dit geval de CRMH) ten tonele om de argumentatie van de spreker (in dit geval het lid Eisma) te versterken. Dat de CRMH hier in de directe rede en dus letterlijk wordt geciteerd, werkt dramatiserend, wat de lading van de boodschap versterkt.²⁰¹ Het meerdere keren noemen van het standpunt van de CRMH in dit debat leek effect te hebben. Zo antwoordde Nijpels op de suggestie dat de Raad de regering zou kunnen adviseren over welke milieugerelateerde onderwerpen prioriteit hadden:

“Het zou mijns inziens wel interessant zijn te vernemen welke prioriteiten de **CRMH** wil stellen aan de hand van de middelen die in de dan ter advisering voorliggende begroting worden gepresenteerd. Ik denk dat dit een goed idee is.”²⁰²

Andere onafhankelijke overheidsinstellingen die vaak werden aangevoerd als wetenschappelijk gezag in het milieudebat waren onder meer de WRR, de Gezondheidsraad, de Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek (RMNO) en het RIVM.²⁰³ Het valt op dat waar de Kamer schermde met het gezag van de CRMH, de regering het gezag van het RIVM inzette. Zo haalde Nijpels in een debat in 1988 het RIVM en zijn rapport ‘Zorgen voor morgen’ maar liefst dertien keer aan om de vertraging van het uitbrengen van het NMP te verdedigen. De minister stelde op gezag van het RIVM het volgende:

“[...] uit de **RIVM-studie** [is] duidelijk naar voren gekomen dat, als men het milieubeleid wil richten op duurzame ontwikkeling, er een langere periode nodig is om een en ander te overzien. [...] Uiteraard zou het plezierig zijn geweest wanneer het NMP eerder had kunnen verschijnen. Echter, wie kijkt naar de door mij genoemde oorzaken en wie de duurzaamheid in het milieubeleid serieus wil nemen, kan niet betogen dat het uitstel als gevolg van de ernstige situatie zoals die uit het **RIVM-rapport** naar voren kwam, dodelijk zou zijn voor het milieubeleid, zoals uitgezet tot het jaar 2015.”²⁰⁴

Er lijkt geen sprake te zijn van onenigheid tussen coalitie en oppositie over het gezag van de CRMH: het werd door beide kanten erkend en ingezet in het debat. Wanneer de oppositie de CRMH als autoriteit in haar betoog opvoerde, werd dit niet ontkend of aangevallen. Dergelijke onafhankelijke overheidsinstellingen die zich bezighielden met toegepaste wetenschap werden veelvuldig aangehaald in het milieudebat in de jaren tachtig. Gesteld kan worden dat deze autoriteiten een

¹⁹⁹ HTK (02/11/1988, pp. 859-940), 899, 910.

²⁰⁰ HTK (02/11/1988, pp. 859-940), 901.

²⁰¹ Braet, *Retorische kritiek*, 110-111; Fahnestock, *Rhetorical style*, 307-311.

²⁰² HTK (03/11/1988, pp. 941-1018), 976.

²⁰³ De taak van de RMNO was het adviseren van de overheid over onderzoek en kennismanagement op het gebied van natuur en milieu. Zie: RMNO, *Jaarverslag 1998 Raad voor Natuur- en Milieuonderzoek* (Rijswijk, 1999), 3. In het licht van het huidige klimaatdebat is het interessant om te weten dat het RIVM tot 2008 de milieu- en natuurplanbureautaak had die het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) nu heeft. Zie: RIVM, ‘25 jaar Zorgen voor Morgen’ (13/12/2013).

²⁰⁴ HTK (03/11/1988, pp. 941-1018), 968.

algemeen erkend gezag genoten, waar de ‘zuivere’ wetenschap minder vaak opgevoerd werd en daarmee minder invloed lijkt te hebben gehad in de politieke discussie.

§2.2.2 Uitgelicht: het gezag van internationale organisaties

Het valt ook op dat internationale organisaties veelvuldig werden ingezet als gezag in het milieudebat. Vooral het in 1987 uitgekomen Brundtland-rapport werd vaak aangevoerd, namelijk alleen al in 1988 in vijf verschillende debatten.²⁰⁵ Tijdens de Algemene Beschouwingen van dat jaar schermde Berend de Vries (CDA) en Beckers-de Bruijn met het Brundtland-rapport om te benadrukken dat meer economische groei tot “een nog grotere aanslag op het milieu” zou leiden.²⁰⁶ De Vries meende dat internationale samenwerking gewenst was en voerde het rapport aan als gezag via de indirecte rede:

“Nationaal en internationaal neemt de zorg over het milieu toe. Het **Brundtland-rapport van de VN** spreekt heldere taal. Het probleem houdt niet op bij onze landsgrenzen.”²⁰⁷

Ook Lubbers erkende het gezag van het Brundtland-rapport: het rapport had “inzicht verruimend” gewerkt.²⁰⁸ Met betrekking tot het internationale aspect van het milieuvraagstuk ging Lubbers mee in het argument van zijn partijgenoot:

“Er is nu eigenlijk nog meer aanleiding tot verontrusting dan 20 jaar geleden [...] Wij zijn immers nieuwe, dieperliggende en meer fundamentele problemen gaan vaststellen. In lijn hiermee veroorloof ik mij, bijzondere aandacht te vragen voor het internationale aspect van de milieuproblematiek. Het belangrijke **rapport-Brundtland** heeft hier baanbrekend werk verricht.”²⁰⁹

Lubbers versterkte het gezag van het rapport door het “belangrijk” en “baanbrekend” te noemen. Aan dit rapport werd dus door zowel coalitie als oppositie gezag toegekend.

Het gezag van het Brundtland-rapport speelde ook een rol in het eerder genoemde debat over het Verdrag van Wenen, waar het werd aangehaald door Melkert en Reinier Braams (VVD).²¹⁰ Andere internationale organisaties speelden ook een rol in dit debat. Zo schermde Melkert met het gezag van de Amerikaanse National Aeronautics and Space Administration (NASA) om te beargumenteren dat het gat in de ozonlaag van alarmerende grootte was, wat, “zo wordt wetenschappelijk aangenomen”, zou leiden tot een vergrote kans op huidkanker.²¹¹ Nijpels meende vervolgens dat er niet te snel conclusies getrokken moesten worden over cfk’s, wat hij beweerde op het gezag van onder meer de Nederlandse Organisatie voor toegepast-natuurwetenschappelijk onderzoek (TNO)²¹² en het Britse Meteorological Office:

“Gisteravond heb ik nog eens bij het **Britse meteorologisch instituut** uitgebreid met de deskundigen van gedachten mogen wisselen [...] Zo'n bijeenkomst en zo'n gesprek met deskundigen geeft dan niet aanleiding om een terughoudend beleid te voeren, maar wel om met verstand te kijken naar

²⁰⁵ Zie: Bijlage 3.

²⁰⁶ HTK (11/10/1988, pp. 383-561), 399, 420.

²⁰⁷ HTK (11/10/1988, pp. 383-561), 399.

²⁰⁸ HTK (12/10/1988, pp. 443-496), 454.

²⁰⁹ HTK (12/10/1988, pp. 443-496), 451.

²¹⁰ HTK (02/06/1988, pp. 4457-4554), 4509, 4527.

²¹¹ HTK (02/06/1988, pp. 4457-4554), 4507.

²¹² HTK (02/06/1988, pp. 4457-4554), 4519.

alternatieven. Wij moeten onszelf niet voorbij hollen. Dat staat goed, maar dan wordt milieubeleid wel getuigenispolitiek en daar is het milieu niet mee gediend.”²¹³

Vóór 1988 werd er het gezag van internationale organisaties nauwelijks ingezet. Doordat de reikwijdte van het milieudebat zich in de loop van de jaren tachtig uitbreidde, ging het pas aan het eind van het decennium een rol spelen in het politieke debat.

§2.2.3 Uitgelicht: het gezag van individuele wetenschappers

Het is ook opvallend dat het gezag van individuele wetenschappers vaak werd aangehaald. Het inzetten van de ‘stem’ van een gezaghebbende entiteit komt het dichtste in de buurt van het *fictio personae*, het “sprekend opvoeren van al dan niet bestaande personen” waarbij de aangehaalde persoon “ ‘ten tonele’ wordt gevoerd” om overtuiging en nadruk te genereren.²¹⁴ Zo schermde zowel Wilbert Willems (PSP) als Lankhorst tijdens een debat over het IMP in 1984 met de woorden van biochemicus en milieuactivist Lucas Reijnders uit zijn boek *Pleidooi voor een duurzame relatie met het milieu*.²¹⁵ Beide Kamerleden stelden dat Winsemius de woorden van Reijnders serieus diende te nemen. De vraag is of de minister het gezag van deze milieuactivist erkende, want in zijn reactie de volgende dag ging hij er niet op in.²¹⁶ Tijdens datzelfde debat en tijdens een debat over milieugevaarlijke stoffen in 1985, droegen De Boois en Tommel het gezag van de schrijfster van het invloedrijke boek *Silent spring* aan:

“Het boek 'Silent Spring' van **Rachel Carson** heeft veel tot deze bewustwording bijgedragen. Ik noem het hier op dit moment dan ook met ere.”²¹⁷

Hiernaast voerde Tommel het gezag van Professor van Zutphen aan, een hoogleraar bij de vakgroep proefdierkunde aan de Rijksuniversiteit Utrecht. Op het gezag van deze professor baseerde Tommel zijn argument dat er meer geld vrijgemaakt diende te worden om onderzoek te doen naar de vervanging van dierproeven.²¹⁸ Op hetzelfde onderwerp voerde Braams een naamloos gezag aan, namelijk “een deskundige, een Belgische hoogleraar”, om zijn argument te ondersteunen dat er meer proefdieren dan nodig werden gebruikt.²¹⁹ Doordat het gezag echter niet bij de naam werd genoemd, kon het gebruik hiervan het tegenovergestelde effect hebben gehad: Braams liep het risico dat het gezag dat hij opriep niet zuiver gevonden zou worden.²²⁰ Op het aanvoeren van zowel deze naamloze hoogleraar, als op Carson en Van Zutphen, kwam geen reactie van Winsemius.²²¹ Het is daarmee de vraag of hun gezag door de regering erkend werd en de argumentatie dus nut had.

Over het gezag op het gebied van de ozonlaag van de wél bij naam genoemde Professor Bultjes (verkeerd genoteerd in de Handelingen als “Bijltjes”), hoogleraar chemie in Utrecht, waren oppositie en regering het in 1988 in ieder geval wel eens: zowel Mijndert Leerling (RPF) als minister Nijpels citeerden uit het interview dat Bultjes gaf aan *Trouw*.²²² Leerling zei hierover het volgende:

²¹³ HTK (02/06/1988, pp. 4457-4554), 4522-4523.

²¹⁴ Braet, *Retorische kritiek*, 110-111.

²¹⁵ HTK (30/10/1984, pp. 935-999), 957, 962; Lucas Reijnders, *Pleidooi voor een duurzame relatie met het milieu* (Amsterdam, 1984).

²¹⁶ HTK (31/10/1984, pp. 1000-1163).

²¹⁷ HTK (12/02/1985, pp. 3179-3234), 3194. Zie ook: HTK (30/10/1984, pp. 935-999), 944; Carson, *Silent spring*.

²¹⁸ HTK (12/02/1985, pp. 3179-3234), 3196.

²¹⁹ HTK (12/02/1985, pp. 3179-3234), 3224.

²²⁰ Fahnestock, *Rhetorical style*, 311-314.

²²¹ HTK (14/02/1985, pp. 3235-3306).

²²² HTK (02/11/1988, pp. 859-940), 911; HTK (03/11/1988, pp. 941-1018), 968; Broer Scholtens, ‘Afbraak ozonlaag gaat te snel’, *De Volkskrant* (15/10/1988), 15.

“De toekomstige schade is nog onderweg, zo concludeerde **professor Bijtjes** onlangs in een interview met *Trouw*. Niet ten onrechte vrees ik. De rekening voor onze welvaart en het slordig omgaan met het begrip rentmeesterschap zal door de komende generaties moeten worden betaald.”²²³

Een oplettend Kamerlid had kunnen opmerken dat zowel Leerling als Nijpels het citaat van de Professor toeschreven aan een interview in *Trouw*, waar het eigenlijk een interview in *De Volkskrant* betrof. Ook hier is het van belang om de geloofwaardigheid van het gezag te beschermen door het geven van juiste en volledige informatie. Gesteld kan worden dat het gezag van individuele wetenschappers, ondanks dat het slechts af en toe werd opgevoerd, een rol speelde in het politieke debat. Desondanks zorgde het voor weinig discussie over de waarde van hun gezag tussen oppositie en regering, terwijl dit af en toe wel in de lijn der verwachtingen lag. Zo negeerde de regering het meermaals noemen van Reijnders door de oppositie in 1984 en 1985. Wat zegt dit over het gezag van Reijnders? Het uitblijven van een reactie van de regering betekent wellicht een ontkenning van zijn autoriteit, maar zou ons ook kunnen laten denken: wie zwijgt, stemt toe.

§4 Conclusie

De jaren tachtig vormen een belangrijk kantelpunt in het milieudebat in de Nederlandse politiek. Men ging het milieu als een samenhangend systeem zien, de internationale aspecten kregen meer aandacht en men richtte zich op grotere kwesties, zoals het verdwijnen van de ozonlaag en de uitputting van de natuurlijke grondstofvoorraad. Het milieuvraagstuk had zich ontwikkeld tot een mate van complexiteit waarbij het lastig was om eenduidige regelgeving uit te vaardigen. Het was niet langer mogelijk voor een politicus om zichzelf in korte tijd bekend te maken met het dossier van een regionaal probleem met een eenduidige oplossing, zoals de lucht- en watervervuiling door chemiebedrijven in de Rijnmond in de jaren zestig. Ook de hoeveelheid beschikbare informatie nam toe. Het gezag van de wetenschap was in deze periode sterk: het was dan wel niet de bedoeling dat wetenschappers zelf beleid gingen maken, maar beleidsmakers en politici bouwden wel op hun adviezen. De technocratische en zakelijke stijl van politiek bedrijven versterkte een politiek klimaat waarin gezag werd toegekend aan de mening van experts. Daarnaast waren in de jaren zeventig en begin jaren tachtig verschillende kenniskanalen ingesteld die de overheid van advies moesten dienen en was het aantal wetenschappelijk opgeleide ambtenaren toegenomen. Het milieudebat heeft altijd sterk geleund op wetenschappelijk onderzoek, waarbij elke partij haar eigen deskundige kon opvoeren. In het parlementair debat maakten politici dan ook vaak gebruik van wetenschappelijk gezag om het eigen standpunt te versterken. Hierin werd de ‘stem’ van de gezaghebbende, wetenschappelijke entiteit (variërend van individuele wetenschapper tot internationaal onderzoeksinstituut) zowel direct als indirect opgevoerd als retorische strategie.

Het milieudebat in de jaren tachtig speelde zich grofweg af langs de scheidslijnen van coalitie en oppositie, waarbij de ‘rechtse’ tegenover de ‘linkse’ partijen stonden. Alle partijen waren het eens over het belang van milieubescherming, maar de oppositie vond dat de regering te veel waarde aan de economie hechtte en dat er daardoor te traag gehandeld, te weinig gedaan en te weinig geld vrijgemaakt werd. Wat betreft het gezag van de wetenschap bestond er weinig onenigheid: politici van alle richtingen benadrukten het belang van wetenschappelijk onderzoek en advisering. Het gezag van entiteiten als de Commissie Brundtland en het CRMH werd door allen erkend en ingezet als retorische strategie. Coalitie en regering gebruikten wetenschappelijk gezag om hun standpunten te depolitiseren, waar de oppositie dit gezag juist inzette om hun aanval op de regering kracht bij te

²²³ HTK (02/11/1988, pp. 859-940), 911.

zetten. Over het algemeen werd vooral het gezag van onafhankelijke overheidsinstellingen aangewend, wat overeenkomt met de toegenomen invloed van de beleidsgerichte, toegepaste wetenschap in deze periode. Er werd geen actieve kritiek geleverd op door de tegenstander aangehaald wetenschappelijk gezag en opgevoerde autoriteiten werden nauwelijks in twijfel getrokken. Hoogstens werden de door de oppositie opgevoerde autoriteiten genegeerd door de regering.

De spanning tussen economie en ecologie die de onenigheid tussen de 'rechtse' en 'linkse' partijen definieerde was dus nauwelijks zichtbaar in het gebezigde wetenschappelijk gezag in het debat. Ondanks dat wetenschappelijke kennis en gezag actief werd betrokken bij het politieke debat, verwerd het niet tot een wetenschappelijk debat dat werd uitgevochten in de politieke sfeer. Daarnaast werden de opgevoerde wetenschappelijke entiteiten niet in twijfel getrokken of juist absoluut verklaard, waardoor de politieke discussie een redelijk karakter bleef behouden. De manier waarop politici de wetenschap opvoerden in het milieudebat lijkt daarmee geen negatief effect te hebben op het *ethos* van de wetenschap. Hierin verschilt het milieudebat in de jaren tachtig van het klimaatdebat zoals dat de afgelopen tien jaar wordt gevoerd.

Een onderwerp binnen dit milieudebat dat in dit hoofdstuk nog niet is besproken en waarover wel veel controverse bestond, ook in relatie tot wetenschappelijk gezag, is het kernenergie-debat. Hier zal het volgende hoofdstuk zich op richten, waarbij de rol van wetenschappelijk gezag in dit specifieke debat centraal zal staan.

Hoofdstuk 3: *Het kernenergie debat in de jaren tachtig (1982-1989)*

“Dan vraagt de historicus: Hoe hebben die instellingen intussen geleerd met nucleaire technologie en haar consequenties om te gaan? Juist hierover zijn de deskundigen het vaak oneens geweest - de deskundigen van wie het de taak was, en is, om het met elkaar eens te zijn, in het belang van het algemene of het universele dat openbaar besproken kan worden.”²²⁴

Vanaf de jaren zeventig was het energievraagstuk wereldwijd een belangrijk onderwerp van debat, zowel in relatie tot het milieu als tot de economie, industrie en diplomatie. In Nederland was van 1960 tot 1973 het energiegebruik met gemiddeld 8,7% per jaar toegenomen.²²⁵ In de jaren vijftig was de aanvoer van olie vanuit het Midden-Oosten op gang gekomen en in 1959 was het aardgasveld in Groningen ontdekt. Daarnaast groeiden in de naoorlogse decennia de verwachtingen ten aanzien van kernenergie. Door de waarschuwing van de Club van Rome dat grondstofvoorraden eindig waren, maar vooral door de oliecrisis van 1973, kwam het debat over kernenergie in stroomversnelling. In de loop der jaren raakten maatschappij en politiek echter verdeeld over de vraag of kernenergie wel zo veilig was. In 1978 werd daarom besloten tot een bijzondere oplossing: er zou een Brede Maatschappelijke Discussie Energiebeleid (wisselend afgekort tot BMD, BME of MDE) georganiseerd worden, een politiek-onafhankelijk proces waarbij een Stuurgroep door het land zou trekken en op allerlei niveaus, met allerhande gesprekspartners, de discussie aan zou gaan. Toen het kabinet-Lubbers I aantrad in 1982 had de BMD de reputatie gekregen van een duur en log proces waar tot dan toe weinig tastbaar resultaat uit voort was gekomen. Zowel de regering als de milieubeweging had weinig vertrouwen in de BMD.

De casus van het kernenergie debat leent zich goed voor een analyse van het milieudebat in de jaren tachtig, aangezien het een kwestie was waarover binnen de wetenschap nog veel onenigheid en onzekerheid bestond.²²⁶ Desondanks luidde de slogan van de BMD: “ENERGIE. Te belangrijk om alleen aan deskundigen over te laten”. Deze slogan illustreert dat het kernenergie debat uiterst interessant is om te onderzoeken in het kader van de relatie tussen wetenschap en politiek.

Dit hoofdstuk start met het schetsen van zowel het kernenergie debat als het proces van de BMD. Daarna wordt onderzocht hoe politici in de kabinetten-Lubbers I en II schermden met wetenschappelijk gezag. Net als in het vorige hoofdstuk is het streven om op deze manier het politiek gebruik van wetenschappelijk gezag voor deze casus te karakteriseren en zo de status van het *ethos* van de wetenschap in de jaren tachtig nader te verklaren.

§1 Het kernenergie debat en de Brede Maatschappelijke Discussie (1945-1989)

Om de rol van de wetenschap en het gebruik van het wetenschappelijk gezagsargument door politici beter te begrijpen, is het noodzakelijk dieper in te gaan op de geschiedenis van het kernenergie debat in de naoorlogse periode. Hierbij wordt in het bijzonder aandacht geschonken aan het ontstaan, het proces en de receptie van de BMD.

²²⁴ Andriess, *De republiek der kerneleerden*, 9.

²²⁵ Tellegen, *Groene herfst*, 137; C. Westra, ‘Energieverbruik en ontwikkelingen in Nederland’ in: Marcel Crul en Els Baars (red.), *Natuurlijke hulpbronnen: van verbruik naar beheer* (Amsterdam, 1986), 64.

²²⁶ Voor een overzicht van de geanalyseerde debatten die samen ‘het kernenergie debat’ vormen in de kabinetten-Lubbers I en II zie: Bijlage 2.

§1.1. Kernenergie in Nederland: optimisme (1945-1972) en protest (1972-1986)

Tot de kernramp bij Tsjernobyl in 1986 waren zowel politiek, industrie als wetenschap optimistisch over de mogelijkheden van kernenergie als oplossing voor het energievraagstuk. In Nederland werd sinds 1946 meegedaan aan internationaal onderzoek en vanaf de jaren zestig waren er twee kerncentrales actief bij Borssele en Dodewaard. Over de invloed van de in 1946 opgerichte Stichting voor Fundamenteel Onderzoek der Materie (FOM) en de in 1950 opgerichte Nederlandse Organisatie voor Zuiver-Wetenschappelijk Onderzoek (ZWO) zeggen Hagendijk en Terpstra het volgende:

“[FOM & ZWO] would train, organise and finance the first generation of nuclear technicians, future members for an influential nuclear energy lobby in The Hague. In the optimistic fifties and some time beyond, the field was entirely theirs.”²²⁷

In de jaren na de oorlog lag het primaat van kennis en berichtgeving over kernenergie in Nederland dus overduidelijk bij de wetenschap. Het ‘Atoms for peace’-programma uit 1953 van President Eisenhower bracht de hoge verwachtingen van kernenergie in een stroomversnelling: Amerika wilde haar kennis van kernenergie delen met de West-Europese landen, om de industriële ontwikkeling te stimuleren. Daarnaast richtte de Europese Economische Gemeenschap (EEG) in 1957 Euratom op om vreedzame toepassingen van kernenergie te bevorderen. Ook in de publieke sfeer werd kernenergie positief neergezet, waar het gebruik van gas, kolen en olie werd afgekeurd.²²⁸ Men geloofde stellig in de voordelen van kerncentrales: de afhankelijkheid van fossiele brandstoffen en daarmee van landen als het Midden-Oosten en Rusland zou verdwijnen. Met de oliecrisis van 1974 was het besef ingedaald dat de energievoorziening sterk verbonden was aan internationale politieke ontwikkelingen. Tot aan de jaren zestig zou deze optimistische tak van de wetenschap de dienst uitmaken en het fundament vormen van de politieke besluitvorming.

Kernenergie zou ook beter zijn voor het milieu: het werd gezien als een duurzame oplossing ter diversificatie van het energiebeleid. Als men niet langer afhankelijk was van fossiele brandstoffen, zou de uitputting van de aarde vertraagd kunnen worden. Bij het opwekken van kernenergie zou er geen sprake zijn van luchtverontreiniging en het zou niet bijdragen aan klimaatverandering. Desondanks waarschuwde de Club van Rome in 1972 dat kernenergie alsnog voor vervuiling van het milieu zou zorgen door bijvoorbeeld de productie van radioactief afval. Daarnaast was de ecologische impact van kernenergie nog onduidelijk.²²⁹ Binnen de wetenschap was er ook onzekerheid over de veiligheid van kerncentrales. In 1974 stelde de WRR dan ook dat de overheid meer geld en tijd moest steken in wetenschappelijk onderzoek naar kernenergie: het duurzaam en veilig gebruik van kernenergie was te ingewikkeld om over een nacht ijs te gaan. Dergelijk onderzoek zou inzicht moeten verschaffen in de mogelijkheden van koeling, stralingsgevaar en energieopslag. De Raad adviseerde voor de langere termijn het volgende:

“De risico's verbonden aan deze vorm van energievoorziening moeten zeer zorgvuldig worden afgewogen tegenover andere mogelijkheden van energievoorziening en energiebesparing. De V.S. zal in deze periode trachten ongewenste afhankelijkheid met betrekking tot fossiele energiebronnen

²²⁷ Rob Hagendijk en Arjan Terpstra, ‘Technology, risk and democracy: the Dutch nuclear energy debate (1981-1984)’, Discussion Paper 12, *STAGE* (Science, Technology and Governance in Europe, 2004), 6.

²²⁸ Hagendijk en Terpstra, ‘Technology, risk and democracy’, 6-7.

²²⁹ Meadows e.a., *The Limits to Growth*, 74-75, 133.

volledig te elimineren. Europa zou in ieder geval een eind op weg kunnen zijn naar een dergelijke onafhankelijkheid.”²³⁰

Het moge duidelijk zijn dat zowel het milieu als geopolitieke motieven een grote rol speelden in het kernenergie debat.

Vanaf 1972 werd het optimisme getemperd, toen bleek dat de kerncentrale bij Dodewaard straling had gelekt. Kritiek op kernenergie had zich lang beperkt tot discussies in wetenschappelijke tijdschriften, maar langzamerhand begon die te weerklinken in de publieke sfeer. Milieubewegingen mengden zich in het debat: zij zagen kernenergie niet alleen als een ecologisch, maar ook als een maatschappelijk probleem. De stemmen van linkse groeperingen, die anti-kapitalistische en anti-Amerikaanse denkbeelden combineerden met milieubescherming en een afkeer van kernwapens én kernenergie, klonken steeds luider.²³¹ Het standpunt van de anti-kernenergiebeweging was ongeveer als volgt:

“Kernenergie is het topje van een ijsberg. Het is het symbool geworden van de ontwikkeling naar een technokratische samenleving, waarin je steeds minder te zeggen hebt over je eigen bestaan. Je mag alleen werken en consumeren. Kernenergie is ook het symbool van het op groei en expansie gebaseerde kapitalistische industriële systeem, dat de aarde leegroeft, de natuur vernietigt en voortdurend zijn greep vergroot op het dagelijks leven van mensen.”²³²

Het standpunt van de anti-kernenergiebeweging resoneerde in grote lijnen met de opstelling van de ‘linkse’, progressieve politieke partijen in het bredere milieudebat. In de jaren zeventig ontstond een impasse tussen de energie-industrie en de overheid aan de ene kant en de maatschappelijke protestbewegingen aan de andere kant.²³³ Over deze spanning zeggen Hagendijk en Terpstra:

“This association between anti-nuclear arguments and radical left-wing thought perhaps explains why right-wing governments treated the anti-nuclear lobby with such disdain, and why the power and the social basis of the anti-nuclear movement was underestimated for a long time.”²³⁴

Minister-president Joop den Uyl (PvdA) was kritisch geweest over de bouw van meer kerncentrales, maar met het aantreden van het kabinet-Van Agt I in 1977 stond de politiek weer gewillig tegenover het onderwerp. De sfeer onder de bevolking leek echter omgeslagen: zo was er in 1977 een grote demonstratie tegen de bouw van een kerncentrale bij Kalkar, net over de grens in Duitsland.²³⁵ De achterliggende vragen van het maatschappelijke en politieke debat in die tijd waren: waar ligt de grens? En tot welke prijs is het wenselijk om energie te willen genereren om de industrie en economie draaiende te houden, en daarmee onze welvaart te beschermen?

§1.2 De Brede Maatschappelijke Discussie (1981-1984)

Het moge duidelijk zijn dat het kernenergie debat een grote maatschappelijke lading had gekregen.

²³⁰ Voorlopige WRR, *Rapporten aan de Regering* (Den Haag, 1974), 29.

²³¹ Tellegen, *Groene herfst*, 183. De grootste organisaties die in deze tijd ontstonden waren Milieudefensie, de Anti Kernenergie Bewegingen (AKB) en het Landelijk Energie Komitee (LEK).

²³² Sible Schone, ‘Weg met de BMD en de technokraten. Een standpunt uit de anti-kernenergiebeweging’ in: Pauline de Bok, Lot Wouda en Arnold Steenbrink (red.), *Achter de coulissen van de praatshow. Geschiedenis en bedoelingen van de BMD* (Amsterdam, 1983), 66.

²³³ Hagendijk en Terpstra, ‘Technology, risk and democracy’, 4.

²³⁴ Idem, 10.

²³⁵ Guido van Hengel, ‘De Brede Maatschappelijke Discussie over Kernenergie. Het volk sprak op bijna 1900 thema-avonden’, *Historisch Nieuwsblad* 4 (2007).

Onder druk van de Nederlandse Hervormde Kerk, de Federatie Nederlandse Vakbeweging (FNV) en de Vereniging Nederlandse Gemeenten (VNG) besloot Gijs van Aardenne (VVD), minister van Economische Zaken in kabinet-Van Agt I, tot het uitwerken van de Brede Maatschappelijke Discussie Energiebeleid (BMD). Hij vroeg de Algemene Energieraad (AER) in 1978 hiervoor een plan op te stellen. Het moest een proces worden waarin de Nederlanders hun meningen over kernenergie kenbaar konden maken, een tot dan toe uniek concept in Nederland. De BMD kan gekarakteriseerd worden als een vorm van deliberatieve democratie. Hierin staat het overleg tussen belanghebbenden centraal: burgers gaan met elkaar en met beleidsmakers in gesprek over een maatschappelijk of politiek onderwerp. De theorie van de deliberatieve democratie ziet argumentatie als de basis van democratische politiek. Een redelijke discussie, die zowel publiek en inclusief als vrij van externe en interne dwang is, is essentieel: iedereen is gelijk en alleen “the force of the better argument” is toegestaan.²³⁶ De theorie van de deliberatieve democratie stelt ook dat de discussie een toegepast doel moet hebben, namelijk het beïnvloeden van een overheidsbeslissing.²³⁷ In hoofdstuk 1 is reeds vastgesteld dat een dergelijke discussie op basis van redelijke argumentatie nastrevenswaardig is, omdat het de kwaliteit van het politieke debat waarborgt. Gutmann en Thompson zeggen hierover:

“[...] we can define deliberative democracy as a form of government in which free and equal citizens (and their representatives) justify decisions in a process in which they give one another reasons that are mutually acceptable and generally accessible, with the aim of reaching conclusions that are binding in the present on all citizens but open to challenge in the future.”²³⁸

De gedachte is dat niet zozeer de meest deskundige en intelligente mensen nodig zijn bij besluitvorming, maar dat een grote en heterogene groep burgers ook samen tot een oplossing kan komen. Een dergelijk inclusief proces heeft de potentie tot betere beslissingen te komen.²³⁹ De BMD is een goed voorbeeld van een poging tot deliberatieve democratie in Nederland.

Dergelijke vormen van burgerinspraak kwamen op vanaf de jaren zestig en waren een reactie op de geslotenheid en het paternalisme van het politieke bestel. Vanaf de jaren tachtig zakte dit weer in: door de toenemende rationalisering van beleidsprocessen en de waardering van marktmechanismen begon de overheid burgers als passieve consumenten te zien, die moesten worden bediend en zelf niet wisten wat ze wilden.²⁴⁰ Toen de BMD werd opgezet aan het eind van de jaren zeventig, was de aandacht van beleidsmakers voor burgerparticipatie al aan het verslappen. Ondanks dat uit een onderzoek van de Nederlandse Stichting voor Statistiek uit 1979 bleek dat 85% van de bevraagde Nederlanders tegen meer kerncentrales was, werd besloten dat de regering niet gebonden zou zijn aan de uitkomst van de BMD.²⁴¹ Minister-president Dries van Agt (CDA) zag er eigenlijk het nut niet van in en zei in *Trouw*:

²³⁶ Henk te Velde, *Sprekende politiek. Redenaars en hun publiek in de parlementaire gouden eeuw* (Amsterdam, 2015), 11; Gijs van Maanen, *Deliberative democracy in the Netherlands: the G1000 Groningen put in perspective* (Masterscriptie Geschiedenis, Leiden, 2016), 21. Vrij naar: Jürgen Habermas, *Between facts and norms: contributions to a discourse theory of law and democracy* (Cambridge, MA, 1996), 305-306.

²³⁷ Amy Gutmann en Dennis Thompson, *Why deliberative democracy?* (Princeton en Oxford, 2004), 5.

²³⁸ Gutmann en Thompson, *Why deliberative democracy?*, 7.

²³⁹ Van Maanen, *Deliberative democracy in the Netherlands*, 9. Vrij naar: Didier Caluwaerts, ‘Van representatie naar deliberatie’, *Res Publica* 54.3 (2012), 373.

²⁴⁰ Remieg Aerts, *Het aanzien van de politiek: geschiedenis van een functionele fictie* (Amsterdam, 2009), 81-84; WRR, *Vertrouwen in burgers* (Amsterdam en Den Haag, 2012), 31-32; Gijs van Maanen, ‘Drie decennia burgerparticipatie in Groningen: van Verkeerscirculatieplan tot G1000’, *Leidschrift* 32.3 (2017), 15.

²⁴¹ De Bok e.a., *Achter de coulissen van de praatshow*, 17-18.

“Zelf ben ik al van die noodzaak [van kernenergie] overtuigd maar in Nederland is eerst een brede maatschappelijke discussie nodig om dit het volk in te prenten.”²⁴²

De discussie over de wenselijkheid en het gezag van de BMD zorgde voor een tweedeling tussen oppositie en regering, en grofweg gezien tussen ‘links’ en ‘rechts’, in het politieke debat in de jaren tachtig. Het democratische gezag van de BMD zal in paragraaf 2 nader besproken worden.

De BMD vond plaats onder leiding van een Stuurgroep van negen deskundigen uit politiek en wetenschap (waaronder twee scheikundig ingenieurs, een econoom en een radiobioloog) met verschillende meningen over kernenergie.²⁴³ Zij werden ondersteund door een staf van dertien wetenschappers.²⁴⁴ Het proces werd opgedeeld in een informatiefase en een discussiefase. Tijdens de informatiefase werden de standpunten en argumenten vanuit de samenleving geïnventariseerd. Zo riep de Stuurgroep in 1981 via advertenties op tot het beantwoorden van de vraag: “Welke energiebronnen wilt u straks wel en welke niet?”²⁴⁵ Hierop ontving de Stuurgroep 4000 reacties, zowel van particulieren als van maatschappelijke organisaties, politieke partijen en actiegroepen. Hieruit werden 400 uitgebreide en onderbouwde reacties geselecteerd waarvan uiteindelijk 78 schrijvers deel zouden nemen aan een proces van provinciale hoorzittingen in 1982. Daarnaast werd er een opinieonderzoek uitgevoerd.²⁴⁶ Al met al was deze fase een grote klus, welke minutieus werd uitgevoerd: milieuorganisaties verdachten de Stuurgroep er namelijk van dat ze niet onafhankelijk van de overheid zou opereren. Elke reactie werd serieus genomen om de discussie zo breed mogelijk te houden. Van Hengel stelt dat het karakter van de discussiebijeenkomsten daarmee verschoof van praktisch en technisch, naar ethisch:

“Veel mensen die op de informatieavonden kwamen wilden uiteindelijk helemaal geen discussie over de kosten en bezwaren van kernenergie. Ze wilden gewoon geen kernenergie, omdat die een symbool was geworden van veel angsten van deze tijd: de ontwrichting van de natuur, het kapitalisme, het imperialisme, de menselijke vervreemding van de natuur of de macht van de technologie.”²⁴⁷

Ter afronding van de informatiefase werd in januari 1983 het Tussenrapport gepresenteerd. Tijdens de hierop volgende discussiefase zou het eigenlijke debat plaatsvinden op kleinschalige discussieavonden georganiseerd in samenwerking met de gemeenten, scholen en organisaties als de FNV. De belangstelling was echter laag en de samenwerking met een aantal organisaties verliep stroef. Er werd geklaagd dat het te veel ging over de Stuurgroep en de BMD zelf, in plaats van over de burgers: “in de loop van het BMD-project is het gewicht van de maatschappelijke discussie steeds verder gedevalueerd”.²⁴⁸ Ook kwam er kritiek op de lengte van het proces en op de onduidelijke vraagstelling, aangezien de BMD inmiddels ging over het totale energiebeleid:

²⁴² Ferry Mingelen, ‘Schmidt pleit voor kernenergie, Premier Van Agt al overtuigd van noodzaak’, *Trouw* (14/06/1980).

²⁴³ Stuurgroep Maatschappelijke Discussie Energiebeleid, *Het Eindrapport* (Leiden, 1983), 22-23.

²⁴⁴ De Bok e.a., *Achter de coulissen van de praatshow*, 20-21.

²⁴⁵ Zie: Bijlage 5 en 6 voor de advertenties in *NRC Handelsblad* en *Telegraaf*.

²⁴⁶ Stuurgroep Maatschappelijke Discussie Energiebeleid, *Het Tussenrapport* (Den Haag, 1983), 14; Stuurgroep, *Het Eindrapport*, 35-43. Zie ook: Bijlage 7 voor een voorbeeld van een aankondiging van een discussiebijeenkomst in 1983 te Hilversum.

²⁴⁷ Van Hengel, ‘De Brede Maatschappelijke Discussie over Kernenergie’.

²⁴⁸ Paul Kuypers, ‘Het troetelkind van de stuurgroep. De discussiefase in de BMD’ in: De Bok e.a., *Achter de coulissen van de praatshow*, 88.

“[...] daarmee werd de [BMD] oeverloos. Wie een duidelijk antwoord wil voor het beleid, moet duidelijke vragen stellen. Wie alleen maar vraagt: hoe wilt u het hebben? krijgt antwoorden waar hij niets aan heeft.”²⁴⁹

De Volkskrant karakteriseerde de BMD dan ook als “halfbakken en vrijblijvend”.²⁵⁰ Daarnaast wantrouwden de milieuorganisaties de onafhankelijkheid van de Stuurgroep steeds meer.²⁵¹ Deze verwijdering tussen de BMD en haar doel van een daadwerkelijk brede en maatschappelijke discussie was precies waar de Stuurgroep bang voor was geweest. Juist door het energievraagstuk niet louter aan ‘deskundigen’ over te laten, leek de BMD in plaats van voor oplossingen juist voor meer vragen te zorgen.

Desalniettemin werd de BMD in 1983 afgerond met de publicatie van een imposant Eindrapport van meer dan 400 pagina’s. De conclusie van het rapport kwam als een verrassing, vooral voor de milieuorganisaties: het uitbreiden van de toepassing van kernenergie werd afgeraden.²⁵² In het rapport werd de hoop uitgesproken dat de BMD zou leiden tot een “in kwaliteit en draagwijdte unieke besluitvorming” over het energiebeleid in Nederland. De Stuurgroep legde de bal weer bij de politiek:

“Het woord is nu weer aan Regering en Parlement. Zelden hebben beleidsmakers beschikt over informatie op één beleidsterrein die vanuit alle hoeken van onze samenleving is aangedragen. Nog nimmer heeft het Parlement besluiten kunnen nemen gewapend met kennis van de meningen [...] van zo velen.”²⁵³

Hiermee benadrukte de Stuurgroep het democratisch gezag van het onderzoek. Desondanks bleef het wantrouwen vanuit milieuorganisaties bestaan. Ook de regering trok zich weinig aan van de BMD. Het in 1982 aan de macht gekomen kabinet-Lubbers I besloot al snel dat de bestaande kerncentrales open zouden blijven. Daarnaast sprak in juni 1984 de AER zich positief uit over kernenergie, ondanks de uitkomst van het Eindrapport. De beslissing leek al genomen voor de uitslag van de BMD: de kerncentrales zouden er hoe dan ook komen.²⁵⁴ Het dagblad *De Waarheid* vroeg zich dan ook af: “Vele maatschappelijke groeperingen hebben bergen energie gestoken in de Brede Maatschappelijke Discussie. Is dat het wel waard geweest?”²⁵⁵ Een brandbrief van een groep van 25 milieuorganisaties, vakbonden en vredesgroepen aan ministers Van Aardenne en Winsemius mocht niet baten.²⁵⁶ In 1985 besloot het kabinet dat er tien nieuwe kerncentrales zouden worden gebouwd en in 1986 werden drie locaties hiervoor aangewezen.²⁵⁷

²⁴⁹ J.P. de Vries, ‘Niet veel wijzer’, *Nederlands Dagblad* (24/01/1984), 1.

²⁵⁰ Zonder auteur, ‘Ten geleide: dure enquête’, *De Volkskrant* (21/01/1984), 3.

²⁵¹ De Bok e.a., *Achter de coulissen van de praatshow*, 29; Hagendijk en Terpstra, ‘Technology, risk and democracy’, 31-33.

²⁵² Stuurgroep, *Het Eindrapport*, 350-352.

²⁵³ Idem, 62.

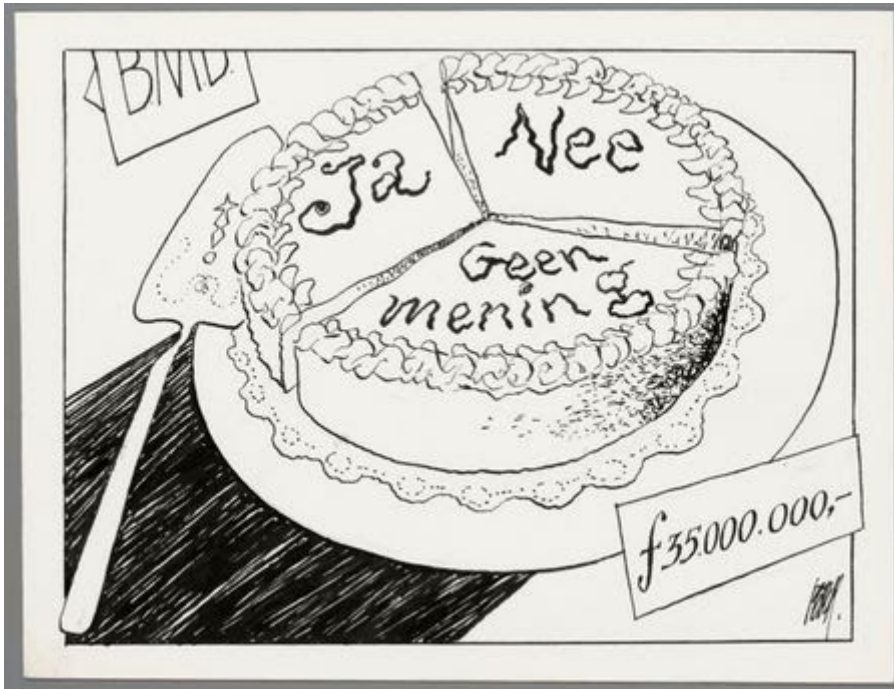
²⁵⁴ Lex Hendriks, ‘Van Aardenne blijft geen tegenspraak’, *De Waarheid* (19/01/1984), 3.

²⁵⁵ Zonder auteur, ‘Energiediscussie in beslissend stadium’, *De Waarheid* (19/11/1984), 7.

²⁵⁶ Zonder auteur, ‘Negeren resultaten energiediscussie schaadt politiek’, *De Volkskrant* (25/10/1984), 6.

²⁵⁷ Hagendijk en Terpstra, ‘Technology, risk and democracy’, 38-39; Van Hengel, ‘De Brede Maatschappelijke Discussie over Kernenergie’; Rathenau Instituut, Rinie van Est en Arnoud van Waes, *Elf lessen voor een goede energiedialoog* (Den Haag, 2016), 24. Zie ook: Zonder auteur, ‘Energieraad adviseert regering: ‘Méér kernenergie nodig’’, *Trouw* (06/07/1984), 3.

Spotprenten over de BMD ²⁵⁸

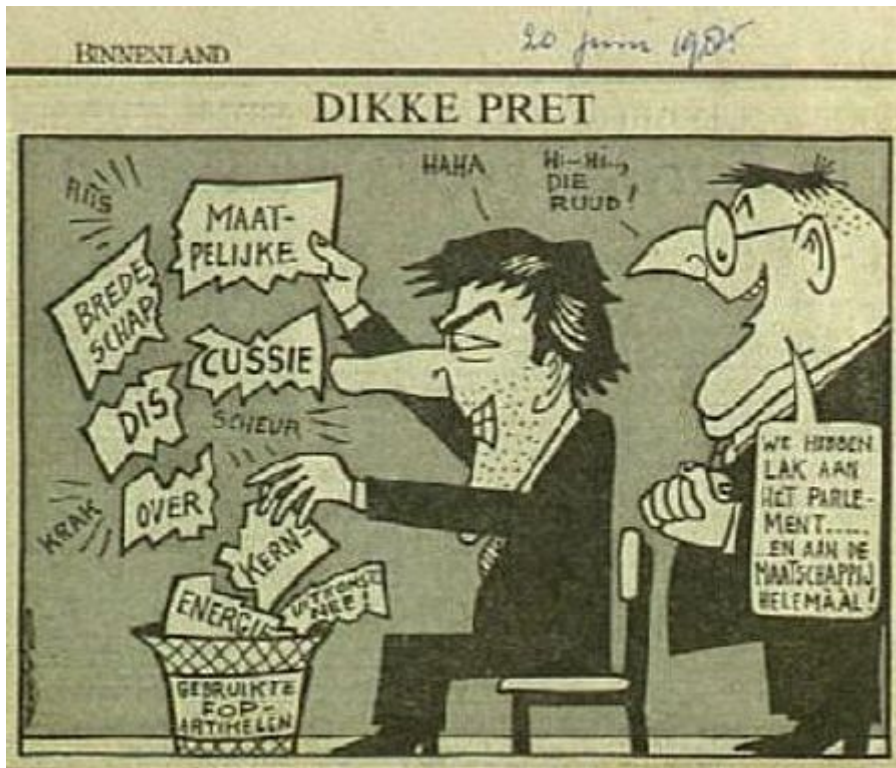

Peter van Straaten, 'Ja/Nee/Geen Mening: f35.000.000,-', *Het Parool* (15/01/1982)

Opland, 'Brede Maatschappelijke Discussie: Geen nieuwe kerncentrales' (1984-1985). Beeld: minister Van Aardenne.

²⁵⁸ Via: Collectie 'Nuclear Energy', Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (Amsterdam)

Opland, 'Dikke pret: "Daar zijn ze allemaal weer mooi ingetrapt..!", *De Volkskrant* (20/06/1985).
Beeld: minister-president Lubbers en minister Van Aardenne.

Opland, 'De verkeners: "Kijk 's jongens...., weer een prachtige plek voor een kerncentrale...!", *De Volkskrant* (18/01/1986). Beeld: minister Van Aardenne, minister Winsemius, oud minister-president Van Agt en CDA-Kamerlid Piet Bukman.

Alles veranderde met de kernramp bij Tsjernobyl in 1986: de regering raakte in één klap overtuigd van de gevaren van kernenergie. Lubbers deelde de Kamer dan ook mede dat “de besluitvorming over uitbreiding van het nucleair vermogen opgeschort [was] totdat een grondige analyse en evaluatie van dit ongeval heeft plaatsgevonden”.²⁵⁹ Ook het Brundtland-rapport van 1987 stelde dat er over de jaren meer duidelijk was geworden over de risico’s van kernenergie, waarmee het een onderwerp van “sharp controversy” was geworden.²⁶⁰ Het rapport gaf de volgende aanbeveling:

“The generation of nuclear power is only justifiable if there are solid solutions to the present unresolved problems to which it gives rise. The highest priority must be accorded to research and development on environmentally sound and economically viable alternatives, as well as on means of increasing the safety of nuclear energy.”²⁶¹

In 1988 waarschuwde ook het RIVM bij monde van het rapport ‘Zorgen voor morgen’ dat kernenergie tot milieuvervuiling kon leiden door radioactief afval, reguliere lozingen en kernongevallen. Dergelijke kernongevallen zouden een groot gevolg hebben voor gezondheid van mens en milieu.²⁶² Naast ‘Zorgen voor morgen’ erkende ook het NMP van 1989 de risico’s van kernenergie voor het milieu, welke “onvrijwillig en doorgaans niet waarneembaar of te beïnvloeden” waren.²⁶³ Hoe de complexiteit van het energievraagstuk tot uiting kwam in het politieke debat, wordt in de volgende paragraaf aan de hand van een retorische analyse uitgediept.

§2 Wetenschappelijk gezag in het kernenergiedebat: Lubbers I en II (1982-1989)

Ook in het kernenergiedebat werd geschermd met het gezag van de wetenschap door politici om hun argumentatie te ondersteunen en overtuiging te genereren. Over dit gebruik van wetenschappelijk gezag zal in paragraaf 2 en 3 een retorische analyse worden gepresenteerd. Daartoe heb ik een selectie parlementaire debatten opgesteld die samen het kernenergiedebat in de jaren tachtig vormen.²⁶⁴ Vanuit deze selectie en de selectie die in hoofdstuk 2 besproken wordt, heb ik het aangehaalde wetenschappelijk gezag in het kernenergiedebat ingedeeld zoals is weergegeven in tabel 2.

Een toevoeging ten opzichte van de casus van het milieudebat is het gezag van de BMD, dat gezien kan worden als een hybride vorm tussen wetenschappelijk gezag en ‘democratisch’ gezag: de BMD ontleende haar waarde namelijk zowel aan haar wetenschappelijke grondslag, als aan het feit dat zij de meningen van een grote groep burgers trachtte te incorporeren. Naast dat de BMD in de jaren tachtig werd gezien als een oplossing voor de impasse tussen politiek, industrie en samenleving, was het ook een potentieel compromis voor de spanning inherent aan de relatie tussen politiek en wetenschap.²⁶⁵

²⁵⁹ HTK (30/06/1986, pp. 5311-5479), 5316.

²⁶⁰ VN-Commissie o.l.v. Gro Harlem Brundtland, *Report of the World Commission on Environment and Development: ‘Our Common Future’* (1987), 183-186.

²⁶¹ Brundtland, *‘Our Common Future’*, 139.

²⁶² RIVM, F. Langeweg (red.), *Zorgen voor morgen. Nationale milieuverkenningen 1985-2010* (Alphen aan de Rijn, 1988), 138-139.

²⁶³ HTK, 21 137 Notitie 5: *Bijlage Nationaal Milieubeleidsplan: De risicobenadering van het milieubeleid* (1989), 1.

²⁶⁴ Voor een volledig overzicht van de geanalyseerde debatten die samen ‘het kernenergiedebat’ vormen in de kabinetten-Lubbers I en II zie: Bijlage 2.

²⁶⁵ Zie: Hoofdstuk 1, paragraaf 3.

'Zuivere' wetenschap	Kenniskanalen: toegepast, semi-overheid	Kenniskanalen: zelfstandig	Hybride vorm
Universiteiten	Onderdeel van Nederlandse overheid	Stichtingen en verenigingen	BMD
Onderzoeksorganisaties	Onderdeel van buitenlandse overheid	Belangenorganisaties	
Individuele wetenschappers	Onderdeel van intergouvernementele organisatie		
Wetenschappelijke tijdschriften			

Tabel 2: selectie van wetenschappelijk gezag in het energiedebat (1982-1989)²⁶⁶

In deze paragraaf wordt het gebruik van wetenschappelijk gezag als retorische strategie geanalyseerd en het effect hiervan op de toon en het verloop van het kernenergiedebat uitgediept. Hierna wordt in paragraaf 3 nader ingegaan op het hybride gezag van de BMD.

§2.1 Wetenschap als gezagsargument: de sluitingskosten van Borssele en Dodewaard

Het zwaartepunt van het kernenergiedebat lag in de periode 1983-1985. De tweedeling in de politiek tekende zich grofweg af langs de lijnen van oppositie en coalitie, van 'links' en 'rechts'. De regeringspartijen CDA en VVD (gesteund door de SGP, GPV en de Fractie-Wagenaar) stonden positief tegenover kernenergie. De kritiek op het regeringsbeleid, zowel ten aanzien van kernenergie als inzake de politieke waardering van de BMD, kwam van D'66, de PvdA en de PSP, PPR, EVP en CPN. De betrokken ministers waren tijdens het kabinet-Lubbers I minister van Economische Zaken Van Aardenne en minister van VROM Winsemius. Tijdens het kabinet-Lubbers II was dat vooral minister van VROM Nijpels.

In 1983 debatteerde de Kamer over het lot van de reeds bestaande kerncentrales bij Borssele en Dodewaard. Oppositie en regering bleken op vele fronten van mening te verschillen en hun standpunten op ander wetenschappelijk gezag te baseren. Zo distantieerde Dick Tommel (D'66) zich van het standpunt van de regering:

"Het sprookje van de goedkope kernenergie is een moderne variant gebleken van het sprookje van de kleren van de keizer. Hoewel bijna iedereen de keizer prees om zijn mooie kleren, bleef de naakte waarheid niet verborgen. Hoewel velen de lof zongen van de kernenergie omdat deze zo goedkoop zou zijn, blijkt het ook hier slechts om schone schijn te gaan. [...] Mijn conclusie is dat we deze centrales in elk geval nooit hadden moeten bouwen."²⁶⁷

De berekening van de sluitingskosten van de kerncentrales bij Borssele en Dodewaard was een groot twistpunt in dit debat. Kees Zijlstra (PvdA) opende het debat met de berekening van drie partijen: de Commissie Beek (ook wel de Commissie Bestaande Kerncentrales) (f5 miljard), de Stuurgroep van de BMD (f1,6 miljard) en twee wetenschappers genaamd De Vries en Dijk van de Rijksuniversiteit Groningen (geen kosten).²⁶⁸ Zijlstra stelde het volgende vast:

²⁶⁶ Voor een overzicht van het gebruik van wetenschappelijk gezag in 'het kernenergiedebat' (1982-1989), zie: Bijlage 4.

²⁶⁷ HTK (19/10/1983, pp. 551-602), 564.

²⁶⁸ HTK (19/10/1983, pp. 551-602), 562.

“Die uitkomst van om en nabij de nul is voor ons zeker niet de laatste waarheid, maar de miljardencijfers van de **commissie-Beek** zijn dat voor ons evenmin. [...] de uitkomsten [zijn] in hoge mate afhankelijk van de veronderstellingen, waarvan is uitgegaan. Welnu, die veronderstellingen blijken bij de **commissie-Beek** en dus ook bij de regering die ze impliciet heeft overgenomen, op enkele cruciale punten bijna naïef optimistisch te zijn.”²⁶⁹

Zijlstra beargumenteerde dat de veronderstellingen waar de Commissie Beek haar berekeningen op baseerde maatschappelijk onaanvaardbaar waren: hij schaarde zich daarom eerder achter de berekeningen van de BMD of de Rijksuniversiteit Groningen. Ad Lansink (CDA) verdedigde het gezag van de Commissie Beek: zijn partij had waardering voor “de nuchtere feitenverzameling” van de commissie en stemde in met het openhouden van de twee centrales.²⁷⁰ Ook Reinier Braams (VVD) verheugde zich over de “duidelijke antwoorden” van de Commissie Beek. De VDD hechtte meer waarde aan de rapporten van deze commissie en de TeldersStichting (het wetenschappelijk bureau van de VVD), dan aan de mogelijke uitkomst van de Stuurgroep. Braams zette de deskundigheid van de Stuurgroep af tegen dat van de Commissie Beek:

“Tevens betreuren wij het dat de stuurgroep niet in staat bleek, ondanks het feit dat zij over voldoende deskundige ondersteuning kon beschikken, zelf een oordeel over dit kostenaspect uit te spreken. Men had moeten toetsen. Dat is niet gebeurd. [...] De **commissie-Beek** daarentegen beet zich wel in deze materie vast en kwam tot een conclusie.”²⁷¹

Van Aardenne was het hiermee eens: de Commissie Beek had haar werk “zeer serieus” gedaan en haar resultaten moesten op dat moment de basis voor de besluitvorming vormen.²⁷² Het was duidelijk: de oppositie en de regering baseerden hun argumentatie met betrekking tot de sluitingskosten op rivaliserende vormen van gezag. Beide partijen keurden het gezag waar de ander mee schermde af. Door deze afkeuring meerdere keren uit te spreken en hier ander wetenschappelijk gezag tegenover te plaatsen, probeerden beide partijen hun eigen standpunt overtuigender te maken. Op het gezag van de BMD, zowel het deskundige als democratische aspect, zal in paragraaf 3 nader worden ingegaan.

§2.2 Wetenschap als gezagsargument: de veiligheid van kerncentrales

In 1985 besprak de Kamer het regeringsstandpunt over het eindrapport van de BMD. Ook in dit debat plaatste de regering andere vormen van wetenschappelijk gezag tegenover het gezag van de BMD, onder meer een rapport van de Gezondheidsraad uit 1984. De regering had in haar verklaring met dit gezag geschermd om haar standpunt over de veiligheid van kerncentrales te ondersteunen.²⁷³ Fred van der Spek (PSP) viel de regering hard aan: hij stelde dat het rapport van de Gezondheidsraad zich baseerde op een studie van de Commissie Reactorveiligheid (CRV) uit 1982, welke zich weer baseerde op een studie van het Amerikaanse Electric Power Research Institute (EPRI). Daarmee was het rapport van de Gezondheidsraad volgens hem ondeugdelijk:

“Het rapport van de **Gezondheidsraad** gaat niet in op drie rapporten die in de tussentijd, na het rapport van de **CRV**, zijn uitgekomen, namelijk de **WRR**-studie over Ahaus Lingon en Kalkar, het rapport van het **Öko-Instituut** in Freiburg en de **Sizewell-Inquiry** uit het Verenigd Koninkrijk. Inmiddels

²⁶⁹ HTK (19/10/1983, pp. 551-602), 563.

²⁷⁰ HTK (19/10/1983, pp. 551-602), 568.

²⁷¹ HTK (19/10/1983, pp. 551-602), 572.

²⁷² HTK (19/10/1983, pp. 551-602), 579.

²⁷³ HTK (18/06/1985, pp. 5745-5810), 5766.

zijn ook in de Verenigde Staten verscheidene vervolgonderzoeken verschenen, bij voorbeeld van de **Steam Explosion Review Group (SERG)** uit november 1984 [...] en van de **American Physical Society (APS)** uit februari van dit jaar. [...] Kortom, er is alle reden om de rapporten van de **CRV** en van de **Gezondheidsraad** aan een re-evaluatie te onderwerpen.”²⁷⁴

In 1983 had Beckers-de Bruijn hetzelfde standpunt van de regering ook al ongeldig verklaard omdat het gebaseerd was op deze EPRI-studie, die “voor velen wetenschappelijk onhoudbaar is gebleken”.²⁷⁵ Ook Van der Spek was het niet eens met het wetenschappelijk gezag wat de regering gebruikte. Hij onderbouwde zijn standpunt door te schermen met het gezag van andere wetenschappelijke instellingen en organisaties, namelijk: de rapporten van de Bezinningsgroep en de Vereniging Milieudefensie, een artikel van de natuurkundige Daey Ouwens en de conclusies van de Stuurgroep van de BMD.²⁷⁶ In één betoog haalde het Kamerlid alles uit de kast op het gebied van wetenschappelijk gezag om zijn standpunt te ondersteunen. De volgende dag stelde ook Zijlstra dat het rapport van de Gezondheidsraad een kritiekloze vorm van “wishful thinking” was en een “resultaat dat naar mijn mening nergens op is gebaseerd”.²⁷⁷ Ook Tommel stelde dat de rapporten van de Gezondheidsraad en de Commissie Reactorveiligheid waar de regering zich op baseerde “op onjuiste aannamen” waren gestoeld. Daartoe vroeg hij de regering:

“Ik hoor in dit verband graag een reactie van de regering op het interview in Nucleonics Week met **de voorzitter van het peer review committee van de American Physical Society, de heer Wilson**, die stelt dat de bevindingen van zijn commissie geen steun geven aan pogingen om de verwachte gevolgen van grote ongevallen met kerncentrales neerwaarts bij te stellen en die van mening is, dat er nog zeker vijf jaar nodig is om de bestaande lacunes in kennis op dit punt op te heffen. Een revaluatie van **de rapporten van de Commissie Reactorveiligheid en van de Gezondheidsraad** is dan ook noodzakelijk. Is het kabinet bereid hiertoe opdracht te geven?”²⁷⁸

Tommel schermde, net als Van der Spek, met het wetenschappelijk gezag van een buitenlandse onderzoeksinstituting om zo het argument van de regering te verzwakken. Daarnaast vertelde hij over een publicatie van wetenschappers “Blok en Turkenburg van de Vakgroep Technische Natuurkunde van de Rijksuniversiteit Utrecht” en stelde hij voor dat de regering “het rapport ‘Snelle introductie van windenergie is gewenst en realiseerbaar’ van Bleijenberg en Potma” zou lezen.²⁷⁹ De reactie van minister Winsemius was dat de regering uit deze rapporten niet had begrepen dat de uitgangspunten van hun gezagsbron, de Commissie Reactorveiligheid, niet adequaat zouden zijn.

²⁷⁴ HTK (18/06/1985, pp. 5745-5810), 5768.

²⁷⁵ HTK (19/10/1983, pp. 551-602), 574.

²⁷⁶ De Bezinningsgroep Energie valt onder de Stichting Energie en Samenleving en zette zich sinds 1974 in voor beter inzicht in de maatschappelijke implicaties van de energievoorziening. Natuurkundige Kees Daey Ouwens was actief binnen de Bezinningsgroep in de jaren tachtig. Zie: Geert Verbong, A. van Selm, R. Knoppers en R.P.J.M. Raven, *Een kwestie van lange adem: de geschiedenis van duurzame energie in Nederland* (Boxtel, 2001), 65-66. Daarnaast wordt gesproken over het volgende artikel: Cornelis Daey Ouwens, S. de Hoo en T. van Waas, ‘Kernenergie een dure optie?’, *ESB: Economische Statistische Berichten* 70.3508 (29/05/1985).

²⁷⁷ HTK (18/06/1985, pp. 5745-5810), 5794. “Wishful” in HTK foutief weergegeven als “wishfull”.

²⁷⁸ HTK (19/06/1985, pp. 5811-5933), 5818. Nucleonics Week is een tijdschrift voor de commerciële kernenergiesector.

²⁷⁹ HTK (19/06/1985, pp. 5811-5933), 5819. De natuurkundigen Kornelis Blok en Wim Turkenburg waren in de jaren tachtig naast hun werk op de universiteit actief bij de Stichting Natuur en Milieu en werkten op het onderwerp van de BMD samen met eerder genoemde Daey Ouwens. Zie: Diederik van der Hoeven, *Verschil maken. Twintig jaar NW&S in Utrecht* (Utrecht, 2008), 13-15. De werktuigbouwkundigen Arie Bleijenberg en Theo Potma waren in de jaren tachtig actief bij het Centrum voor Energiebesparing in Delft. Zie: Diederik van der Hoeven, *Missie voor milieu. Een geschiedenis van CE Delft* (Delft, 2018).

Tommel en Winsemius leken de studie van de APS dus op een andere manier te interpreteren.²⁸⁰ Cathy Ubels-Veen (EVP) merkte op dat, wat betreft de veiligheid van kerncentrales, de regering zich baseerde op “haar welgevallige argumenten, terwijl gegevens die in een andere richting wijzen, niet in overweging worden genomen”.²⁸¹ Zij vond dat de regering op deze manier het vraagstuk te eenzijdig benaderde en daarmee meer weg had van “een actiegroep, de pro-kernenergiebeweging” dan van “een zich verantwoordelijk voelende regering”.²⁸² Met deze woorden trachtte de oppositie het wetenschappelijk gezag waarop de regering zich beriep failliet te verklaren en daarmee hun standpunt als onwetenschappelijk en onwaar te bestempelen. Tevens probeerde de oppositie zelf ander wetenschappelijk gezag te instrumentaliseren om hun eigen overtuigingskracht te vergroten.

De munitie van wetenschappelijke gezagsargumenten van de coalitiepartijen was echter ook niet mals. Zo beweerde Lansink als reactie op Van der Spek en Ubels-Veen:

“De adviezen van de **Algemene Energieraad**, de **Elektriciteitsraad** en het dagelijks bestuur van de **SER** over het eindrapport van de Stuurgroep maken duidelijk, dat bij de beoordeling van alle relevante aspecten de inzet van kernenergie na 1990 in beginsel mogelijk is. De aanbevelingen van het **IAEA** in Wenen en het **IEA** in Parijs wijzen in dezelfde richting. De commentaren op het regeringsstandpunt onderstrepen ten dele de visie, dat de inzet van kernenergie gewenst is.”²⁸³

Partijgenoot René van der Linden (CDA) voegde daar het gezag van een rapport over industriële elektriciteitsprijzen van Nederland, West-Duitsland, België en Frankrijk aan toe, om zo zijn argument te ondersteunen dat Nederland internationaal gezien uit de pas liep met betrekking tot de prijzen van het grondstoffenpakket.²⁸⁴ De bal werd echter teruggekaatst door Zijlstra, die de regering ervan beschuldigde alleen adviezen aan te nemen van partijen die belang hadden bij het bouwen van kerncentrales:

“De minister kan selectief laten studeren, en hij doet dat ook. De bezinningsgroep had een voorstel gedaan voor een studie, uit te voeren door **Battelle**. De minister heeft daarover gezwegen. Logisch, want de tot nu toe bekende studies van **Battelle** komen op veel hogere kosten uit. Een niet-belanghebbend instituut past de minister kennelijk niet. Hij wil voor hem gunstige resultaten, dus studies door bureaus, die er belang bij hebben dat de kerncentrales worden gebouwd.”²⁸⁵

In 1987 kreeg de regering weer kritiek op het gebruik van een advies van de Gezondheidsraad uit 1985. Minister Nijpels hield echter voet bij stuk:

“Dit is dus niet mijn mening, die van het kabinet of van een politieke partij, maar de mening van de **Gezondheidsraad**, die expliciet advies over de desbetreffende vragen heeft gegeven en dus expliciet heeft nagedacht over het grotere risico.”²⁸⁶

Hiermee trachtte Nijpels het onderwerp van stralingsbescherming te depolitiseren: de Gezondheidsraad was een neutrale partij, aan wiens gezag dus niet getwijfeld kon worden. De manier waarop de oppositie hiermee omging toont echter dat een dergelijke retorische strategie in

²⁸⁰ HTK (19/06/1985, pp. 5811-5933), 5839.

²⁸¹ HTK (18/06/1985, pp. 5745-5810), 5773.

²⁸² HTK (18/06/1985, pp. 5745-5810), 5773.

²⁸³ HTK (18/06/1985, pp. 5745-5810), 5776.

²⁸⁴ HTK (18/06/1985, pp. 5745-5810), 5783.

²⁸⁵ HTK (18/06/1985, pp. 5745-5810), 5795. Het Battelle Memorial Institute is een Amerikaanse private non-profit instelling die zich richt op de toepassing van technologie en wetenschap.

²⁸⁶ HTK (18/02/1987, pp. 2783-2868), 2812.

het kernenergie debat moeilijk vol te houden was: door de onenigheid binnen de wetenschap, stond eenduidig wetenschappelijk gezag ook in het politieke debat op losse schroeven. De oppositie vond dat het gezag waarop de regering haar argumentatie baseerde niet zuiver was, waarmee het standpunt van de regering op de tocht kwam te staan. Daarnaast beschuldigde ze de regering van oneerlijk gedrag: de regering baseerde haar beleid alleen op studies en organisaties die vóór kernenergie waren.

§2.3 Wetenschappelijk gezag in het kernenergie debat: succes of mislukking?

Net als in het bredere milieudebat stonden ook in het kernenergie debat de mate van aandacht voor het onderwerp, het tempo en de financiële middelen ter discussie. Het verschil tussen de twee onderwerpen ligt in de kern: in het kernenergie debat bestond er geen overeenstemming. Ten eerste was er sprake van een uitgesproken verschil in mening in de politiek. Ten tweede was er ook sprake van een duidelijk verschil in mening binnen de wetenschap, wat vervolgens door politici werd geïnstrumentaliseerd in het politieke debat. Ten derde was er sprake van grote maatschappelijke onrust en protest. De BMD is hierin een extra complicerende factor: naast de wetenschappelijke 'waarheden', werden nu ook de persoonlijke 'waarheden' van heel Nederland bij het debat betrokken.

Het kernenergie debat in de jaren tachtig verwerd vaak tot een wetenschappelijke discussie gevoerd door politici. Het wetenschappelijke debat over kernenergie verplaatste zich naar de politieke arena: een forum met compleet andere gewoonten en regels. Dit leverde veel botsingen op en kwam de vruchtbaarheid van het debat niet ten goede. Hans Janmaat (Centrumpartij) merkte hierover in 1983 het volgende op:

“De geleerden die verstand hebben van kerncentrales, kan je eigenlijk in twee groepen splitsen, namelijk voor- en tegenstanders. Dan is het voor gewone mensen - de kiezers en ook de leden van de Tweede Kamer - eigenlijk niet doenlijk, daarover op technische gronden een gefundeerd oordeel te vormen.”²⁸⁷

In 1985 was Janmaat nog steeds van mening dat het lastig was een dergelijk wetenschappelijk debat in het parlement te laten voeren door Kamerleden en ministers zonder wetenschappelijke ervaring. Hierover stelde hij het volgende:

“Het is een dermate technisch, hoogontwikkeld produkt dat wij, eenvoudige kamerleden, de consequenties van die technologie eigenlijk niet goed kunnen overzien. [...] Als eenvoudig parlementariër moet ik zeggen: ik weet het niet. Ik weet echt niet wat de consequenties van kernenergie zijn. Ik neem in goede gemoede aan, dat ik niet het enige lid van deze Kamer ben dat het echt niet weet. Het nakauwen en naäpen van uitspraken van technici is een eenvoudige zaak. Dat wil niet zeggen, dat de gedachten achter die uitspraken van technici door leden van de Tweede Kamer worden beheerst.”²⁸⁸

Van enkele kamerleden zoals Lansink zou gezegd kunnen worden dat zij wel de juiste kwaliteiten bezaten om zich in een dergelijk wetenschappelijk debat te mengen: Lansink was gepromoveerd in de wiskunde en natuurwetenschappen aan de Rijksuniversiteit Utrecht. Zijn achtergrond zorgde ervoor dat hij veel wetenschappelijke argumenten te berde bracht in het debat. Tijdens een debat

²⁸⁷ HTK (19/10/1983, pp. 551-602), 575

²⁸⁸ HTK (19/06/1985, pp. 5811-5933), 5820. “Beheerst” foutief weergegeven in HTK als “beheersd”.

over stralingsbescherming in 1987 leek Lansink in zijn bijdrage een minicollege te geven over de berekeningen rondom het aantal millisievert (de hoeveelheid ioniserende straling) per jaar:

“Uit onderzoek is komen vast te staan, dat de gemiddelde risicofactor - kans maal gevolg - 1 op 80.000 per milliSievert bedraagt. [...] De stralingsbelasting door geneeskundige toepassingen van 0,5 milliSievert per jaar verhoogt de kans op nieuwvormingen met een factor 1 op 160.000 oftewel ongeveer 85 fatale gevallen per jaar [...] De gemiddelde stralingsbelasting via de energievoorziening [...] is echter kleiner dan 0,01 mSv/jaar en is daarmee ook kleiner dan die van “fall out” van kernproeven, die circa 0,01 bedraagt. De tijdelijke belasting door Tsjernobyl bedroeg 0,1 mSv/jaar, maar neemt snel af tot 0,02 mSv/jaar. De gemiddelde belasting voor de komende jaren leidt dan ook tot een risicofactor van 1 op 2.000.000. [...] Dat wil zeggen: 10 tot de macht -6.”²⁸⁹

Van een dergelijke debatbijdrage vol berekeningen en wetenschappelijk jargon moeten we ons afvragen of het geschikt is voor een platform als het parlement. Het is lastig te volgen voor de meerderheid van de Kamerleden, waardoor de, voor het wetenschappelijke debat essentiële, deskundige discussiepartner hoogstwaarschijnlijk ontbreekt. Daarnaast biedt de manier van discussiëren in de Kamer geen ruimte voor een complex inhoudelijk wetenschappelijk debat: naast dat er weinig experts aanwezig zijn, heeft een Kamerlid te weinig tijd en ondersteunende middelen om zijn of haar verhaal over te brengen. Het voeren van een dergelijke discussie in de politieke arena is gedoemd te verworden tot een oppervlakkige samenvatting. Nuances gaan hierdoor verloren: men is geneigd te geloven dat de wetenschap een eenduidig antwoord op alle vragen kan geven. Dit tast de essentie van het *ethos* van de wetenschap, de redelijkheid, aan. Het komt vertrouwen in de wetenschap niet ten goede als men uiteindelijk teleur wordt gesteld door een genuanceerd en onbevredigend antwoord.²⁹⁰

§3 De BMD als hybride gezagsargument

Naast de ‘klassieke’ wetenschappelijke gezagsargumentatie, schermde de oppositie nog met een ander gezag: de BMD. De argumentatie stak als volgt in elkaar: men deed een beroep op het gezag van de BMD, met als doel de eigen argumentatie te ondersteunen en overtuiging te genereren. Het vermeende gezag van de BMD had een tweeledige basis. Ten eerste was het gestoeld op wetenschappelijk gezag: de Stuurgroep bestond uit een groep van deskundigen en werd ondersteund door een staf van wetenschappers. Dit aspect wordt besproken in paragraaf 3.1. Ten tweede was het gestoeld op het democratische karakter van de BMD: de Stuurgroep had de meningen van een grote groep Nederlanders verzameld en verwerkt in hun advies en bezat dus een grote democratische legitimiteit. Dit aspect wordt besproken in paragraaf 3.2.

De BMD is een hybride vorm van gezag: omdat de BMD zich zowel op wetenschappelijke kennis en methode, als op de meningen van burgers trachtte te baseren, had het de potentie om tot een oplossing te komen die zowel wetenschappelijk kloppend als maatschappelijk breed gedragen was. De basis van het gezag van de BMD verschilt daarmee van de vormen van autoriteit die in hoofdstuk 2 en in de vorige paragraaf werden onderzocht, al wordt het wel als een dergelijk gezagsargument ingezet in het politieke debat. Het was een unieke poging tot het creëren van een basis voor besluitvorming volgens zowel democratische als technocratische beginselen. Deze paragraaf toont hoe dit hybride gezagsargument werd ingezet én werd geriposteerd.

²⁸⁹ HTK (18/02/1987, pp. 2783-2868), 2801.

²⁹⁰ Mol, ‘De tragiek van de kilocalorie’, 154.

§3.1 De BMD als hybride gezagsargument: het gezag van de deskundige

De gezagsargumentatie van de BMD was mede gestoeld op het ‘klassieke’ gezagsargument: het standpunt was acceptabel omdat het naar voren werd gebracht door een gezaghebbende autoriteit, in deze de wetenschap.²⁹¹ De BMD werd door de oppositie beschouwd als een valide vorm van wetenschappelijk gezag door de deskundigen in de Stuurgroep, de wetenschappers die betrokken waren bij de rapporten en de algehele deskundige en zorgvuldige werkwijze. De vorm waarin dit gezag werd aangehaald was het op een directe of indirecte manier aanvoeren van de standpunten van de Stuurgroep, door middel van een citaat of parafrasering uit de rapporten.²⁹² Dit komt overeen met de vormen waarin gezagsargumentatie werd ingezet in het bredere milieudebat.

In 1983 hekelde de oppositie dat het debat over het lot van de bestaande kerncentrales al werd gevoerd voordat het eindrapport van de Stuurgroep was gepubliceerd. De oppositie kende veel gezag toe aan de BMD en vond dat de regering haar toekomstige oordeel moest respecteren. Een jaar later was de houding van regering nog steeds onderwerp van debat. Het Eindrapport was inmiddels verschenen en de aanbeveling van de Stuurgroep tegen de bouw van nieuwe kerncentrales was duidelijk. Toch trok de regering zich hier weinig van aan. De oppositie had juist grote waardering voor de BMD: zij schermde met haar gezag om haar eigen standpunt te ondersteunen, maar moest dit gezag ook actief verdedigen. Dit gebeurde onder meer door te wijzen op de deskundigheid van de BMD. Zo stelde Tommel:

“Wij vinden de **MDE** nadrukkelijk wél een succes. 200 organisaties en 41.000 particulieren hebben zich in het energiebeleid verdiept. Er is veel informatie verzameld en systematisch toegankelijk gemaakt, [...] Er is veel waardevol onderzoek verricht, waarvan de resultaten voor een ieder toegankelijk zijn.”²⁹³

Door nadruk te leggen op de hoeveelheid betrokkenen en de kundige informatieverwerking, trachtte Tommel het gezag van de BMD te verdedigen. Ook het gezag van andere organisaties werd aangehaald om de deskundigheid van de BMD te onderschrijven, bijvoorbeeld door Van der Spek:

“Bij de oordeelsvorming tijdens de **MDE** lagen er maar liefst vier scenario's bij het tussenrapport. En het scenario van het **Centrum voor energiebesparing**, dat het meest overeenkomt met de gebleken voorkeuren, was uitvoerig - en heel wat beter dan het scenario van Economische Zaken - beargumenteerd [...].”²⁹⁴

Van der Spek versterkte het gezag van het Centrum voor Energiebesparing vervolgens door te stellen dat het ondersteund werd door “tal van organisaties, zelfs tot aan de FME-branchegroep-windenergie toe”.²⁹⁵ Ook Marius Ernsting (CPN) koppelde het gezag van de BMD aan andere gezagsvormen die de aanbevelingen uit het Eindrapport ondersteunden, zoals de Directeur van het Centrum voor Energiebesparing, Dhr. Potma, en de Stichting Natuur en Milieu.²⁹⁶ Lankhorst stelde dat de Stuurgroep gebruik maakte van de berekeningen van een ander gerenommeerd gezag, namelijk het CPB.²⁹⁷ De oppositie probeerde op verschillende manieren het

²⁹¹ Braet, *Retorische kritiek*, 46-67.

²⁹² Fahnestock, *Rhetorical style*, 306-314.

²⁹³ HTK (19/06/1985, pp. 5811-5933), 5816.

²⁹⁴ HTK (18/06/1985, pp. 5745-5810), 5766.

²⁹⁵ HTK (18/06/1985, pp. 5745-5810), 5767. De FME is de ondernemersorganisatie voor de technologische industrie.

²⁹⁶ HTK (18/06/1985, pp. 5745-5810), 5786.

²⁹⁷ HTK (18/06/1985, pp. 5745-5810), 5770.

gezag van de BMD en daarmee de onderbouwing voor hun eigen standpunt te versterken.

Het standpunt van coalitie en regering was echter duidelijk: de BMD was een interessant proces geweest, maar het gezag van haar aanbevelingen op basis van deskundigheid was wankel. Lansink diende de oppositie van repliek. Zo waren de inhoudelijke discussies tegengevallen en vond hij de conclusies en aanbevelingen van de Stuurgroep “niet altijd even consistent en consequent”. Daarnaast ontbrak het het Eindrapport aan een financieel-economische onderbouwing en hield het onvoldoende rekening met internationale ontwikkelingen.²⁹⁸ Ook Braams zei:

“Wil men soms dat wij hier klakkeloos accepteren wat ze daar vertellen, onder het motto: energie is te belangrijk om het aan deskundigen over te laten?! Ja zeg, dat is toch geen besturen?!”²⁹⁹

De coalitie vond dat dergelijke beslissingen op basis van deskundig onderzoek gedaan moesten worden, iets wat de BMD niet had kunnen waarmaken. Ook Van Aardenne trok de deskundigheid van de BMD in twijfel: de sociaal-economische aspecten waren in het Eindrapport onderbelicht, een standpunt dat hij onderbouwde door het toe te schrijven aan de SER.³⁰⁰ Zowel de coalitie als de oppositie maakten duidelijk gebruik van verschillende retorische strategieën om het gezag van de BMD op het gebied van deskundigheid aan te vallen of te verdedigen.

§3.2 De BMD als hybride gezagsargument: het gezag van de meerderheid

De gezagsargumentatie van de BMD vloeide ook voort uit haar democratisch karakter: het standpunt was acceptabel omdat een grote hoeveelheid mensen het ermee eens was. Het gezag van de BMD was daarmee gestoeld op een variant van het *ad populum*-argument, waarbij een standpunt zijn gezag ontleent aan de kwantiteit van meningen die het ondersteunen. Dit wordt ook wel de ‘bandwagon’-variant van het *ad populum*-argument genoemd: omdat veel mensen een bepaalde mening hebben of zich op een bepaalde manier gedragen, is het verstandig om dezelfde mening aan te nemen of om je op dezelfde manier te gedragen.³⁰¹ Het *ad populum*-argument wordt gezien als een subtype van de autoriteitsargumentatie. Deze vorm zien we bijvoorbeeld terug in een debatbijdrage van Van der Spek waarin hij het gezag van de BMD verdedigde:

“De resultaten van die inspraak van **tienduizenden mensen** en **vele organisaties** zijn volstrekt helder: **de grote meerderheid** wijst de uitbreiding van de kernenergie af, kiest voor een krachtig beleid van energiebesparing en decentrale opwekking en maant tot voorzichtigheid bij het gebruik van kolen.”³⁰²

Van der Spek versterkte zijn standpunt door zowel te spreken van “tienduizenden mensen” als van “vele organisaties” en “de grote meerderheid”, wat allemaal voorbeelden van de ‘bandwagon’-variant van autoriteitsargumentatie zijn. Ook Ubels-Veen maakte hier gebruik van door te spreken van de “kleine meerderheid” in de Kamer die voorstander van kernenergie was, tegenover de “meerderheid” van de samenleving die erop tegen was. Haar conclusie was dat dit “wel een zeer summiere basis voor een zo moeilijk liggend besluit” was.³⁰³

²⁹⁸ HTK (18/06/1985, pp. 5745-5810), 5777-5778.

²⁹⁹ HTK (19/06/1985, pp. 5811-5933), 5855.

³⁰⁰ HTK (19/06/1985, pp. 5811-5933), 5823.

³⁰¹ Van der Deijl, *Argumentum ad populum*, 10. Vrij naar: Walter S. Minot, ‘A Rhetorical View of Fallacies: Ad Hominem and Ad Populum’, *Rhetoric Society Quarterly* 11.4 (1981), 230; Douglas N. Walton, *Appeal to Popular Opinion* (Pennsylvania, 1999), 99.

³⁰² HTK (18/06/1985, pp. 5745-5810), 5766.

³⁰³ HTK (19/06/1985, pp. 5811-5933), 5843.

Het gezag van de BMD stelde dus sterk op haar democratische karakter: de oppositie stelde dat de regering met het negeren van de uitkomst van de BMD het volk verraadde. Met het opzetten van deze vorm van deliberatieve besluitvorming was getracht de discussie over kernenergie van de politieke en wetenschappelijke sfeer naar de bredere maatschappij te tillen. De oppositie vond het van groot belang dat het besluit over de bouw van kerncentrales zowel op wetenschappelijke argumenten als op meningen van burgers was gebaseerd. Zij keurde het dan ook af dat het debat over de bestaande kerncentrales al werd gevoerd terwijl het eindrapport van de BMD nog niet gepubliceerd was: dit was een “ongelukkig tijdstip” (Zijlstra³⁰⁴), wat werd gezien als “onelegant” (Tommel³⁰⁵) en zelfs “onthutsend” en “ondemocratisch” (Van der Spek³⁰⁶). Den Uyl benadrukte het belang van “respect voor democratische procedures” en in de krant noemde een anoniem Kamerlid van de PvdA de actie van de regering “een bedenkelijk spel met de democratie”.³⁰⁷ Met de ‘bandwagon’-argumentatie trachtte de oppositie het democratische karakter en daarmee het gezag van de BMD te benadrukken. Van der Spek vroeg daartoe aan het kabinet:

“Als **een meerderheid van de bevolking** zich uitspreekt vóór de sluiting van Borssele en Dodewaard [...] kan dit feit de regering dan nog tot het besluit van sluiting brengen? Of vindt de minister dat die mening van de bevolking en de resultaten van de maatschappelijke discussie energiebeleid niet ter zake doen [...]?”³⁰⁸

Door te impliceren dat de mening van de bevolking niet belangrijk was voor de regering, probeerde Van der Spek tegelijkertijd zowel het gezag van de BMD te versterken als de geloofwaardigheid van de regering te verzwakken. Ook Tommel benadrukte het breed gedragen gezag van de BMD:

“Mijn fractie hecht aan de maatschappelijke discussie veel waarde, en niet alleen mijn fractie. **Politieke partijen, de vakbeweging, actiegroepen, provincie- en gemeentebesturen en het bedrijfsleven** hebben eraan deelgenomen.”³⁰⁹

Door de verschillende betrokken partijen te benoemen, trachtte Tommel de democratische legitimiteit van de BMD te benadrukken: volgens hem was het deliberatieve experiment een succes geweest. Ook Beckers-de Bruijn stelde dat het Eindrapport voor haar partij groot gezag had door zijn democratische legitimiteit:

“Nu wordt door woordvoerders van departement en regeringsfracties eenvoudigweg aangekondigd dat er nieuwe kerncentrales bij moeten komen. Alsof er geen discussie is geweest. [...] Zij begrijpen niet hoe dit aankomt bij **al die Nederlanders** die nadenken over energiepolitiek [...], bij **de mensen die meededen aan de BMD** en bij **alle actievoerders**. Laten wij alsjeblieft ons verstand gebruiken. Zo help je de democratie om zeep [...]”³¹⁰

De woorden van de oppositie waren ook gebaseerd op het protest vanuit de samenleving. Begin dat jaar had het *NRC Handelsblad* al verslag gedaan van de verontwaardigde reacties van “verscheidene

³⁰⁴ HTK (19/10/1983, pp. 551-602), 562.

³⁰⁵ HTK (19/10/1983, pp. 551-602), 565.

³⁰⁶ HTK (19/10/1983, pp. 551-602), 566.

³⁰⁷ HTK (09/10/1984, pp. 287-374), 297; Zonder auteur, ‘PvdA spreekt van bedenkelijk spel, Ernstige kritiek CDA op plannen kernenergie’, *NRC Handelsblad* (12/01/1985), 3.

³⁰⁸ HTK (19/10/1983, pp. 551-602), 566.

³⁰⁹ HTK (19/10/1983, pp. 551-602), 563.

³¹⁰ HTK (09/10/1984, pp. 287-374), 343.

milieu- en natuurbeschermingsorganisaties, kerkelijke groeperingen, Vrouwen voor de Vrede en [Vrouwen] Tegen Kernwapens, wereldwinkels en Konsumenten Contact” op het kabinetbesluit over de uitbreiding van het aantal kerncentrales.³¹¹ In de kranten spraken ook burgers zich op eigen titel uit tegen de beslissing van de regering en haar houding ten opzichte van de BMD. Zo schreef J. de Jonge uit Nieuwe Pekela in een ingezonden brief in *Trouw*:

“Uit de brede maatschappelijke discussie blijkt dat het Nederlandse volk tegen nieuwbouw van kerncentrales is. De regering wil twee nieuwe bouwen. [...] Zouden regeringspartijen CDA en VVD wel weten wat de D in hun naam betekent?”³¹²

Ook O. Boskma uit Rozenburg keurde het kabinetsbesluit af en noemde het “onbegrijpelijk” en “ronduit walgelijke politiek”.³¹³ Dergelijke uitspraken werkten uiteraard als koren op de molen van de oppositie.

De regering verdedigde zich tegen de betogen van de oppositie door te stellen dat de meerderheid van de aanbevelingen uit de BMD was overgenomen, maar dat de regering op het punt van kernenergie “eigen verantwoordelijkheid” had genomen. Van Aardenne vond dat het voornaamste resultaat van de BMD was geweest dat ze de maatschappelijke discussie over kernenergie had gedepolariseerd, want hiervoor was het “net een middeleeuwse discussie over de vraag of de aarde rond de zon draait”.³¹⁴ Maar inhoudelijk gezien hechtte hij geen belang aan het Eindrapport en daarnaast vond de minister de BMD niet breed genoeg: het aantal deelnemers was tegengevallen. De regering was hoe dan ook niet gebonden aan de aanbevelingen van de Stuurgroep, want: “De MDE is géén referendum!”³¹⁵ Het volk had op uitnodiging van de politiek zijn mening kenbaar gemaakt, maar toen puntje bij paaltje kwam verschoolde de regering zich achter het gezag van de haar welgevallige deskundigen.

§3.3 De BMD als hybride gezagsargument: succes of mislukking?

In theorie leek de BMD een ideale oplossing om de impasse in de Nederlandse politiek en samenleving met betrekking tot het onderwerp van kernenergie te doorbreken: de deliberatieve besluitvormingsvorm zou ervoor zorgen dat burgers met beleidsmakers in gesprek zouden gaan en dat men door een redelijke discussie op basis van argumenten samen tot een breed gedragen oplossing zou komen. In de praktijk bleek het geen succesvolle manier te zijn om tot een antwoord op het energievraagstuk te komen. Ten eerste bleek de taak waar de Stuurgroep zich aan had gewaagd zowel organisatorisch als inhoudelijk zo complex, dat het proces lastig van de grond kwam en van meet af aan veel kritiek te verduren kreeg, wat de geloofwaardigheid van de BMD niet ten goede kwam. De kwestie waar de BMD zich eigenlijk op zou richten verdween naar de achtergrond.

Ten tweede rijst de vraag in hoeverre een dergelijk inspraakproces daadwerkelijk kan zorgen voor beleidsbeslissingen op nationaal niveau, zeker wanneer het een dergelijk complex onderwerp betreft. De BMD had de potentie om de temperatuur onder het volk te meten, maar in de praktijk kwamen steeds dezelfde burgers opdraven op de discussieavonden - burgers die ofwel zelf benoemd deskundige waren op het onderwerp, ofwel geen interesse hadden in een redelijke discussie, maar simpelweg tegen kernenergie waren. De BMD was daarmee verworden tot een duur staaltje

³¹¹ Zonder auteur, ‘PvdA spreekt van bedenkelijk spel’, 3.

³¹² J. de Jonge, ‘Democratie?’ in: ‘Uit brieven van lezers’, *Trouw* (18/01/1985), 2.

³¹³ O. Boskma, ‘Kerncentrales (2)’ in: ‘Uit brieven van lezers’, *Trouw* (10/10/1984), 10.

³¹⁴ Zonder auteur, ‘In ‘95 nieuwe kerncentrale’: Van Aardenne wuift oppositie weg’, *Het Parool* (20/06/1985), 9

³¹⁵ HTK (19/06/1985, pp. 5811-5933), 5825.

symboolpolitiek, iets waar zowel de Stuurgroep door haar gebrekkige organisatie, als de politiek schuld aan hadden.

Ten derde had het kabinet-Lubbers I al snel besloten zich niet teveel aan te trekken van de BMD en werd het Eindrapport gezien als multi-interpretabel: er bestond geen overeenkomst over in hoeverre de aanbevelingen zouden moeten leiden tot hard beleid, waardoor de ruimte was ontstaan voor de regering om de aanbevelingen volgens hun eigen spelregels te implementeren. Aan de voorwaarde van Gutmann en Thompson dat het inspraakproces het doel van het beïnvloeden van de besluitvorming had, werd daarmee niet voldaan. De conclusie van Van Maanen in zijn onderzoek naar een vergelijkbaar proces, de G1000 in België in 2011, zou in het geval van de BMD dan ook goed kunnen opgaan: de Stuurgroep was politiek engagement met de BMD misgelopen en wekte zelfs terughoudendheid bij de regering door zo expliciet onafhankelijk te willen zijn.³¹⁶ Aad Wagenaar (RPF) waarschuwde al voor dergelijke problemen in 1983:

“Ik heb er al bij eerdere gelegenheden op gewezen dat het maken van een onderscheid tussen een parlementaire en een maatschappelijke discussie verwarrende gevolgen kan hebben, te meer daar een brede maatschappelijke discussie nu eenmaal tijd vergt, terwijl de politieke besluitvorming ook met het oog op een duidelijk beleid in het algemeen een veel accurater karakter dient te dragen.”³¹⁷

Het idee van de BMD had potentie, maar in de politieke praktijk bleek het geen succesvol instrument. Het gebrek aan betrokkenheid van de regering was de nekslag voor het unieke experiment, dat sindsdien geen tweede keer op nationaal niveau heeft plaatsgevonden.

In het debat was duidelijk zichtbaar dat oppositie en coalitie een andere waarde hechtten aan het wetenschappelijke en democratische gezag van de BMD. Net als bij het milieuvraagstuk, wilde de regering het onderwerp van kernenergie ook het liefst depolitiseren door haar standpunt te baseren op het advies van experts. De grote onrust in de samenleving en de factor van de BMD maakten dit echter onmogelijk: het kernenergie-debat was zo hevig gepolitiseerd, dat zelfs toen de regering het gezag van de BMD opzij trachtte te zetten er een verhit debat in zowel de Kamer als de samenleving ontstond. Dit debat maakte pijnlijk duidelijk dat de regering gedepolitiserde en zakelijke compromispolitiek prefereerde boven burgerinspraak. Het gezag van de BMD werd afgekeurd als *logos*-aspect, als onderdeel van de redelijke argumentatie. In het politieke debat manoeuvreerde de regering handig om de beschuldigingen van ondemocratische politiek heen, door aan de ene kant zowel het democratische als het wetenschappelijke gezag van de BMD te relativiseren, en door aan de andere kant de experts die vóór kernenergie ageerden op een voetstuk te plaatsen. Het onderwerp kon dan misschien niet meer gedepolitiserd worden, het debat kon nog wel gewonnen worden.

§4 Conclusie

In het kernenergie-debat stonden oppositie en coalitie lijnrecht tegenover elkaar. Beide kanten probeerden hun eigen standpunten te verdedigen door te schermen met wetenschappelijk gezag en beide probeerden de tegenstander onderuit te halen door diens gezagsargumentatie failliet te verklaren. Hierbij werd gebruik gemaakt van twee vormen van wetenschappelijke gezagsargumentatie: het ‘klassieke’ wetenschappelijke gezag en het hybride gezag van de BMD. Wat betreft het ‘klassieke’ wetenschappelijke gezag werden toegepaste kenniskanalen, net als in het

³¹⁶ Van Maanen, *Deliberative democracy in the Netherlands*, 17. Vrij naar: Didier Caluwaerts en Min Reuchamps, ‘Strengthening democracy through bottom-up deliberation: an assessment of the internal legitimacy of the G1000 project’, *Acta Politica* 50.2 (2015).

³¹⁷ HTK (19/10/1983, pp. 551-602), 570.

brede milieudebat, vaker aangehaald dan de ‘zuivere’ wetenschap. Het hybride gezag van de BMD werd ingezet door de oppositie door, ten eerste, de deskundigheid van de BMD en, ten tweede, het democratische karakter van de BMD te benadrukken. Het democratische gezag dat de BMD ontleende aan de meningen van burgers woog voor de oppositie zwaarder dan het wetenschappelijke gezag dat de regering aandroeg. De regering erkende het gezag van de BMD niet, zette de Stuurgroep weg als ondeskundig en weigerde toe te geven aan de argumentatie van de oppositie dat deze houding ondemocratisch was. Een dergelijke besluitvorming, waarbij uit het samenspel tussen bestuur, burger en wetenschap een uitgebalanceerde oplossing voor een probleem ontstaat, is alleen mogelijk wanneer alle entiteiten elkaars legitimiteit en gezag (ofwel gebaseerd op deskundigheid, ofwel op ervaring) erkennen en respecteren.

Het valt toe te juichen dat politici op basis van wetenschappelijke argumenten en bewijzen trachten te discussiëren, maar de voorwaarden van het parlementaire platform zorgen er al snel voor dat de context van wetenschappelijke argumentatie verloren gaat. Daardoor verplaatst het wetenschappelijke debat zich naar de politieke arena en ontstaat het gevaar dat politici gaan *shoppen* in wetenschappelijk onderzoek om zo hun eigen standpunt te ondersteunen. Het opvoeren van de wetenschap als absoluut feit en zonder de nodige context, tast het element van redelijkheid aan dat essentieel is voor de politieke discussie. Doordat politici in hun drang naar het winnen van de discussie voorbij gaan aan deze redelijkheid, stijgt de twijfel over de wetenschap en daarmee ontstaat het gevaar dat het *ethos* van de wetenschap wordt aangetast.

Dit alles komt de effectiviteit van het politieke debat niet ten goede. De discussie over kernenergie raakte al snel gepolitiseerd door de maatschappelijke onrust en de ophef rondom de BMD. Het bleek een uitzonderlijk ingewikkeld onderwerp, zowel wanneer het werd gevoerd tussen wetenschappers, als wanneer politici er met elkaar over debatteerden in het parlement, als wanneer burgers het bespraken tijdens de BMD. Janmaat merkte in 1985 op dat zelfs de wetenschappers het onderling niet eens waren over de veiligheid van kernenergie, laat staan de politiek:

“Een besluit in die zaak wordt natuurlijk moeilijker als mensen uit de hoek van de technologie elkaar ook met meningen en feiten om de oren slaan; er wordt dan een politiek besluit gevraagd, waarbij één van die elkaar betwistende groepen technici gelijk wordt gegeven. [...] In Nederland is de discussie bemoeilijkt, doordat kernenergie inzet van strijd tussen de politieke partijen is geworden.”³¹⁸

Ook Nijpels was zich bewust van de onenigheid binnen wetenschappelijke kringen en stelde in 1987:

“De heer Leerling heeft gezegd: de deskundigen zijn het niet met elkaar eens. Ik vrees [...] dat dit altijd zo zal blijven. Ik denk dat het een illusie is, ervan uit te gaan dat op het terrein van de stralingsbescherming de deskundigen het ooit met elkaar eens worden.”³¹⁹

Een eerlijke erkenning van de relativiteit van de wetenschap zoals die van Nijpels in 1987, is daarmee beter in staat het *ethos* van de wetenschap eer aan te doen dan zijn verdediging van het gezag van de Gezondheidsraad in datzelfde debat.³²⁰ Toch werden de betrouwbaarheid van de wetenschap en die van de BMD als vorm van deliberatieve democratie, waarvan beider essentie is gebaseerd op hun redelijkheid, in het kernenergiedebat in twijfel getrokken. Het willen winnen bleek voor politici uiteindelijk belangrijker dan het willen waarborgen van een redelijke politieke discussie.

³¹⁸ HTK (19/06/1985, pp. 5811-5933), 5820.

³¹⁹ HTK (18/02/1987, pp. 2783-2868), 2827. De opmerking die hier besproken werd, was van Meindert Leerling (RPF).

³²⁰ HTK (18/02/1987, pp. 2783-2868), 2812. Deze debatbijdrage wordt besproken op pagina 59.

Conclusie

“Unlike our current president, I will always choose science over fiction.”³²¹

“If I’m elected [...] I’ll have the nation’s top medical experts and scientists ready to advise our response on day one - and I’ll actually listen to them.”³²²

“Now more than ever, we need a president who believes in science.”³²³

Toen ik begon met dit onderzoek in februari 2020, wist ik niet dat het onderwerp van de relatie tussen wetenschap en politiek zo’n grote rol zou gaan spelen in de daaropvolgende periode. Van het ene op het andere moment besprak men dit niet meer alleen in het kader van het milieudebat, zoals bij de doorrekening van het Klimaatakkoord door het CPB en PBL in maart 2019 en de berekeningen van het RIVM tijdens de stikstofcrisis later dat jaar, maar werd het met de coronacrisis wereldwijd onderwerp van debat. In de media kwamen veel stukken op over de rol van de wetenschap in deze crisis en onze minister-president besprak het zelfs in zijn televisietoespraak. En in de Verenigde Staten, waar over een aantal maanden de presidentsverkiezingen plaats zullen vinden, is wetenschappelijk gezag momenteel zelfs een onderwerp geworden in de verkiezingsstrijd tussen president Donald Trump en de democratische presidentskandidaat Joe Biden. In zijn campagne zet Biden Trump constant weg als een onverstandig en ongeschikt bestuurder, die niet luistert naar de wetenschap in de coronacrisis. Een ‘goede’ politicus is blijkbaar iemand die vaart op wetenschappelijke kennis. De huidige situatie lijkt bijna een karikaturale uitvergroting van de kwestie die in dit onderzoek besproken is. Zonder al te veel parallellen te trekken tussen het milieudebat in de jaren tachtig en de coronacrisis, kan wel gezegd worden dat de rol van de wetenschap in de politieke sfeer een omstreden onderwerp is. Dit vraagstuk raakt aan de essentie van het democratisch systeem, namelijk het belang van redelijke argumentatie in de politieke discussie.

De bestaande literatuur over de invloed van de wetenschap in Nederland richt zich vooral op de opkomst van de sociale wetenschappen in de naoorlogse periode. In enkele werken wordt aandacht besteed aan de invloed hiervan op beleidsvorming, vooral met het oog op planning. Daarnaast schrijft een scala aan auteurs over de retorische kracht van de wetenschap. Er bestond echter nog geen historisch onderzoek naar de relatie tussen politiek en wetenschap in Nederland, in de geest van het werk van Rosenfeld over de VS.³²⁴ Met dit onderzoek heb ik getracht de geschiedenis van de relatie tussen politiek en wetenschap te ontsluiten en het gezag van de wetenschap in de Tweede Kamer te meten aan de hand van de taal die politici bezigden in het debat. Hiermee is dit onderzoek een aanvulling op de geschiedenis van de naoorlogse politieke cultuur in Nederland, van het gezag van de wetenschap en van de debatcultuur van de Tweede Kamer. Deze conclusie start met de beantwoording van de hoofdvraag:

Welke rol speelde wetenschappelijk gezag in het milieudebat (1982-1989)?

Daarnaast reflecteert deze conclusie op de rol van de wetenschap in het politieke debat en wat de casus van het milieudebat in de jaren tachtig en het kernenergie-debat in het bijzonder ons hierover kan vertellen. Dit maakte deze casusstudie zowel historisch interessant als hedendaags relevant. Tot

³²¹ Twitterbericht van Joe Biden (23/04/2020).

³²² Twitterbericht van Joe Biden (30/06/2020).

³²³ Twitterbericht van Joe Biden (03/07/2020).

³²⁴ Rosenfeld, *Democracy and truth*.

slot worden een aantal handvatten besproken waarmee de redelijke politieke discussie en het *ethos* van de wetenschap gewaarborgd kunnen worden.

Wetenschappelijk gezag in het milieudebat (1982-1989)

In de jaren tachtig was het milieuvraagstuk een onderwerp in ontwikkeling. In de loop van het decennium groeide het uit tot een internationale kwestie en met het besef dat milieubeleid op een geïntegreerde manier bekeken moest worden, ontstond de ruimte voor grotere thema's zoals de uitputting van fossiele energiebronnen en de opwarming van de aarde. In de loop van de jaren tachtig verplaatste daarmee het zwaartepunt van 'milieu' naar 'klimaat'. De behandeling van het milieuvraagstuk werd nog sterker afhankelijk van wetenschappelijke kennis dan zij al was. Niet langer duidelijk afgebakende en relatief eenvoudig op te lossen kwesties, maar grotere en complexere vraagstukken werden onderwerp van debat. In de zakelijke politieke cultuur van de jaren tachtig hechtte men veel waarde aan de mening van experts: zolang de wetenschap beleidsvorming ondersteunde en de politiek niet de regels voorschreef, stond zij hoog in aanzien. De gevestigde partijen hoopten dat wetenschappelijke kennis bij maatschappelijke vraagstukken voor depolitisering zou zorgen, waardoor men efficiënt tot een oplossing kon komen zonder een al te verhit politiek debat te moeten voeren.

Het retorisch potentieel van wetenschappelijk gezag in het politieke debat is hoog: de wetenschap kan dienen als de ultieme autoriteit, juist omdat zij geen externe autoriteit nodig heeft om haar gezag te ondersteunen. Ook in de jaren tachtig schermden politici veelvuldig met wetenschappelijk gezag in het debat. Zo kwamen de wetenschappelijke gezagsargumenten in het milieudebat de kwaliteit van het debat ten goede, waarmee ze onderdeel werden van het *logos*-aspect van het politiek betoog. Dit ondersteunde de redelijke politieke discussie: het opvoeren van deskundige argumenten en bewijzen had een gunstig effect op het *ethos* van de wetenschap en maakte vruchtbaar politiek debat mogelijk. In het kernenergie-debat bleek het gebruik van wetenschappelijke gezagsargumentatie echter problematisch. Er bestond geen overeenstemming over het onderwerp in zowel de wetenschap als de politiek. Daarnaast was er sprake van grote maatschappelijke onrust en protest en raakte het onderwerp zwaar gepolitiseerd. De zakelijke benadering waarmee Lubbers en de zijnen dergelijke vraagstukken graag depolitiseerden, haperde. Door de onenigheid binnen de wetenschap zelf stond eenduidig wetenschappelijk gezag, en daarmee de argumentatieve onderbouwing van de politici, op losse schroeven. De redelijke discussie kwam in gevaar en dit alles kwam de kwaliteit van het debat niet ten goede: er werd, ondanks de hoge mate van aangevoerde wetenschappelijke kennis, geen overeenstemming of compromis bereikt op het onderwerp van kernenergie - de doorbraak kwam pas met de kernramp bij Tsjernobyl in 1986. De wetenschappelijke gezagsargumenten werden daarmee eerder onderdeel van het *pathos*-aspect van het politiek betoog, dan van het *logos*-aspect. In hun drang om te winnen, gingen de politici voorbij aan de redelijkheid die essentieel is voor de politieke discussie.

Verder onderzoek zou zich kunnen richten op de analyse van wetenschappelijk gezag in andere naoorlogse politieke debatten dan het milieuvraagstuk. Ook rijst de vraag in hoeverre de invloed van de wetenschap in de politieke sfeer zich ontwikkelde in andere Westerse landen en wat aldaar de specifieke invloed van het Verlichtingsdenken is geweest op de perceptie van 'waarheid' in maatschappij en politiek. Daarnaast zou naast een retorische analyse, welke zich richt op de presentatie, een inhoudelijke analyse van wetenschappelijke gezagsargumentatie voor waardevolle inzichten kunnen zorgen.

Reflectie: het belang van de redelijke discussie

Wetenschappelijke invloed in het politieke debat is tot op zekere hoogte gewenst, aangezien het zorgt voor een redelijke discussie gebaseerd op deskundige kennis en rationele argumenten. Besluitvorming in het democratische systeem is gebaat bij een politiek debat waarin de discussie wordt gevoerd aan de hand van redelijke argumentatie. Dit systeem staat of valt bij de mate waarin de volksvertegenwoordigers er in hun manier van spreken en handelen in slagen om: zowel de belangen van de burger te vertegenwoordigen; als hun standpunten te onderbouwen op basis van *logos*. Deze vorm van ‘goede’ politiek, waarin *logos* wordt verkozen boven *pathos*, kent een lange traditie in de Tweede Kamer. De rol van de wetenschap in de Nederlandse debat- en spreekcultuur is daarmee van groot belang. Desondanks is het essentieel om de wetenschap niet als absoluut te zien en haar kritisch te blijven bevragen. Zowel het wantrouwen van de wetenschap als het portretteren van de wetenschap als absolute waarheid, brengen de politieke discussie gebaseerd op een uitwisseling van redelijke argumenten in gevaar. Het wantrouwen van de wetenschap en het plaatsen van *alternative facts* tegenover deskundige argumenten poogt actief het *ethos* van de wetenschap failliet te verklaren. Maar ook het portretteren van de wetenschap als absolute waarheid tast het *ethos* van de wetenschap aan. Wanneer wetenschappelijk onderzoek zonder de nodige context en nuance wordt gepresenteerd, een gevaar dat op de loer ligt wanneer een wetenschappelijke discussie wordt uitgevochten in de politieke sfeer, wordt ook de geloofwaardigheid van de wetenschap aangetast. Hoe hoger de wetenschap van de toren blaast of hoe meer zij zo neergezet wordt, hoe harder de kritiek van de tegenstander zal zijn. Voor het beschermen van het *ethos* van de wetenschap moeten zowel de wetenschap zelf, als politici, oppassen met het presenteren van haar claims als de waarheid. Het erkennen van de relativiteit van de wetenschap houdt de redelijke discussie in stand. De autoriteit van de wetenschap wordt dus eigenlijk sterker als ze beperkt wordt.

Het moge duidelijk zijn dat het funest is voor de wetenschap als haar *ethos* wordt aangetast door wantrouwen of te hoge verwachtingen. Dit is echter ook nadelig voor het politieke debat. We willen dat de maatschappij functioneert: hiervoor is in een democratische samenleving een effectief politiek debat nodig, waarin politici door te overleggen tot beslissingen komen. Een discussie gevoerd op basis van redelijke argumentatie is hiervoor een voorwaarde. Een probleem is dat de onderwerpen die in de politiek worden besproken, zoals het milieu- en klimaatvraagstuk, vaak erg complex zijn. Om tot degelijke oplossingen te komen, maken politici gebruik van de wetenschap - het vertrouwen in wetenschappelijke kennis en de bijbehorende normen en waarden is immers sinds de Verlichting geïnternaliseerd door de Westerse samenleving. Wanneer dit vertrouwen in de wetenschap erodeert en er twijfel ontstaat, kan de wetenschap niet langer als basis fungeren voor de politieke discussie. Deze verliest hierdoor haar redelijke grondslag: de spelers in het politieke debat kunnen niet langer gehouden worden aan de wetenschappelijke regels van het nastreven van de waarheid, waardoor een cultuur van *fact-free* en *post-truth politics* en *alternative facts* kan ontstaan. De politieke discussie zal gaan haperen, wat schadelijk is voor de democratie en maatschappij.

Met de BMD is in de jaren tachtig een poging gedaan om dit samenspel tussen politiek en wetenschap te complementeren met burgerparticipatie, waarmee het de potentie had naast een deskundige ook een democratische oplossing te bieden voor het vraagstuk omtrent kernenergie. De BMD zette in op het belang van de redelijke discussie en “the force of the better argument” van het deliberatief besluitvormingsproces.³²⁵ Het gezag van de BMD werd in het politieke debat echter

³²⁵ Te Velde, *Sprekende politiek*, 11; Van Maanen, *Deliberative democracy in the Netherlands*, 21. Vrij naar: Habermas, *Between facts and norms*, 305-306.

afgekeurd als onderdeel van de redelijke argumentatie. Er is blijkbaar sprake van een niet oplosbare spanning tussen wat de maatschappij, de politiek en de wetenschap zien als de juiste oplossing van een probleem. Populisten spelen in op deze spanning. Zij zijn het vaak niet eens met de vooronderstelling van de redelijke discussie omdat zij de heersende vorm van ‘goede’ politiek wensen op te breken: alleen dan ontstaat er ruimte voor radicalisme en wordt het mogelijk voor een nieuwe traditie van ‘goede’ politiek om zich te manifesteren. Dit ‘opbreken’ is echter onwenselijk: politiek bedrijven volgens de redelijke discussie, gebaseerd op argumenten en bewijzen, volgens de idealen van de wetenschap, is de beste kans die de democratie heeft om dichtbij de ‘ware’ oplossing van een probleem te komen.

Waarborging van de redelijke discussie en het *ethos* van de wetenschap

De vraag rijst hoe we dit element van redelijkheid in het politieke debat kunnen waarborgen. In dit onderzoek heb ik zijdelings drie handvatten hiervoor behandeld. Ten eerste is het van groot belang dat politici zich beseffen dat wetenschap altijd relatief zal zijn en dat een discussie gebaseerd op redelijke argumentatie essentieel is voor de democratie. Bij het genereren van dit besef wordt een beroep gedaan op de eerlijkheid van de politicus: deze dient te beseffen dat het in stand houden van de democratie, van het *ethos* van zowel het politieke bestel als de wetenschap, af en toe belangrijker is dan het koste wat kost winnen van een discussie. Wanneer de wetenschap wordt aangehaald in de politieke sfeer, dient de politicus duidelijk te zijn dat deze dan wel relatief, maar nog steeds in hoge mate deskundig is - deskundiger dan de politicus zelf ooit zal worden. Het is goed om die wetenschappelijke ‘waarheid’ te bevragen, maar men moet vermijden dat het politieke debat verwordt tot een wetenschappelijk debat. Het komt het *ethos* van de wetenschap niet ten goede als dit wel gebeurt. Ook moet men vermijden deskundig gezag volledig failliet te verklaren: het is productiever en beter voor de politieke discussie om door kritisch te kijken tot verbeterpunten te komen.

Ten tweede is het mogelijk om naast de wetenschap, ook de burger inspraak te geven bij beleidsvorming over ingewikkelde onderwerpen als milieu en klimaat. Door op deze manier de macht van de wetenschap te beperken, wordt haar *ethos* indirect verstevigd. De BMD is hier een voorbeeld van: hierin waren niet alleen de kennis van de expert maar ook de waarden en ideeën van de burger vertegenwoordigd. De burger nam zo de positie van de expert gedeeltelijk over.³²⁶ Zowel de technocratische visie als de democratische visie op het gebruik van wetenschap voor beleidsvorming schieten echter tekort. De technocratische visie is onhoudbaar omdat zij de wetenschap te veel als absoluut beschouwt en voorbij gaat aan het geconstrueerde karakter van kennis.³²⁷ De democratische visie geeft op haar beurt te weinig inzicht in hoe gezaghebbende wetenschap kan worden gegenereerd. Jasanoff pleit daarom voor “*serviceable truth*”:

“A state of knowledge that satisfies tests of scientific acceptability and supports reasoned decisionmaking, but also assures those exposed to risk that their interests have not been sacrificed on the altar of an impossible scientific certainty.”³²⁸

³²⁶ Van Eeten en Ten Heuvelhof, ‘Serviceable truth’, 161.

³²⁷ Zie: Hoofdstuk 1, paragraaf 3.1. Zie ook: Van Eeten en Ten Heuvelhof, ‘Serviceable truth’, 162. Vrij naar: Bruno Latour en Steve Woolgar, *Laboratory life: the construction of scientific facts* (Princeton, 1986); Richard Rorty, *Philosophy and the mirror of nature* (Princeton, 1979); Deirdre N. McCloskey, *The rhetoric of economics* (Madison, 1998).

³²⁸ Sheila Jasanoff, *The fifth branch: science advisors as policymakers* (Cambridge, MA, 1990), 250

In de praktijk bleek de BMD echter niet succesvol om vier redenen: door organisatorische en procesmatige problemen, door de complexiteit en veelomvattendheid van het onderwerp, door de reeds bestaande maatschappelijke en politieke onrust en door het gebrek aan betrokkenheid vanuit de politiek. Het is daarom essentieel voor een dergelijk proces dat de vraagstelling duidelijk is en het onderzoeksgebied wordt afgebakend, dat de betrokken beleidsmakers niet bevooroordeeld zijn en dat politiek engagement gegarandeerd is.

Bovenstaande sluit aan bij het derde punt, namelijk de gedachte dat de wetenschap zelf niet meer tracht op zoek te gaan naar absolute kennis, maar naar nuttige en dienstbare expertise.³²⁹ Het dient ook vermeden te worden dat de politiek een besluit delegeert aan de wetenschap, aangezien beleidsmakers altijd zullen proberen “de wetenschappers een welgevallige uitkomst te laten presenteren als onomstreden resultaat van wetenschappelijk onderzoek”. Het faciliteren van “*negotiated science*”, van kennis die zowel de toets van wetenschappelijkheid kan doorstaan als die geaccepteerd wordt door de burger, is een beter streven.³³⁰ Dergelijke concepten sluiten aan bij de concepten van postnormale wetenschap en “*mode 2 science*” uit de jaren negentig, waarin niet alleen erkend wordt dat wetenschap nooit waardenvrij is, maar het ook wenselijk wordt geacht “dat waarden benut en geëxpliciteerd worden bij wetenschapsuitoefening”.³³¹ Beide concepten pleiten voor een manier van wetenschapsbeoefening die de sociale context van een onderzoek in acht neemt en waar ook niet-wetenschappelijke experts bij worden betrokken.

Een vierde oplossing, die niet behandeld is in dit onderzoek, is om de ambtelijke organisatie rondom het parlement zo in te richten dat de de Kamerleden toegang hebben tot deskundige kennis. In de jaren negentig zocht de Kamer naar manieren om haar positie te verstevigen ten opzichte van de regering en pleitte men voor een “grotere zelfstandigheid bij het inwinnen van informatie en het doen van onderzoek”.³³² In 2001 sprak ook het Presidium zich uit voor de oprichting van een onafhankelijk onderzoeksbureau, als oplossing voor de dagelijkse “*overkill* aan deskundigheid die over hen [Kamerleden] wordt uitgestort”.³³³ Het takenpakket was drieledig, namelijk: ondersteuning bij onderzoeken die de Kamer initieerde, nagaan of bestaand onderzoek bruikbaar is voor de Kamer en onafhankelijke advisering over onderzoek.³³⁴ De medewerkers zagen zichzelf als “een soort informatiemakelaars”.³³⁵ Er kwam een tendens op gang waarin technische briefings en rondetafelgesprekken met experts werden georganiseerd om de Kamer te informeren. Daarnaast werd in 2010 de Toekomst- en Onderzoeksagenda in het leven geroepen en werd in 2012 een pilot ‘Parlement en Wetenschap’ gestart om het contact tussen Kamer en wetenschap te bevorderen.³³⁶ Het onderzoeksbureau is hiermee verantwoordelijk voor het genereren van een partij onafhankelijke toestroom van informatie uit de wetenschappelijke sfeer naar de Kamerleden. Het

³²⁹ Van Eeten en Ten Heuvelhof, ‘Serviceable truth’, 163.

³³⁰ Idem, 171.

³³¹ In ‘t Veld, *Willens en wetens*, 121.

³³² Hoetink, *Macht der gewoonte*, 450.

³³³ Gijsbert van Es, ‘Onderzoeksbureau goed voor ervaring’ Kamervoorzitter Van Nieuwenhoven wil nu aan de slag’, *NRC* (20/02/2001). Zie ook: Thom de Graaf en Jan van Walsem, ‘Tweede Kamer moet sterk onderzoeksbureau krijgen’, *Financieel Dagblad* (15/05/2001). Het orgaan heette in 2002 het Onderzoeks- en Verificatiebureau (OVV), wat in 2006 overging in het Bureau Onderzoek en Rijksuitgaven (BOR) en in 2017 verwerd tot de Dienst Informatievoorziening (DIV) en de huidige Dienst Analyse en Onderzoek (DAO).

³³⁴ Elly van der Wilk, *Macht, media en Montesquieu: over nieuwe vormen van publieke macht en machtsevenwicht* (Leiden, 2009), 11-13; HTK, ‘Raming der voor de Tweede Kamer in 2003 benodigde uitgaven’ (02/06/2002), Bijlage 3 Nr. 8.

³³⁵ Zonder auteur, ‘Wij zijn een soort informatiemakelaars’, *Kamerbode* (najaar 2002), 5.

³³⁶ Stientje van Veldhoven e.a., *Kennis is macht. Rapport van de Klankbordgroep Versterking Kennis- en Onderzoeksfunctie Tweede Kamer (KVVO)* (Den Haag, 2016), 12-13.

gaat ervan uit dat goed beleid zowel gebaseerd is op wetenschappelijke informatie, als op de vertegenwoordiging van de belangen van de Nederlandse burger.

Slot

De wetenschap speelde een belangrijke rol in het milieudebat in de jaren tachtig en haar gezag werd over de hele linie van het politieke spectrum erkend. Het *ethos* van wetenschappelijke entiteiten was hoog: in tegenstelling tot het huidige klimaatdebat, waren er tijdens het milieudebat in de jaren tachtig geen politici die het gezag van de wetenschap structureel failliet verklaarden. Wel laat de casus van het kernenergie-debat ons zien dat er een lastige situatie kan ontstaan wanneer een wetenschappelijk debat wordt uitgevochten in de politieke sfeer en hierbij voorbij wordt gegaan aan de regels van een redelijke discussie. Zowel het wantrouwen als absoluut verklaren van de wetenschap is schadelijk voor de effectiviteit van het politieke debat en het *ethos* van de wetenschap. Het bedrijven van politiek volgens dit wetenschappelijk ideaal van redelijkheid is de beste kans die de democratie heeft om dichtbij de ‘ware’ oplossing van een probleem te komen.

De grens tussen de politieke en wetenschappelijke sfeer is zelden zo vaag geweest als nu. Dat dit onderwerp in de VS inmiddels deel is geworden van de campagne-strategie van de democratische presidentskandidaat, toont de complexiteit van de situatie aan. Dat Rutte vanaf begin af aan in zijn communicatie naar de burgers heeft gesproken over zowel het belang van de wetenschap bij het beheersen van de coronacrisis, als ook de relativiteit van deze wetenschap, getuigd van de eerlijkheid die van een politicus verlangd kan worden in een dergelijke situatie. In één van zijn eerste persconferenties over het coronavirus zei Rutte dan ook:

“[...] het advies van deskundigen is belangrijk omdat dit een hoog gespecialiseerd probleem [is] en je moet oppassen dat niet een jurist of een historicus daar uiteindelijk alle besluiten nemen, maar dat wij als bestuurders natuurlijk *challenges*, doorvragen [...] maar uiteindelijk is wel heel cruciaal dat aan de basis van die maatregelen deskundige adviezen staan. [...] Tegelijkertijd is de realiteit dat niemand ter wereld precies kan zeggen wat de juiste aanpak is. Wat precies de juiste maatvoering is. [...] Feit is dat je in een crisis als deze met 50% van de kennis 100% van de besluiten moet nemen en de gevolgen daarvan dus ook moet dragen.”³³⁷

Door de wetenschap gezag en vertrouwen toe te kennen en haar relativiteit openlijk te omarmen, slaagde Rutte er in deze toespraak in de bespreking van het onderwerp redelijk te houden en het *ethos* van de wetenschap te waarborgen. De politiek zal in de toekomst ongetwijfeld om moeten gaan met nog complexere kwesties. Om ook dan het geloof in het redelijke argument te waarborgen, kan Rutte’s retoriek als voorbeeld dienen voor toekomstige politici.

³³⁷ Persconferentie van minister-president Mark Rutte en minister Bruno Bruins naar aanleiding van de maatregelen tegen verspreiding coronavirus in Nederland (12/03/2020).

Bijlagen

Bijlage 1: Overzicht van de geanalyseerde debatten die samen ‘het milieudebat’ vormen in de kabinetten-Lubbers I en II

Datum	Vergaderjaar	Pagina's	Focus
11-10-1983	1983-1984	295-374	Algemeen (AB)
17-10-1983	1983-1984	789-823	Milieubeheer
25-10-1983	1983-1984	671-823	Milieubeheer
16-02-1984	1983-1984	3123-3196	Algemeen
05-04-1984	1983-1984	4253-4308	Stoffen
28-08-1984	1983-1984	5635-5776	Water
30-08-1984	1983-1984	5745-5775	Water
05-09-1984	1983-1984	5817-5850	Water
09-10-1984	1984-1985	287-374	Algemeen (AB)
30-10-1984	1984-1985	935-999	Milieubeheer
31-10-1984	1984-1985	1000-1163	Milieubeheer
22-01-1985	1984-1985	2673-2838	Lucht
12-02-1985	1984-1985	3179-3234	Stoffen
14-02-1985	1984-1985	3235-3306	Stoffen
13-03-1985	1984-1985	3993-4052	Bodem
19-03-1985	1984-1985	4107-4265	Bodem
21-03-1985	1984-1985	4211-4264	Bodem
26-03-1985	1984-1985	4267-4426	Bodem
03-10-1985	1985-1986	363-414	Water
15-10-1985	1985-1986	415-629	Algemeen (AB)
30-10-1985	1985-1986	917-988	Milieubeheer
12-02-1986	1985-1986	3265-3415	Tropisch Hout
30-06-1986	1985-1986	5311-5479	Algemeen
18-11-1986	1986-1987	1383-1460	IMP
20-11-1986	1986-1987	1401-1468	IMP
10-02-1987	1986-1987	2579-2722	Eems-Dollard
08-09-1987	1986-1987	5067-5265	Milieuhygiëne
09-09-1987	1986-1987	5125-5166	Milieuhygiëne
06-10-1987	1986-1987	71-287	Algemeen (AB)
08-10-1987	1986-1987	199-276	Algemeen (AB)
24-11-1987	1987-1988	1205-1340	Algemeen
25-11-1987	1987-1988	1261-1352	Algemeen

02-02-1988	1988-1989	2329-2368	Antarctica
02-06-1988	1988-1989	4457-4554	Ozonlaag
11-10-1988	1988-1989	383-561	Algemeen (AB)
12-10-1988	1988-1989	443-496	Algemeen (AB)
02-11-1988	1988-1989	859-940	Milieubeheer
03-11-1988	1988-1989	941-1018	Milieubeheer
17-11-1988	1988-1989	1357-1440	NMP
02-05-1989	1988-1989	6123-6171	NMP

Bijlage 2: Overzicht van de geanalyseerde debatten die samen ‘het kernenergie debat’ vormen in de kabinetten-Lubbers I en II

Datum	Vergaderjaar	Pagina's	Focus
19-10-1983	1983-1984	551-602	Energiebeleid
14-02-1984	1983-1984	3733-3788	Radioactief afval
03-05-1984	1983-1984	4513-4554	Energiebeleid
26-06-1984	1983-1984	5365-5416	Energiebeleid
09-10-1984	1984-1985	287-374	Algemeen (AB)
30-10-1984	1984-1985	935-999	Milieubeheer
31-10-1984	1984-1985	1000-1163	Milieubeheer
18-06-1985	1984-1985	5745-5810	Energiebeleid
19-06-1985	1984-1985	5811-5933	Energiebeleid
15-10-1985	1985-1986	415-629	Algemeen (AB)
30-06-1986	1985-1986	5311-5479	Algemeen
7-10-1986	1986-1987	183-252	Algemeen (AB)
08-10-1986	1986-1987	253-306	Algemeen (AB)
14-10-1986	1986-1987	387-444	Radioactief afval
03-02-1987	1986-1987	2453-2482	Radioactief afval
18-02-1987	1986-1987	2783-2868	Veiligheid kerncentrales
25-02-1987	1986-1987	2891-2922	Veiligheid kerncentrales

Bijlage 3: Overzicht van gebezigde autoriteiten in het milieudebat tijdens de kabinetten-Lubbers I en II

'Zuivere' wetenschap		<i>Genoemd in de volgende debatten</i>
Universiteiten	Rijksuniversiteit Utrecht	12/02/1985; 18/11/1986
	Rijksuniversiteit Leiden	13/03/1985; 21/03/1985
	Universiteit van Nijmegen	02/11/1988; 03/11/1988
	Vrije Universiteit van Amsterdam	13/03/1985
	Rijksuniversiteit Groningen	30/10/1985
	Technische Universiteit Twente	02/06/1988
Onderzoeksorganisaties	Nederlandse Organisatie voor toegepast-natuurwetenschappelijk onderzoek (TNO)	14/02/1985; 18/11/1986
	Club van Rome	30/10/1984
	Centrum voor Energiebesparing	30/10/1984
	Environmental Protection Agency (EPA) (VS)	14/02/1985
Individuele wetenschappers	Rachel Carson	30/10/1984; 12/02/1985
	Lucas Reijnders (Rijksuniversiteit Groningen) (Prof. vanaf 1988, Universiteit van Amsterdam)	30/10/1984; 19/03/1985
	Prof. Ir. P. Bultjes (TNO)	02/11/1988; 03/11/1988
	Prof. L. van Zutphen (Rijksuniversiteit Utrecht)	12/02/1985
	'Een Belgische Hoogleraar'	12/02/1985
	J.W. Copius Peereboom (Vrije Universiteit Amsterdam)	18/11/1986
Wetenschappelijk tijdschrift	Environmental Science and Technology	25/10/1983

Kenniskanalen: toegepast, semi-overheid		<i>Genoemd in de volgende debatten</i>
Onderdeel van Nederlandse overheid: algemeen	Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR)	11/10/1983; 30/10/1984; 12/02/1985; 11/10/1988
	Gezondheidsraad	22/01/1985; 30/10/1985; 20/11/1986

	Sociaal-Economische Raad (SER)	11/10/1988; 17/11/1988
	Centraal Bureau voor Statistiek (CBS)	25/10/1983
	Algemene Rekenkamer (AR)	08/09/1987
	Centraal Planbureau (CPB)	17/11/1988
Onderdeel van Nederlandse overheid: milieu gerelateerd	Centrale Raad voor de Milieuhygiëne (CRMH)	30/10/1984; 22/01/1985; 12/02/1985; 14/02/1985; 19/03/1985; 21/03/1985; 30/10/1985; 18/11/1986; 20/11/1986; 02/11/1988; 03/11/1988
	Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM)	12/02/1985; 14/02/1985; 20/11/1986; 11/10/1988; 02/11/1988; 03/11/1988
	Raad voor Natuur- en Milieu Onderzoek (RMNO)	30/10/1984; 13/03/1985; 19/03/1985; 21/03/1985
	Natuurbeschermingsraad	28/08/1984; 21/03/1985
	Raad van de Waterstaat	05/09/1984; 03/10/1985
	Raad voor de Binnenvisserij	28/08/84
	Deltadienst	05/09/1984
	Rijksinstituut voor de Zuivering van Afvalwater (RIZA)	03/10/1985
Onderdeel van buitenlandse overheid	National Aeronautics and Space Administration (NASA) (VS)	02/06/1988
	Meteorological Office (VK)	02/06/1988
Onderdeel van intergouvernementele organisatie	Commissie Brundtland (VN)	02/06/1988; 11/10/1988; 12/10/1988; 02/11/1988; 03/11/1988
	Verenigde Naties (VN)	30/10/1984; 02/06/1988
	World Health Organization (WHO)	12/02/1985

Kenniskanalen: zelfstandig		<i>Genoemd in de volgende debatten</i>
Stichtingen en verenigingen	Stichting Natuur en Milieu	25/10/1983; 30/10/1984; 12/02/1985; 30/10/1985; 18/11/1986; 02/11/1988
	Landelijk Milieuoverleg	30/10/1984; 06/10/1987; 11/10/1988

	Stichting Internationaal Watertribunaal	17/10/1983; 25/10/1983
	Vereniging Milieudefensie	17/10/1983
	Stichting Toegepast Onderzoek Reiniging Afvalwater (STORA)	03/10/1985
	Vereniging Milieurecht	20/11/1986
Belangenorganisaties	Federatie Nederlandse Vakbeweging (FNV)	06/10/1987; 11/10/1988; 02/11/1988
	Stichting voor de Landbouw/Het Landbouwschap	13/03/1985; 18/11/1986
	VNO-NCW	18/11/1986; 11/10/1988
	Unie van Waterschappen	03/10/1985

Bijlage 4: Overzicht van gebezigde autoriteiten in het kernenergie debat tijdens de kabinetten-Lubbers I en II

'Zuivere' wetenschap		<i>Genoemd in de volgende debatten</i>
Universiteiten	Rijksuniversiteit Utrecht	18/06/1985; 19/06/1985
	Universiteit Leiden	19/10/1983
Onderzoeksorganisaties	American Physical Society (APS) (VS)	18/06/1985; 19/06/1985
	Electric Power Research Institute (EPRI) (VS)	19/10/1983
	Öko-Insitut (Duitsland)	18/06/1985
	Batelle Memorial Institute (VS)	18/06/1985
	International Commission on Radiological Protection (ICRP)	18/02/1987
Individuele wetenschappers	Ir. T.G. Potma (Directeur Centrum voor Energiebesparing)	18/06/1985; 19/06/1985
	Dhr. de Vries en Dhr. Dijk (Rijksuniversiteit Groningen)	19/10/1983
	Prof. W. van Gool (Universiteit Utrecht)	19/10/1983
	Prof. W. Beek (Commissie Beek, Technische Universiteit Delft)	19/10/1983
	Dhr. H.N. Sethna (Voorzitter Atomic Energy Commission, India)	19/10/1983
	Prof. G. Reichelt (Hochschule Furtwangen)	31/10/1984
	Prof. Ir. C. Daey Ouwens	18/06/1985
	Ir. A.N. Bleijenberg (Centrum voor Energiebesparing)	19/06/1985
	Prof. W. Albeda (Universiteit Maastricht)	19/06/1985
	Prof. R.R. Wilson (Voorzitter APS)	19/06/1985
	Prof. K. Blok en Prof. W. Turkenburg (Rijksuniversiteit Utrecht)	19/06/1985

	Ir. C. Huyskens (Technische Universiteit Eindhoven)	18/02/1987
Wetenschappelijk tijdschrift	N.v.t.	

Kenniskanalen: toegepast, semi-overheid		<i>Genoemd in de volgende debatten</i>
Onderdeel van Nederlandse overheid: algemeen	Gezondheidsraad	18/06/1985; 19/06/1985; 18/02/1987
	Sociaal-Economische Raad (SER)	18/06/1985; 19/06/1985
	Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR)	18/06/1985
	Centraal Planbureau (CPB)	19/10/1983
Onderdeel van Nederlandse overheid: energie of milieu gerelateerd	Centrale Raad voor de Milieuhygiëne (CRMH)	09/10/1984; 31/10/1984; 18/02/1987
	Algemene Energieraad	18/06/1985
	Elektriciteitsraad	18/06/1985
	Centrale Organisatie Voor Radioactief Afval (COVRA)	14/10/1986
Onderdeel van buitenlandse overheid	N.v.t.	
Onderdeel van intergouvernementele organisatie	International Atomic Energy Agency (IAEA)	18/06/1985; 31/10/1984; 18/02/1987
	Operation Safety Review Team (OSART, onderdeel IAEA)	18/06/1985
	International Energy Agency (IEA)	18/06/1985

Kenniskanalen: zelfstandig		<i>Genoemd in de volgende debatten</i>
Stichtingen en verenigingen	Stichting Natuur en Milieu	03/05/1984; 18/06/1985; 19/06/1985
	Vereniging Milieudefensie	18/06/1985
	Bezinningsgroep Energie (Stichting Energie en Samenleving)	18/06/1985
	Nederlandse Vereniging voor Stralingshygiëne	18/02/1987

Belangenorganisaties	Federatie Nederlandse Vakbeweging (FNV)	18/06/1985; 18/02/1987
	Stichting voor de Landbouw/Het Landbouwschap	31/10/1984
	VNO-NCW	31/10/1984

Overig		<i>Genoemd in de volgende debatten</i>
	Teldersstichting (wetenschappelijk bureau VVD)	19/10/1983

Bijlage 6: Advertentie BMD in de Telegraaf (17/11/1981)

BULLETIN 2

**BREDE MAATSCHAPPELIJKE DISCUSSIE
OVER ENERGIE**

Welke energiebronnen wilt u straks wel en welke niet?

HERINNERING

U kunt tot begin december '81 uw mening over de energievoorziening opsturen.

Half oktober verscheen in uw krant "Bulletin 1" met daarin de volgende oproep: "Welke energiebronnen wilt u straks wel en welke niet? Dat willen ze in Den Haag weten". Die keuze is n.l. zo belangrijk voor jaren en jaren, dat regering en parlement die niet zonder uw inspraak willen maken.

Daarom is bij Koninklijk Besluit een onafhankelijke stuurgroep ingesteld: "Stuurgroep Maatschappelijke Discussie Energiebeleid". Nog eens kort samengevat gaat het volgende gebeuren:

1 Eerst gaat die Stuurgroep alle meningen verzamelen van degenen die een gefundeerde opvatting hebben over de energievoorziening voor de jaren negentig en daarna. Zo heeft de Stuurgroep al ruim 250 groeperingen en organisaties om hun mening gevraagd (zie Bulletin 1). De reacties daarop stromen inmiddels binnen.

U kunt natuurlijk ook als persoon een uiteenzetting met uw argumenten aan de Stuurgroep zenden. Vergeet alleen niet: Tot begin december 1981 kunt u uw mening duidelijk maken.

2 De Stuurgroep gaat mede op grond van die meningen een tussenrapport opstellen en publiceren. Van dat tussenrapport wordt bovendien op ruime schaal een korte samenvatting verspreid. Daarin kunnen we dan lezen welke energiekeuzen we zouden kunnen maken. En welke gevolgen bepaalde energiekeuzen zouden kunnen hebben voor onze samenleving.

3 Als we het goed willen doen, moeten we met elkaar over dat tussenrapport gaan praten. Dit wordt dan de "Brede Maatschappelijke Discussie". Van september 1982 tot september 1983. Hoe die precies in z'n werk gaat hoort u nog van de Stuurgroep.

4 Als tenslotte iedereen de kans heeft gehad zijn of haar standpunt duidelijk te maken over dat tussenrapport, wordt in een - vanzelfsprekend openbaar - eindrapport zo goed mogelijk weergegeven welke opvattingen onder de Nederlandse bevolking leven. Door de onafhankelijke Stuurgroep, die daarbij met alle opmerkingen en kritiek rekening houdt. Dit rapport gaat naar regering en parlement, die dan een beslissing nemen.

ENERGIE

Te belangrijk om alleen aan de deskundigen over te laten.

Stuurgroep Maatschappelijke Discussie Energiebeleid,
Postbus 20102, 2500 EC 's-Gravenhage

Bijlage 7: Poster ter aankondiging van een discussiebijeenkomst voor de BMD in zwembad 'De Lieberg' te Hilversum (12 & 19/04/1983)

**Kom
méépraten
over
energie.**

**Uw mening is belangrijk.
Laat 'm horen.
U bent welkom.**

ENERGIE
Te belangrijk
om alleen aan
de deskundigen
over te laten.

DISCUSSIEBIJEENKOMST
Dinsdag

DATUM: 12 en 19 APRIL '83 AANvang: 20.00 uur

PLAATS: Zwembad 'DE LIEBERG', Hilversum

Stuur. groep maats. Dinsdag, Inzagelicht

Bibliografie

Literatuur

Aerts, Remieg, Liagre Böhl, Herman de, Rooy, Piet de en Velde, Henk te, *Land van kleine gebaren: een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Nijmegen, 1999)

Aerts, Remieg, *Het aanzien van de politiek: geschiedenis van een functionele fictie* (Amsterdam, 2009)

Albert, Hans, *Rationaliteit in wetenschap en samenleving. Opstellen over wetenschap, ideologie en politiek, geredigeerd en ingeleid door Friso D. Heyt* (Alphen aan de Rijn, 1976)

Alberts, Gerard, *Jaren van berekening. Toepassingsgerichte initiatieven in de Nederlandse wiskundebeoefening 1945-1960* (Amsterdam, 1998)

Almond, Gabriel, 'Politische Kulturforschung - Rückblick und Ausblick', *Politische Vierteljahresschrift* 28 (1987), pp. 27-38

Andriess, Cornelis, *De republiek der kerneleerden* (Bergen, 2000)

Arendt, Hannah, *Between Past and Future* (New York, 1961)

Arendt, Hannah, *Crisis of the republic* (New York, 1969)

Aristoteles, *Topica*, Forster, Edward Seymour (red., Cambridge, MA, 1960)

Baalen, Carla van, Breedveld, Willem, Leenders, Marij, Merriënboer, Johan van, Ramakers, Jan en Turpijn, Jouke (red.), *Waarheidsvinding en waarheidsbeleving. Jaarboek parlementaire geschiedenis 2010* (Amsterdam, 2010)

Baalen, Carla van en Tanja, Erie, 'In dienst van de Kamer. De ambtelijke ondersteuning van de volksvertegenwoordigers' in: Aerts, Remieg, Baalen, Carla van, Oddens, Joris, Smit, Diederik en Velde, Henk te (red.), *In dit huis. Twee eeuwen Tweede Kamer* (Amsterdam, 2015), pp. 193-221

Baalen, Carla van, Brouwer, Jan Willem, Meeus, Tom-Jan, Merriënboer, Johan van, Oddens, Joris en Ramakers, Jan (red.), *Natuur, milieu, klimaat. Jaarboek parlementaire geschiedenis 2019* (Nijmegen, 2019)

Bachman, James, 'Appeal to authority' in: Hansen, Hans V. en Pinto, Robert C. (red.), *Fallacies. Classical and contemporary readings* (Pennsylvania, 1995), pp. 274-286

Baskerville, Barnet, 'Must we all be rhetorical critics?', *Quarterly Journal of Speech* 63:2 (1977), pp. 107-116

Baudet, Thierry, *Breek het partijkartel! De noodzaak van referenda* (Amsterdam, 2017)

Bell, Daniel, *The end of ideology: on the exhaustion of political ideas in the fifties* (New York en Londen, 1960)

Berlin, Isaiah, *Twee opvattingen van vrijheid* (Amsterdam, 1996)

- Bok, Pauline de, Wouda, Lot en Steenbrink, Arnold (red.), *Achter de coulissen van de praatshow. Geschiedenis en bedoelingen van de BMD* (Amsterdam, 1983)
- Bovens, Mark en Wille, Anchrit, *Diplomademocratie. Over de spanning tussen meritocratie en democratie* (Soest, 2011)
- Braet, Antoine, *Retorische kritiek. Overtuigingskracht van Cicero tot Balkenende* (Den Haag, 2007)
- Brown, Mark B., *Science in democracy. Expertise, institutions, and representation* (Londen, 2009)
- Caluwaerts, Didier, 'Van representatie naar deliberatie', *Res Publica* 54.3 (2012), pp. 372-375
- Caluwaerts, Didier en Reuchamps, Min, 'Strengthening democracy through bottom-up deliberation: an assessment of the internal legitimacy of the G1000 project', *Acta Politica* 50.2 (2015), pp. 151-170
- Carson, Rachel, *Silent spring* (Boston, 1962)
- Cook, John, e.a., 'Consensus on consensus: a synthesis of consensus estimates on human-caused global warming', *IOP Science* 11.4 (2016), pp. 1-7
- Daey Ouwens, Cornelis, Hoo, S. de en Waas, T. van, 'Kernenergie een dure optie?', *ESB: Economische Statistische Berichten* 70.3508 (29/05/1985)
- Deijl, Emma van der, *Argumentum ad populum. Classificatie, beoordeling en presentatie van de populistische variant* (Masterscriptie Neerlandistiek, Leiden, 2017)
- Dijstelbloem, Huub en Hagendijk, Rob (red.), *Onzekerheid troef? Het betwiste gezag van de wetenschap* (Amsterdam, 2011)
- Douglas, Jack D. , 'The rhetoric of science and the origins of statistical thought: the case of Durkheim's *Suicide*' in: Tiryakian, Edward A. (red.), *The phenomenon of sociology: a reader in the sociology of sociology* (New York, 1971), pp. 44-[pagina onbekend]
- Duyvendak, Jan Willem, *De planning van ontplooiing. Wetenschap, politiek en de maakbare samenleving* (Den Haag, 1999)
- Eeten, M. van en Heuvelhof, E. ten, ' 'Serviceable truth': de proces-contingente inzet van wetenschappelijke expertise' in: Hoppe, Rob en Peterse, Aat (red.), *Bouwstenen voor argumentatieve beleidsanalyse* (Den Haag, 1998)
- Enthoven, Guido, *Hoe vertellen we het de Kamer? Een empirisch onderzoek tussen regering en parlement* (Delft, 2011)
- Fahnestock, Jeanne, *Rhetorical style. The uses of language in persuasion* (Oxford, 2011)
- Finlayson, Alan, 'From beliefs to arguments: Interpretative methodology and rhetorical political analysis', *British Journal of Politics and International Relations* 9 (2007), pp. 545-563
- Fischer, Frank, *Technocracy and the politics of expertise* (Newburg Park, Londen en New Delhi, 1990)

Frankfurt, Harry G., *On bullshit* (Princeton, 2005)

Freeden, Michael, *Ideologies and political theory: a conceptual approach* (Oxford, 1996)

Gross, Alan G., *The rhetoric of science* (Cambridge, MA en Londen, 1990)

Gutmann, Amy en Thompson, Dennis, *Why deliberative democracy?* (Princeton en Oxford, 2004)

Haan, Ido de en Velde, Henk te, 'Vormen van politiek. Veranderingen van de openbaarheid in Nederland 1848-1900' in: *BMGN* 111.2 (1996), pp. 167-200

Haan, Ido de, *Het beginsel van leven en wisdom. De constitutie van de Nederlandse politiek in de negentiende eeuw* (Amsterdam, 2003)

Habermas, Jürgen, *Between facts and norms: contributions to a discourse theory of law and democracy* (Cambridge, MA, 1996)

Hagendijk, Rob en Terpstra, Arjan, 'Technology, risk and democracy: the Dutch nuclear energy debate (1981-1984)', Discussion Paper 12, *STAGE* (Science, Technology and Governance in Europe, 2004)

Hertzberger, Rosanne, *Het grote niets. Waarom we te veel vertrouwen hebben in de wetenschap* (Amsterdam, 2019)

Hoed, P. den, 'Expertise in ontwikkeling' in: Adriaansens, H.P.M., Bletz, J.C.F., Donner, J.P.H., Hoed, P. den, Kempen, H. van en Langeweg, S.J., *Mosterd bij de maaltijd. 20/25 jaar wetenschappelijke raad voor het regeringsbeleid* (Den Haag, 1992), pp. 79-101

Hoetink, Carla, *Macht der gewoonte: regels en rituelen in de Tweede Kamer na 1945* (Nijmegen, 2018)

Hoeven, Diederik van der, *Verschil maken. Twintig jaar NW&S in Utrecht* (Utrecht, 2008)

Hoeven, Diederik van der, *Missie voor milieu. Een geschiedenis van CE Delft* (Delft, 2018)

Iggers, George G., *Historiography in the twentieth century. From scientific objectivity to the postmodern challenge* (Middletown, 1997)

Isocrates, 'Antidosis' in: Matsen, Patricia P., Rollinson, Philip en Sousa, Marion, *Reading from Classical Rhetoric* (Carbondale, 1990), pp. 47-57

Jasanoff, Sheila, *The fifth branch: science advisors as policymakers* (Cambridge, MA, 1990)

Jonker, Eduard, *De sociologische verleiding: sociologie, sociaal-democratie en de welvaartsstaat* (Groningen, 1988)

Keulen, Sjoerd, *Monumenten van beleid. De wisselwerking tussen Nederlands rijksoverheidsbeleid, sociale wetenschappen en politieke cultuur, 1945-2002* (Hilversum, 2014)

- Klep, Paul M.M. en Stamhuis, Ida H. (red.), *The statistical mind in a pre-statistical era: The Netherlands 1750-1850* (Amsterdam, 2002)
- Kuhn, Thomas S., *The structure of scientific revolutions* (Chicago, 1962)
- Kwa, Chunglin, *De ontdekking van het weten. Een andere geschiedenis van de wetenschap* (Amsterdam, 2005)
- Latour, Bruno en Woolgar, Steve, *Laboratory life: the construction of scientific facts* (Princeton, 1986)
- Lijphart, Arend, *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek* (Amsterdam, 1968)
- Locke, John, *An essay concerning human understanding* (1690), Fraser, A.C. (red., New York, 1959)
- Maanen, Gijs van, *Deliberative democracy in the Netherlands: the G1000 Groningen put in perspective* (Masterscriptie Geschiedenis, Leiden, 2016)
- Maanen, Gijs van, 'Drie decennia burgerparticipatie in Groningen: van Verkeerscirculatieplan tot G1000', *Leidschrift* 32.3 (2017), pp. 89-106
- Maarseveen, Jacques van, Klep, Paul en Stamhuis, Ida (red.), *The statistical mind in modern society. The Netherlands 1850-1940. Volume I: Official statistics, social progress and modern enterprise* (Amsterdam, 2008)
- McCloskey, Deirdre N., *The rhetoric of economics* (Madison, 1998)
- Minot, Walter S., 'A Rhetorical View of Fallacies: Ad Hominem and Ad Populum', *Rhetoric Society Quarterly* 11.4 (1981), pp. 222-235
- Mommers, Jelmer, *Hoe gaan we dit uitleggen. Onze toekomst op een steeds warmere aarde* (2019)
- Oreskes, Naomi en Conway, Erik M., *Merchants of doubt. How a handful of scientists obscured the truth on issues from tobacco smoke to global warming* (New York, 2010)
- Perelman, Chaïm en Olbrechts-Tyteca, Lucie, *The new rhetoric. A treatise on argumentation*, Wilkinson, John en Weaver, Purcell (trans., Notre Dame en Londen, 1969)
- Perelman, Chaïm, *The new rhetoric and the humanities: essays on rhetoric and its applications* (Boston, Dordrecht en Londen, 1979)
- Pieterman, Roel, 'Recht en liberaal idioom. Juridische elementen in het politieke discours in Nederland in de eerste helft van de negentiende eeuw' in: *Theoretische Geschiedenis* (1997), pp. 369-388
- Pocock, John, 'Verbalizing a political act: toward a politics of speech', *Political Theory* 1.1 (02/1973), pp. 27-45
- Porter, Theodore M., *Trust in numbers. The pursuit of objectivity in science and public life* (Princeton, 1995)

Proctor, Robert N. en Schiebinger, Londa, *Agnology. The making & unmaking of ignorance* (Stanford, 2008)

Rapoport, Anatol, 'Scientific approach to ethics' in: *Science* 125 (1957), pp. 796-799

Reijnders, Lucas, *Pleidooi voor een duurzame relatie met het milieu* (Amsterdam, 1984)

Righart, Hans (red.), *De zachte kant van de politiek. Opstellen over politieke cultuur* (Den Haag, 1990)

Rip, Arie, *Wetenschap als mensenwerk. Over de rol van de natuurwetenschap in de samenleving* (Baarn, 1978)

Rooy, Piet de, *Ons stipje op de wereldkaart. De politieke cultuur van modern Nederland* (Amsterdam, 2014)

Rorty, Richard, *Philosophy and the mirror of nature* (Princeton, 1979)

Rosenfeld, Sophia, *Democracy and truth. A short history* (Philadelphia 2019)

Ross, Dorothy, *The origins of American social science* (Cambridge, 1991)

Schuyt, Kees en Taverne, Ed, *1950. Welvaart in zwart-wit* (Den Haag, 2000)

Steinmetz, Willibald en Haupt, Heinz-Gerhard, 'The political as communicative space in history: The Bielefeld approach' in: Steinmetz, Willibald, Gilcher-Holthey, Ingrid en Haupt, Heinz-Gerhard (red.), *Writing political history today* (Frankfurt en New York, 2013), pp. 11-33

Stone, Deborah A., *Policy paradox and political reason* (Glenview, 1988)

Tanja, Erie, *Goede politiek. De parlementaire cultuur van de Tweede Kamer, 1866-1940* (Amsterdam, 2010)

Taylor, Charles, *The language animal: The full shape of the human linguistic capacity* (Cambridge, MA, 2016)

Tellegen, Egbert, *Groene herfst. Een halve eeuw milieu* (Amsterdam, 2010),

Turner, Kathleen, *Doing Rhetorical History* (Alabama, 1998)

Turpijn, Jouke, *Mannen van gezag. De uitvinding van de Tweede Kamer 1948-1988* (Amsterdam, 2008)

Velde, Henk te, *Stijlen van leiderschap. Persoon en politiek van Thorbecke tot Den Uyl* (Amsterdam, 2003)

Velde, Henk te, 'Spelers en spelbrekers. De beschaving van de Tweede Kamer' in: *De negentiende eeuw* 30.1 (2006), pp. 35-47

Velde, Henk te, *Sprekende politiek. Redenaars en hun publiek in de parlementaire gouden eeuw* (Amsterdam, 2015)

Verbong, Geert, Selm, A. van, Knoppers, R. en Raven, R.P.J.M., *Een kwestie van lange adem: de geschiedenis van duurzame energie in Nederland* (Boxtel, 2001)

Walton, Douglas N., *Appeal to Popular Opinion* (Pennsylvania, 1999)

Westra, C., 'Energieverbruik en ontwikkelingen in Nederland' in: Crul, Marcel en Baars, Els (red.), *Natuurlijke hulpbronnen: van verbruik naar beheer* (Amsterdam, 1986), pp. 64-96

Wilk, Elly van der, *Macht, media en Montesquieu: over nieuwe vormen van publieke macht en machtsevenwicht* (Leiden, 2009)

Wittgenstein, Ludwig, *Philosophical investigations*, Anscombe, G.E.M. (trans. Oxford, 1958)

Ziman, John, *Public knowledge: An essay concerning the social dimension of science* (Londen, 1968)

Primaire bronnen³³⁸

Handelingen Tweede Kamer

Voor HTK 1982-1989, zie: Bijlage 1 en 2. Allen via: www.officielebekendmakingen.nl

HTK, 21 137 Notitie 5, *Bijlage Nationaal Milieubeleidsplan: De risicobenadering van het milieubeleid* (1989)

HTK, Bijlage 3 Nummer 8, *Raming der voor de Tweede Kamer in 2003 benodigde uitgaven* (02/06/2002)

HTK (14/03/2019, pp. 63101-631046)

Kranten

Mingelen, Ferry, 'Schmidt pleit voor kernenergie, Premier Van Agt al overtuigd van noodzaak', *Trouw* (14/06/1980)

Hendriks, Lex, 'Van Aardenne blijft geen tegenspraak', *De Waarheid* (19/01/1984)

Zonder auteur, 'Ten geleide: dure enquête', *De Volkskrant* (21/01/1984)

Vries, J.P. de, 'Niet veel wijzer', *Nederlands Dagblad* (24/01/1984)

Zonder auteur, 'Energieraad adviseert regering: 'Méér kernenergie nodig'', *Trouw* (06/07/1984)

Boskma, O., 'Kerncentrales (2)' in: 'Uit brieven van lezers', *Trouw* (10/10/1984)

Zonder auteur, 'Negeren resultaten energiediscussie schaadt politiek', *De Volkskrant* (25/10/1984)

Zonder auteur, 'Energiediscussie in beslissend stadium', *De Waarheid* (19/11/1984)

Zonder auteur, 'PvdA spreekt van bedenkelijk spel, Ernstige kritiek CDA op plannen kernenergie', *NRC Handelsblad* (12/01/1985)

Jonge, J. de, 'Democratie?' in: 'Uit brieven van lezers', *Trouw* (18/01/1985)

Zonder auteur, ' 'In '95 nieuwe kerncentrale': Van Aardenne wuift oppositie weg', *Het Parool* (20/06/1985)

Scholtens, Broer, 'Afbraak ozonlaag gaat te snel', *De Volkskrant* (15/10/1988)

Es, Gijsbert van, ' 'Onderzoeksbureau goed voor ervaring' Kamervoorzitter Van Nieuwenhoven wil nu aan de slag', *NRC* (20/02/2001)

Graaf, Thom de en Walsem, Jan van, 'Tweede Kamer moet sterk onderzoeksbureau krijgen', *Financieel Dagblad* (15/05/2001)

³³⁸ Geordend op chronologische volgorde.

Zonder auteur, ' 'Wij zijn een soort informatiemakelaars' ', *Kamerbode* (najaar 2002)

Onderzoeken, lezingen en rapporten

Meadows, Donella H., Meadows, Dennis L., Randers, Jørgen en Behrens III, William W., *The Limits to Growth. A report for the Club of Rome's project on the predicament of mankind* (New York, 1972)

Voorlopige WRR, *Rapporten aan de Regering* (Den Haag, 1974)

Stuurgroep Maatschappelijke Discussie Energiebeleid, *Het Tussenrapport* (Den Haag, 1983)

Stuurgroep Maatschappelijke Discussie Energiebeleid, *Het Eindrapport* (Leiden, 1983)

VN-Commissie o.l.v. Brundtland, Gro Harlem, *Report of the World Commission on Environment and Development: 'Our Common Future'* (1987)

RIVM, Langeweg, F. (red.), *Zorgen voor morgen. Nationale milieuverkenningen 1985-2010* (Alphen aan de Rijn, 1988)

RMNO, *Jaarverslag 1998 Raad voor Natuur- en Milieuonderzoek* (Rijswijk, 1999)

RMNO, In 't Veld, R.J. (red.), *Willens en wetens. De rollen van kennis over milieu en natuur in beleidsprocessen* (Utrecht, 2000)

WRR, *Vertrouwen in burgers* (Amsterdam en Den Haag, 2012)

Dehue, Trudy, 'Omwillen van de feiten en de democratie', *4e Els Borst Lezing* (Centrum voor ethiek en gezondheid; 30/11/2016)

Veldhoven, Stientje van, e.a., *Kennis is macht. Rapport van de Klankbordgroep Versterking Kennis- en Onderzoeksfunctie Tweede Kamer (KVKO)* (Den Haag, 2016)

Rathenau Instituut, Est, Rinie van en Waes, Arnoud van, *Elf lessen voor een goede energiedialoog* (Den Haag, 2016)

Rathenau Instituut, Broek-Honingh, Nelleke van den en Jonge, Jos de, *Vertrouwen in de wetenschap - Monitor 2018* (Den Haag, 2018)

Beeld

Advertentie BMD in *NRC Handelsblad* (17/10/1981) via:

<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=KBNRC01:000028841:mpeg21:p034> (Delpher, Koninklijke Bibliotheek) (laatst geraadpleegd op: 02/08/2020)

Advertentie BMD in de *Telegraaf* (17/11/1981) via:

<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011205157:mpeg21:p046> (Delpher, Koninklijke Bibliotheek) (laatst geraadpleegd op: 02/08/2020)

Poster ter aankondiging van een discussiebijeenkomst voor de BMD in zwembad 'De Lieberg' te Hilversum (12 & 19/04/1983) via: Collectie 'Energy Supply', Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (Amsterdam)

Spotprenten over minister-president Lubbers en het milieu, via: Collecties 'Environment Protection' en 'Environmental Policy', Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (Amsterdam):

Peter van Straaten, 'Met name: Niks zure regen!... Die hoge lonen, dat is de pest voor het milieu!', *Vrij Nederland* (14/01/1989)

Opland, 'Milieu: "...en nu maar hopen dat het geen slag in de lucht is, majesteit...!"', *De Volkskrant* (14/03/1989)

Opland, 'Hollands landschap: Ruud Lubbers (12e auto van rechts, achterste rij) bij zonsondergang op weg naar Ed Nijpels om samen met hem in het paas-weekeinde het nationale milieubeleidsplan af te schrijven...', *De Volkskrant* (25/03/1989)

Peter van Straaten, 'Milieu: kom jij maar eens gezellig bij oom Ruud, kleintje', *Vrij Nederland* (01/04/1989)

Spotprenten over de BMD, via: Collectie 'Nuclear Energy', Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (Amsterdam):

Peter van Straaten, 'Ja/Nee/Geen Mening: f35.000.000,-', *Het Parool* (15/01/1982)

Opland, 'Brede Maatschappelijke Discussie: Geen nieuwe kerncentrales' (1984-1985)

Opland, 'Dikke pret: "Daar zijn ze allemaal weer mooi ingetrapt..!", *De Volkskrant* (20/06/1985)

Opland, 'De verkenners: "Kijk 's jongens....., weer een prachtige plek voor een kerncentrale...!", *De Volkskrant* (18/01/1986)

Overig

Troonrede door Koningin Beatrix (20/09/1988)

Nationaal Archief, Ministerie van VROM: Hoek, A.J.L. van der, 'Inventaris van de archieven van de Voorlopige Raad voor de Milieuhygiëne, 1974-1981, en de Centrale Raad voor de Milieuhygiëne, (1978) 1981-1993', Nummer archiefinventaris 2.17.08 (Den Haag, 1996)

Televisietoespraak van minister-president Mark Rutte (16/03/2020) via: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/toespraken/2020/03/16/tv-toespraak-van-minister-president-mark-rutte> (laatst geraadpleegd op: 02/08/2020)

Persconferentie van minister-president Mark Rutte en minister Bruno Bruins naar aanleiding van de maatregelen tegen verspreiding coronavirus in Nederland (12/03/2020) via:

<https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/coronavirus-covid-19/documenten/mediateksten/2020/03/12/persconferentie-minister-president-rutte-en-minister-bruins-naar-aanleiding-van-de-maatregelen-tegen-verspreiding-coronavirus-in-nederland> (laatst geraadpleegd: op 02/08/2020)

Online bronnen ³³⁹

Twitter

Twitterbericht van Donald Trump (23/04/2013) via: <https://twitter.com/realDonaldTrump> (laatst geraadpleegd op: 02/08/2020)

Twitterberichten van Joe Biden (23/04/2020, 30/06/2020, 03/07/2020) via: <https://twitter.com/joebiden> (laatst geraadpleegd op: 02/08/2020)

Nieuwsartikelen

Kraak, Haro, 'Dit was het jaar van post-truth: hoe heeft het zo ver kunnen komen?', *De Volkskrant* (27/12/2016) via: <https://www.volkskrant.nl/cultuur-media/dit-was-het-jaar-van-post-truth-hoe-heeft-het-zo-ver-kunnen-komen~b4607e36/> (laatst geraadpleegd op: 02/08/2020)

Blake, Aaron, 'Kellyanne Conway says Donald Trump's team has 'alternative facts'. Which pretty much says it all', *The Washington Post* (22/01/2017) via: <https://www.washingtonpost.com/news/the-fix/wp/2017/01/22/kellyanne-conway-says-donald-trumps-team-has-alternate-facts-which-pretty-much-says-it-all/> (laatst geraadpleegd op: 02/08/2020)

Hertzberger, Rosanne, 'Waarom de wetenschap terug in haar hok moet', *De Volkskrant* (10/05/2019) via: <https://www.volkskrant.nl/wetenschap/waarom-de-wetenschap-terug-in-haar-hok-moet~be9c7dae/> (laatst geraadpleegd op: 02/08/2020)

Knecht, Sicco de, '“Het verdriet van de wetenschap is dat ze slechts wordt bewonderd om wat ze niet kan zijn”', *ScienceGuide* (13/01/2020) via: <https://www.scienceguide.nl/2020/01/het-verdriet-van-de-wetenschap-is-dat-ze-slechts-wordt-bewonderd-om-wat-ze-niet-kan-zijn/> (laatst geraadpleegd op: 02/08/2020)

Schoonen, Willem, 'Fraude en wetenschappelijk wangedrag: de wetenschap worstelt ermee', *Trouw* (15/02/2020) via: <https://www.trouw.nl/wetenschap/fraude-en-wangedrag-de-wetenschap-worstelt-ermee~b1e3a98a/> (laatst geraadpleegd op: 02/08/2020)

Wagendorp, Bert, 'Iedereen adviseert en praat mee, maar er betaalt straks maar één man de prijs: Mark Rutte', *De Volkskrant* (21/04/2020) via: <https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/iedereen-adviseert-en-praat-mee-maar-er-betaalt-straks-maar-een-man-de-prijs-mark-rutte~b27e9953/> (laatst geraadpleegd op: 02/08/2020)

Leslie, Ian, 'Politicians must do more than simply listen to expert advice - they need to challenge it', *The New Statesman* (29/04/2020) via: <https://www.newstatesman.com/politics/uk/2020/04/politicians-must-do-more-simply-listen-expert-advice-they-need-challenge-it> (laatst geraadpleegd op: 02/08/2020)

³³⁹ Geordend op chronologische volgorde.

Kuipers, Els (ingezonden brief), *De Volkskrant* (21/05/2020) via:

<https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/persconferenties-corona-verdienen-bijna-een-10~b38e4129/> (laatst geraadpleegd op: 02/08/2020)

Overig

Hengel, Guido van, 'De Brede Maatschappelijke Discussie over Kernenergie. Het volk sprak op bijna 1900 thema-avonden', *Historisch Nieuwsblad* 4 (2007) via:

<https://www.historischnieuwsblad.nl/de-brede-maatschappelijke-discussie-over-kernenergie/> (laatst geraadpleegd op: 02/08/2020)

RIVM, '25 jaar Zorgen voor Morgen' (13/12/2013) via:

<https://www.rivm.nl/nieuws/25-jaar-zorgen-voor-morgen> (laatst geraadpleegd op: 02/08/2020)